



Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Edele wijze lieve bijzondere : een bondige
geschiedenis van de Leidse universiteit**
Otterspeer, Willem

Citation

Otterspeer, W. (2015). *Edele wijze lieve bijzondere : een bondige geschiedenis van de Leidse universiteit*. Leiden University Press (LUP). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/41208>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/41208>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

EEN BONDIGE
GESCHIEDENIS
VAN DE
LEIDSE
UNIVERSITEIT

Edele wijze lieve bijzondere

WILLEM OTTERSPEER

LEIDEN PUBLICATIONS



EEN BONDIGE

GESCHIEDENIS VAN DE

LEIDSE UNIVERSITEIT

Edele
wijze
lieve
bijzondere

EEN BONDIGE

GESCHIEDENIS VAN DE

LEIDSE UNIVERSITEIT

Edele
wijze
lieve
bijzondere

WILLEM OTTERSPEER

LEIDEN PUBLICATIONS

Lettertype: Gerard Unger was van 2006 tot 2012 bijzonder hoogleraar Typografische vormgeving aan de Universiteit Leiden. In 2013 is hij gepromoveerd op het door hem ontworpen lettertype Alverata, een 21ste-eeuws Europees letterontwerp met wortels in de middeleeuwen. In dit boek is gebruik gemaakt van dit lettertype.

Eerste druk, februari 2015

Tweede druk, april 2015

Vormgeving: Suzan Beijer

Drukker: Drukkerij Wilco

Omslagillustratie: Het Academiegebouw in 1763 en nu. Foto door Eva Bartlema

ISBN 978 90 8728 228 8

e-ISBN 978 94 0060 214 4 (ePDF)

NUR 680

© Willem Otterspeer / Leiden University Press, 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Voorwoord	7
1 Een universiteit	9
2 De zeventiende eeuw	41
3 De achttiende eeuw	81
4 De negentiende eeuw	121
5 De twintigste eeuw	161
6 De kern	189
Bibliografie	203
Dankwoord	203
Illustratieverantwoording	204
Naamregister	205

VOORWOORD

Een van de jongere maar aardige tradities van de Leidse universiteit is de zogenaamde Rode Loper. Daarachter gaat een dag schuil waarin het College van Bestuur recent benoemde hoogleraren ontvangt en vertelt 'wie we zijn' en 'waar we voor staan'. Waarom die traditie de rode loper heet en niet de blauwe loper is een vraag die zelfs een kort verleden weet te verhullen. Rood is Leiden nooit geweest (al had de kappa lange tijd die kleur) en blauw is de universiteitskleur. Nassaublauw.

De dag sluit met een diner en bij die gelegenheden mag de universiteitshistoricus tussen voor- en hoofdgerecht en tussen hoofdgerecht en toetje iets vertellen over de geschiedenis van de universiteit. Na een van die bijeenkomsten vroeg de rector, Carel Stolker, mij eens of ik mij ervan bewust was dat het verhaal steeds opgebouwd werd rond vier portretten van vier eeuwen. Eigenlijk was ik dat niet (wie zich niet wil herhalen moet improviseren), maar ontkennen kon ik het ook niet.

En toen kwam het lustrum en werd de observatie van de rector de blauwdruk van een boekje.

Willem Otterspeer

◀ *Brief die Willem van Oranje op 28 december 1574 vanuit Middelburg aan de Staten van Holland en Zeeland schreef*



1

EEN UNIVERSITEIT

Op 28 december 1574 schreef Willem van Oranje vanuit Middelburg een brief aan de Staten van Holland en Zeeland. 'Edele wijze discrete lieve besondere', zo was de aanhef. Hij kwam met een voorstel, een droom eigenlijk, met het plan een nieuwe universiteit op te richten. Die universiteit zou moeten dienen, zo schreef hij, 'tot een vast stuensel ende onderhoudt der vryheyt ende goede wettelicke regieringe des lants'. Vrijheid van religie, vrijheid van bestuur, dat was wat Oranje voor ogen stond. Voortaan zou de jeugd van Holland en Zeeland en wat hem betrof ook die van de omringende provincies niet meer naar Leuven of Parijs hoeven, maar in eigen land kunnen studeren.

Het was een droom inderdaad, want op het moment dat Oranje die brief schreef waren de Nederlanden in rep en roer. De noordelijke provincies waren in een furieuze strijd gewikkeld met de Spaanse overheid om meer vrijheid en zelfstandigheid. Als antwoord had Filips II de hertog van Alva gestuurd om het verzet te breken. Maar de oorlog met Spanje was ook een burgeroorlog, want de strijd ging niet alleen om vrijheid van bestuur, maar ook om vrijheid van religie. Het was tegelijk een strijd tussen Nederlandse katholieken en protestanten. Een strijd waarvan men niet wist hoe die zou aflopen. Toen Oranje zijn brief schreef krioelde Holland nog van de Spaanse troepen. Amsterdam was nog trouw aan de Spaanse koning.

Zodra de brief van Oranje bij de Staten in Den Haag binnenkwam, ontstond er een druk lobbyverkeer. Want waar moest

die universiteit komen? Amsterdam kwam uiteraard niet in aanmerking. Maar Middelburg had grote belangstelling en Gouda ook. In een tweede brief, waarin hij aandrang op snelheid, suggereerde Oranje dat Leiden een geschikte plaats was. Waarom hij aan Leiden dacht is niet bekend. Maar het ligt voor de hand dat het te maken had met het beleg van de Spaanse troepen dat Leiden in het jaar ervoor doorstaan had. Het feit dat Leiden voor de Opstand behouden bleef was voor Oranje een geschenk uit de hemel.

Al op 3 januari werd besloten dat de universiteit inderdaad in Leiden gevestigd zou worden. Ruim een maand later, op 8 februari 1575, werd de universiteit ingewijd. In alle vroegte, om zeven uur al, was er een kerkdienst in de Pieterskerk. En om negen uur liep een in allerijl georganiseerde inwijdingsoptocht van het stadhuis naar het eerste onderkomen van de universiteit, het Barbaraklooster aan het begin van het Rapenburg. Voorop liep de schutterij met trommels en vaandels. Zij had immers de stad verdedigd, dankzij haar was de universiteit Leids. De hoofdmoot van de optocht was een zinnebeeldige voorstelling van de vier faculteiten van de universiteit: de theologie, de rechten, de medicijnen en de zogeheten 'vrije kunsten'.

Die laatste faculteit, de *artes* naar de Latijnse term, was ook de 'laagste' faculteit, de inleiding tot de 'hogere' wetenschappen. Toch werd haar zinnebeeld, Minerva, de godin van de wijsheid, ook het zinnebeeld van de nieuwe universiteit. In het wapen van de universiteit staat Minerva centraal. Zij leest in een boek, want zij is de Wijsheid. Tegelijk is zij in volle wapenrusting, want zij is ook de godin van de oorlog. Om haar heen hangen de wapenborden van Oranje, van Holland en Zeeland en van Leiden.

In die optocht liepen ook 'professoren' mee, Caspar Coolhaes bijvoorbeeld, de stadspredikant, die toegezegd had een aantal theologische colleges te geven. Een befaamde medicus uit de



Optocht ter gelegenheid van de inwijding van de universiteit op
8 februari 1575



omgeving, Pieter van Foreest, was er ook bij, en de jurist Joost de Menijn. Zo had men voor alle faculteiten wel een paar geleerde mannen gevonden. Maar echte professoren waren ze niet en studenten waren nog in geen velden of wegen te bekennen.

Er was dus een universiteit in Leiden, er was een gebouw, er waren ideeën hoe het onderwijs ingericht moest worden. Maar de Noordelijke Nederlanden hadden nog nooit een universiteit gehad. Ze kenden alleen een aantal goede Latijnse scholen waar de elite van het land werd opgeleid waarna zij hun studie in het buitenland voortzetten. Er was geen academische traditie en niemand wist dat er te Leiden een universiteit was. Toch zou de Leidse universiteit honderd jaar later een van de bekendste universiteiten van Europa zijn.

EEN NIEUWE UNIVERSITEIT

De eerste universiteiten in Europa, die van Bologna en Parijs, van Oxford en Cambridge, dateren allemaal van rond 1200. De universiteit als instelling stamt dus uit die creatieve periode van de hoge Middeleeuwen die men wel ‘de eerste renaissance’ genoemd heeft, die van de twaalfde eeuw. Deze universiteiten waren bij uitstek internationaal gericht. Ze stonden in dienst van de hele Christenheid en van de twee universele machten, de paus en de keizer. De wetenschappen die er onderwezen werden, waren bedoeld om orde aan te brengen in het geloof en harmonie te brengen in de samenleving.

Vandaar ook de strenge hiërarchie van wat er geleerd werd. Een middeleeuwse universiteit gaf zowel middelbaar als hoger onderwijs. In de onderste faculteit, die van de *artes*, werd Latijn geleerd en hoe in die taal te spreken en te redeneren. Daarnaast werden de beginselen van de wis- en natuurkunde onderwezen, alle aan jonge mensen van soms niet ouder dan dertien of veertien jaar. Daarop volgden de hogere faculteiten, eerst medi-

cijnen, dan rechten, en aan de top de theologie. De hele cursus van begin tot eind kon meer dan tien jaar duren. Wie dat parcours afgelegd had werd, na een streng examen, Doctor. Een doctor was, in de laatmiddeleeuwse maatschappij, even belangrijk als een edelman.

De studenten *leefden* ook in de universiteit, in aparte colleges, waar ze onder streng toezicht stonden. Ze aten en sliepen er, ze studeerden er onder toezicht en kregen er onderwijs. De universiteit trad op 'in loco parentis', ze verving de ouders als het ware. De studie draaide zowel om geheugen als om inzicht. Studenten moesten veel uit hun hoofd leren, maar werden ook getraind in het ontdekken van de kern van een zaak of het oplossen van een bepaald probleem. Ze leefden daarbij samen met hun docenten en smeedden met hun professoren een intense band.

Met het aanbreken van de Nieuwe Tijd, in de vijftiende en zestiende eeuw, veranderde de universiteit van karakter. Dat kwam omdat de samenleving van karakter veranderde. Door de Reformatie werd de eenheid van het Christendom verbroken, door de opkomst van de dynastieke staten viel het Keizerrijk (het Heilige Roomse Rijk) uiteen. In de ogen van Luther was de paus de baarlijke duivel en de katholieke kerk de hoer van Babylon. Toen Karel v afstand deed van de troon was het Keizerrijk nog slechts het instrument van één geslacht, de Habsburgers. Zowel religieus als politiek werd Europa opgedeeld in een veelheid van overtuigingen en machtsblokken.

Met de verbrokkeling van de samenleving, verbrokkelde ook het universitaire systeem en de wetenschappen die er geleerd werden. Er kwamen veel meer universiteiten omdat al die nieuwe staten en staatjes hun eigen instelling wilden hebben. Ze heetten ook anders, noemden zichzelf niet meer *Universitas*, maar, naar het voorbeeld van de Oudheid, *Academia*. Er kwamen ook veel andere opleidingen naast de universiteiten, *Hochschu-*

len, Colleges en illustere scholen en er werden veel meer en andere vakken gedoceerd dan aan de oude universiteiten.

Ook letterlijk kwam er meer beweging in het universitaire leven. De religieuze verdeeldheid bracht een ware studentenmigratie op gang. Protestantse studenten trokken naar Wittenberg, Heidelberg of Genève, rooms-katholieke naar Parijs, Leuven, Wenen of Keulen. Andere universiteiten, van Padua en Siena, Orléans en Montpellier, stonden juist bekend om hun nadrukkelijk tolerante houding. En er waren ook andere redenen om een geleerde reis te maken. Bijvoorbeeld de *iter italicum*, een reis naar Italië, naar de bronnen van de klassieke cultuur, of een *peregrinatio academica*, een zwerftocht langs de verzamelingen en geleerden van andere universiteiten.

Dit was ook de periode van de Renaissance, de tijd dus van de val van Constantinopel (1453) en de ontdekking van Amerika (1492), van de uitvinding van de drukpers en de telescoop. Geleerden die uit het voormalige Oost-Romeinse Rijk wegvluchtten, brachten het Grieks naar de universiteiten en de kennis van het klassieke Griekenland. Naast deze oude wereld werd Europa via de ontdekkingsreizen aan een totaal nieuwe wereld voorgesteld – Amerika, Azië – met nieuwe mensen en culturen, nieuwe flora en fauna. De geografie werd een nieuwe universitaire discipline, het aanleggen van verzamelingen van zeldzaamheden uit de nieuwe wereld werd een rage. De universiteiten werden verrijkt met tuinen en kabinetten, theaters en bibliotheken.

Die universiteiten kreeg ook een heel ander soort geleerden op hun leerstoelen, de humanisten, pleitbezorgers van de klassieke Oudheid. Dacht men in de Middeleeuwen dat het einde der tijden niet lang op zich zou laten wachten, de humanisten meenden juist aan het begin van een nieuwe tijd te staan. Zij gingen niet uit van God, maar van de mens. Zij redeneerden, anders gezegd, niet van boven naar beneden, maar omgekeerd. De Mid-

deleeeuwen hadden de werkelijkheid afgewezen, de Renaissance omarmde die met hartstocht. Niet de rede, het redeneren gaf voortaan zekerheid, maar de zintuigen, de waarneming. God sprak tot de mensen niet alleen via de Bijbel van het Woord, maar ook via de Bijbel van de Natuur.

LEIDEN ALS NIEUWE UNIVERSITEIT

De Leidse universiteit was de universiteit van Holland. De Verenigde Provinciën waren een verbond van onafhankelijke Staten, de provincies. Die Staten waren op hun beurt weer een verbond van onafhankelijke steden. Het oprichten van een universiteit was het recht van de overheid en dus van de Staten. Elke provincie kon zijn eigen universiteit in het leven roepen en sommige, zoals Friesland, Groningen, Utrecht en Gelderland deden dat ook. Maar juist Holland werd al snel het wonder van Europa. Diplomaten en geleerden, kooplieden en toeristen: wie ook maar Holland bezocht, kon zijn ogen niet geloven.

De bij uitstek gunstige ligging van het land, de veelheid en properheid van de steden, de eigenaardigheid van het politieke bestel, de rust en ijver van de bevolking, het technisch en economisch vernuft, de vrijheid vooral, het bleef de beschouwer verbazen. 'De Verenigde Provinciën', schreef de Engelse diplomaat Sir William Temple, in een van zijn rapporten, 'wekken de jaloezie van de een, de vrees van de ander, maar van iedereen de verwondering'. En dan bedoelde hij vooral het rijke Holland, dat meer dan 60 procent van de inkomsten van de Republiek voor zijn rekening nam.

De universiteit die in 1575 met vliegend vaandel van start ging, was een echte renaissance-universiteit en noemde zich ook *Academia Lugduno-Batava*. Toen Oranje begin 1575 liet weten wat hij met de universiteit voor had, noemde hij de 'vordering van den welvaren ende politique ende moderne regeeringe deser

tactvol, Van Hout driftig en direct. Van der Does was de man van de invloed, Van Hout de man van de daad. Beiden waren ze humanisten, al dichtte de een in het Latijn en de ander in het Nederlands. Beiden hadden ze zich vol overgave ingezet om de stad uit handen van de Spanjaarden te houden. Het beleg had hen tot vrienden voor het leven gemaakt.

Als we de vraag stellen hoe het kwam dat een onbekende universiteit in een stad zonder academische traditie, in een klein land dat in oorlog was met het machtige Spanje, binnen 75 jaar een centrale positie in het intellectuele leven in Europa wist te verwerven, moeten we het antwoord bij deze twee mannen zoeken. Twee ideeën hadden ze slechts nodig, maar het waren ideeën die het hele universitaire onderwijs vernieuwden en de Leidse universiteit een blijvende roem bezorgden.

Het eerste was een eigenaardige en gedurfde benoemingspolitiek. Een instelling die zelf nog geen naam had, zo redeneerden zij, moest beroemde geleerden aan zich verbinden. Zo slaagde Van der Does erin om heel snel twee grote vangsten voor de universiteit te doen, geleerden van wereldfaam: Lipsius en Donellus. Hugo Donellus (1527-1591) was een van de bekendste juristen van zijn tijd. Hij was een calvinist die eerst het katholieke Parijs en later het calvinistische Heidelberg achter zich moest laten. Hij werd als een vorst in Leiden ingehaald, op een vorstelijk salaris.

Dat was al eerder gebeurd met Justus Lipsius (1547-1606), een van de grootste latinisten van zijn tijd. Lipsius was bepaald geen calvinist, eerder een gematigd iemand, een man die zijn religieuze overtuiging liever voor zichzelf hield. Lipsius was bereid katholiek in Leuven te zijn en lutheraan in Jena. Waarom dus niet calvinist in Leiden? Als hij maar met rust werd gelaten. Maar hij werd eigenlijk nergens met rust gelaten, zelfs niet in Leiden, waar hij het met allerlei scherpslijpers aan de stok kreeg. Na een tijdje pakte hij ook hier zijn biezen en keerde terug in de schoot van de moederkerk.

*Stichtingsoorkonde van de universiteit, gedateerd 6 januari 1575,
op naam van Koning Filips II*

[illegible]

Lipsius was namelijk de grote kenner van de Romeinse historicus Tacitus. En uit Tacitus leerde Maurits hoe het Romeinse leger georganiseerd was. Hij leerde dat het bijvoorbeeld beter was een klein maar geoefend leger te hebben dan een groot maar ongeoeffend. En dat het dus van belang was zo'n leger niet af te danken in de winter, maar vast te houden en te trainen in het bouwen van kampen en het oefenen van ingewikkelde manoeuvres. Dankzij de colleges van Lipsius zou Maurits de succesvolste generaal van zijn tijd worden.

Donellus en Lipsius werden 'de twee heerlycke lichten ende oogen' van de Leidse universiteit genoemd. Ze hadden voorrechten die andere professoren niet genoten. Ze verdienden meer, kregen erebaantjes, betere huisvesting etc. Dit was aanleiding tot veel jaloezie, maar toch werd het aanstellen van een paar van dergelijke lichten traditie. Toen Lipsius vertrok, slaagde Dousa erin de grote geleerde Scaliger over te halen om vanuit Zuid-Frankrijk naar Holland te komen. Tegelijk werd de befaamde botanicus Clusius uitgenodigd Wenen voor Leiden te verwisselen.

Josephus Justus Scaliger (1540-1609) was misschien wel de geleerdste man van zijn tijd, een man die een dozijn talen kende, waaronder Arabisch, Hebreeuws, Grieks, Aramees, Syrisch, Perzisch en Turks. Hij was een autoriteit op het gebied van de astronomie, de papyrologie en de vergelijkende taalwetenschap. Hij was vooral een grootmeester in de historische chronologie. In *De emendatione temporum* slaagde hij erin de grote gebeurtenissen uit de Bijbelse en de klassieke geschiedenis zo te groeperen dat ze op één databalk pasten. Dat meesterwerk zou hij in Leiden publiceren.

Het was ook een van de redenen waarom hij naar Leiden wilde komen. Als calvinist kon hij in Frankrijk niet aan een universiteit terecht. In Leiden, zo was hem beloofd, hoefde hij geen col-

lege te geven, kreeg hij een mooi huis en zou hij vijf keer zoveel verdienen als de andere professoren. En bij elke plechtige optocht mocht hij voorop lopen. Het belangrijkste was dat hij alles wat hij schreef mocht publiceren, bij de eigen drukker van de universiteit. Daarom stemde hij uiteindelijk toe en hij werd onder militaire begeleiding vanuit Zuid-Frankrijk naar Nederland gehaald, een operatie die zo duur was dat er van het bedrag twee huizen aan het Rapenburg gekocht hadden kunnen worden.

Scaliger was dan ook geen professor, hij heette 'decus academiae', het sieraad van de universiteit. Ook Carolus Clusius (1626-1609) was geen professor. Hij was destijds speciaal naar Wenen gehaald om de keizerlijke geneeskruidentuin aan te leggen. Ook naar Leiden werd hij uitgenodigd om een hortus botanicus aan te leggen. Voor het eigenlijke werk was hij toen al te oud en te slecht ter been. Hij kreeg dan ook een aparte hortulanus als assistent. Maar hij maakte van de Leidse Hortus een van de bekendste kruidentuinen ter wereld.

En daarmee is het tweede antwoord aangeroerd op de vraag waarom de Leidse universiteit zo snel beroemd werd. Want naast die reeks grote geleerden die met hun naam de universiteit bekend moesten maken – een traditie die tot het eind van de achttiende eeuw werd voortgezet – bedachten Dousa en Van Hout nog iets veel belangrijkers: een reeks van instellingen die zo beroemd zou worden dat vrijwel iedereen die in de zeventiende en achttiende eeuw een academische reis maakte, daar naartoe wilde: de Hortus Botanicus, de universiteitsbibliotheek en het anatomisch theater.

Het besluit om een tuin aan te leggen ten behoeve van de medische studie was al in 1587 genomen, maar het duurde tot 1594 voor de tuin klaar was. Hoewel er dus eigenlijk alleen geneeskrachtige kruiden in verbouwd moesten worden, maakte Clusi-

us er een echte botanische tuin van, met planten van zo grote verscheidenheid en herkomst, 'dat het schynt', juichte de Leidse stadshistoricus Jan Orlers, 'dat de Godinne Flora alhier haar residentie en wooning is houdende, en met den reuk en het gezicht van zo veel Bloemen en Kruiden de oogen en neusen van alle Bloem-liefhebbers verlustigt en verzadigt.'

De Hortus was ruim veertienhonderd vierkante meter groot, ommuurd en voorzien van een schuurtje om 's winters de niet-winterharde planten op te bergen en met behulp van een kachel in leven te houden. Dat was, met tropische planten als aloë, bamboe, suikerriet en schijfcactus, geen luxe. De tuin was verdeeld in vier vierkanten die elk ook weer verdeeld waren in vier delen. Wie de prent waarop hij afgebeeld staat bekijkt, ziet dat hij hetzelfde stramien heeft als een Romeins legerkamp.

In 1599 werd het schuurtje voor de uitheemse planten vervangen door een echte galerij, het zogenaamde *ambulacrum*. Dit kreeg als snel het karakter zowel van oranjerie als van lesruimte en rariteitenkabinet, zoals te zien is op de prent uit 1610 en het blijkt ook uit de beschrijving van het interieur door Orlers. 'Van binnen is dese wandel-plaetse verciert ende behanghen met vele verscheyden Caerten ende Landtafelen, desgelijcken met eenige vreemde gedierten ende ghewassen, de welcke uyt beyde de Indien ende andere plaetsen alhier gebracht zijn.'

Wat later, in 1642, werd de oranjerie verlengd over de hele breedte van de Hortus, zevenendertig meter lang, met een tongewelf als dak 'om daerin de hoge planten of boomkens recht op, sonder krencken of kreucken, te kunnen stellen'. De eerste gedrukte catalogus van planten, die van 1633, bevatte 1.107 soorten, terwijl ook 289 soorten opgesomd werden die in de omgeving van Leiden in het wild groeiden. De volgende drukken van deze catalogus laten zien hoe de tuin uitbreidde: van 1.598 soorten in 1642 tot 1.821 in 1668.

De bibliotheek, dat andere sieraad van de universiteit, dateert van ongeveer dezelfde tijd. Ze was ondergebracht in het kerkje dat korte tijd, tussen 1577 en 1581, tot Academiegebouw diende: de Faliebagijnkerk, ook aan het Rapenburg. Daar, op de verdieping die daar speciaal voor was aangebracht, werd in 1595 de eerste publieke bibliotheek in de Nederlanden geopend. Ze was ruim 25 meter lang en 9 meter breed. Wat op de prent uit 1610 het meest in het oog loopt, zijn de 22 kasten, die tegelijk lessenaar waren en waaraan men staande de boeken consulteerde.

Deze kasten waren zogeheten *plutei*, bestemd voor de grote formaten. De boeken van klein formaat waren opgeborgen in twee kasten tegen de achterwand. Aard- en hemelglobes zijn te zien en een enorme prent met het stadsgezicht van Constantijnopel langs de noordkant, vervaardigd door een zekere Melchior Lorich. Tegen de achterwand hingen de manshoge portretten van Oranje en zijn zoon Maurits. Beide schilderijen met aparte wapenborden werden in 1598 door Maurits aan de universiteit geschonken. Langs de zuidkant hingen portretten van grote humanisten, zoals Erasmus en Janus Secundus. En bij de ingang stond de *Arca Scaligeri*, de kast met het kostbare legaat aan handschriften dat Scaliger in 1609 aan de universiteit zou nalaten.

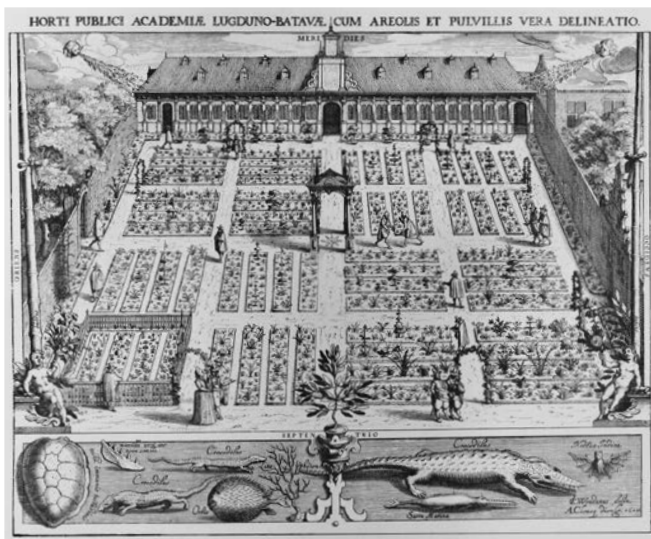
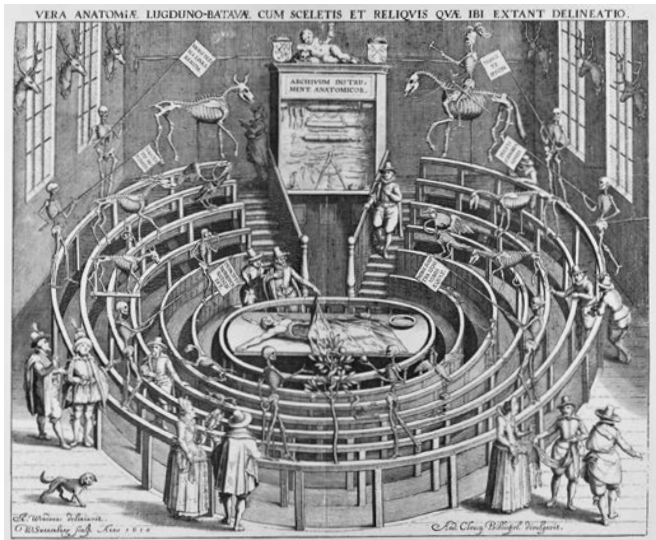
Bij de opening van de bibliotheek, op 24 mei 1595, werd ook de eerste catalogus gepubliceerd, de zogenaamde *Nomenclator*. Die geeft nauwkeurig aan wat de universiteit intussen aan boeken verzameld had: 338 in folio-formaat, 104 in kleinere formaten, samen 442 titels (ongeveer 525 banden). Het was een bibliotheek met een duidelijke klemtoon op de klassieken, theologie en geschiedenis; een echte geleerdenbibliotheek, met volgens de catalogus, een tweeledig doel. Ze had een functie in het onderwijs, dus bij het voordoen aan en het oefenen van stu-

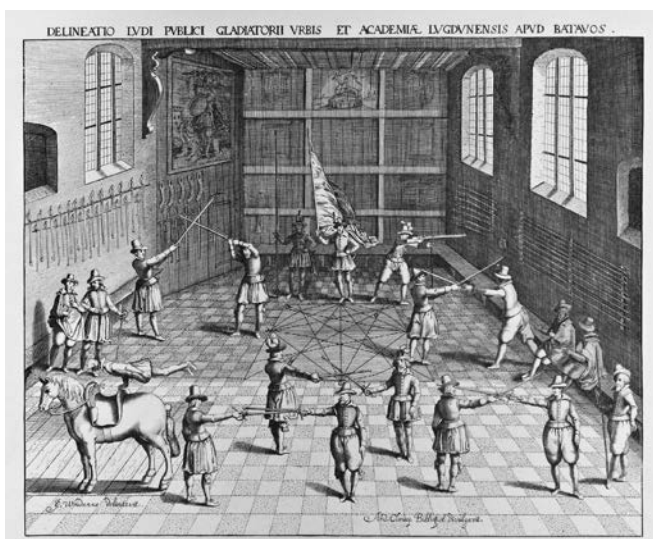
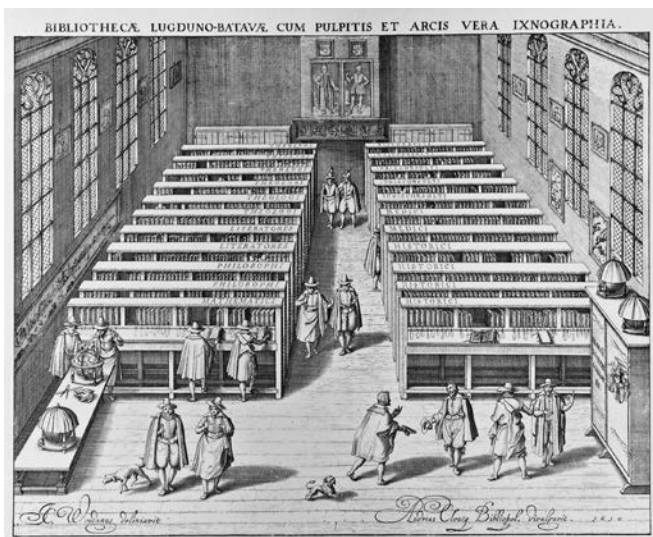
denten. Maar ze was er ook om aanzien te verlenen of plezier te verschaffen.

In 1607 werd ook een *Catalogus rariorum* gepubliceerd, van de zeldzame geschriften. Die beschrijft 143 Latijnse, Griekse en oosterse handschriften en geannoteerde boeken, maar ook 27 kaarten en een aantal globes. Onder die zeldzaamheden bevonden zich verder 'boeken uit verre landen afkomstig', waaronder een lontar (palmsblad) handschrift, kort tevoren door een expeditie van de Compagnie van Verre uit Java meegenomen. Niemand kon de tekst lezen, maar ooit zou iemand dat kunnen. Ook globes waren geen zaak van louter sier, maar bedoeld als wetenschappelijk instrument. Toen de jonge briljante Daniel Heinsius, een leerling van Scaliger, in 1607 bibliothecaris werd, sprak hij de hoop uit dat de bibliotheek een 'arsenaal van wijsheid' zou zijn.

Het *Theatrum Anatomicum*, dat tegelijk met de bibliotheek in 1595 werd opgeleverd, was een echt theater, gebouwd in de apsis van hetzelfde kerkje waarin de bibliotheek was ondergebracht. Zeven voet boven de vloer, met daaronder een werkkamer, negen bij negen meter. Het was een houten theater, vervaardigd van twaalf zware, stervormig uitwaaiierende balken, waarop zes ommegangen gelegd werden. In de wintermaanden, als het goed vroom en de houdbaarheid van een lijk soms wel voor meer dan een week was gegarandeerd, werden er secties verricht. In de zomermaanden, als de temperatuur niet toestond dat te doen, werd het theater opengesteld voor het publiek en werden skeletten en andere delen van de verzameling opgesteld.

De prent van 1610 geeft de winter- en zomeropstelling tegelijk. Als er snijlessen werden gegeven, in de winter, werd het theater leeggeruimd en van zijn verzameling ontdaan. Maar in de zomermaanden stond het vol met de vreemdste dingen. Opval-





▲ Bibliotheek, 1610 ▼ Schermeschool, 1610

lend op de prent zijn vooral de mannenskeletten op de buitenste cirkel, met vaandels in de hand met daarop de stichtelijke spreuken in het Latijn. Ook skeletten van dieren zien we, van een koe en een paard, van een kat en een hond, een vos en een wolf, een wezel en een otter, een 'vraat' met vergulde poten en een das.

Aan de muur die de snijzaal van de bibliotheek scheidde, hing het schouderblad van een walvis die in 1600 bij Katwijk gestrand was. Aan het plafond hingen een kleine met hooi gevulde zeekoe, een 'bruynvisken', een slang en een miereneter. En aan de buitenmuur een reeks van negen hertengeweien 'met vergulde tippen' op houten plankjes en 'bovenop een ieder hoofd staet een blaker om als men anatomiseert bi avont kaersen te stellen'. Tegen de muur van de bibliotheek, waar de trap uitgespaard was die toegang verleende tot het theater, hing de kast met instrumenten, met daarin boren en zagen, beitels, en brandijzers. Er waren tangen 'om bosklooten ende andere dingen uyt de wonden te trecken' en 'een sulver instrument om in watersucht het water door de navel af te tappen'.

Al snel kwamen er ook allerlei 'zeldzaamheden', zoals een grote collectie botten, voorbeelden van afwijkingen of woekergroei, 'tve dije schinkelen' bijvoorbeeld, 'seer monstrueus, knokkelig ende verdrait'. Er waren wonderlijke nierstenen, zoals die van een jong meisje, 'een schrikkeliken monstrueusen grooten ghe-tackten steen van couleur als donker noteboomen houdt, we-gende over sesthien loot'. Ook 'het heel ghedarmpte van een mensche' hing er aan de muur, 'reikende vant suyden tot het noorden'.

Daarnaast waren er veel voorwerpen uit andere culturen. Er waren mummies en stenen godenbeeldjes uit Egypte en 'een kroesken van asgrau doorluchtich marmer dat in China ghe-vonden werd', 'een vrouwen en de eens mans beeldt uyt japan met

de welke de guyglaers aldaer spellekens spelen', papyrus en Chinees papier, 'een Moschovische hembde en onderbroek', '2 schaetsen daermen in Noorwegen, ende Finlandt van die sneu bergen mede glijdt'. Verder waren er ook zaden, gedroogde vruchten en noten uit Afrika en Azië.

Tenslotte blijkt de sterk morele klemtoon van het theater. Er stond een skelet van een volwassen vrouw, 'ghenaempt Schoon Janneken, tot Leyden om haer fameuse dieften gheworgt anno 1594'. En op de snijtafel stonden twee skeletten die Adam en Eva uitbeelden, samen met de boom van kennis van goed en kwaad en ook de slang. Er waren vier skeletten met vaandels met daarop 'diversche stichtelijke spreuken int Latijn ende neerlandts'. 'Pulvis & umbra sumus' stond erop (as en schaduw zijn we), 'Nascens morimus' (al bij de geboorte beginnen wij te sterven) en 'Nosce te ipsum' (ken uzelve).

Het was eng en het was griezelig. Maar iedereen wilde het zien. Iedereen kwam naar Leiden, om even rond te wandelen in die wondermooie tuin, om een paar uur door te brengen bij die befaamde collectie boeken en handschriften, om tot inkeer te raken bij een rondleiding langs die uitzonderlijke collecties zeldzaamheden. Of om even de slip aan te raken van een van de grote geleerden die er in levende lijve rondliepen.



AENWYSINGEN
Op dese Kaart

[illegible]



- p. 33** *De Faliebagijnkerk, tussen 1577 en 1581 Academiegebouw, later onderkomen van bibliotheek, anatomisch theater en schermeschool*
- p. 34-35** *Een van de vroegste afbeeldingen van het Academiegebouw, uit het liber amicorum van een Leidse rechtenstudent*
- p. 36** *Justus Lipsius (1547-1606)*
- p. 37** *Joseph Scaliger (1540-1609)*
- p. 38** *Willem I, Prins van Oranje (1533-1584), met wapenbord*
- p. 39** *Maurits, Prins van Oranje (1567-1625), met wapenbord*
- p. 40** *Promotiestoet voor het Academiegebouw, ca. 1650*

2

DE ZEVENTIENDE EEUW



Een universiteit was vanouds een onafhankelijke instelling. In de Middeleeuwen werden universiteiten alleen gesticht door de paus of de keizer en die gaven de universiteit daarbij allerlei 'immuniteiten' of 'vrijdommen', zoals dat heette. Dit betekende bijvoorbeeld dat professoren en studenten allerlei belastingen niet hoefden te betalen (invoerrechten, belasting op wijn en bier), dat een eigen politie over hen waakte en een eigen 'vierschaar' recht over hen sprak.

Dit maakte een universiteit tot een staatje in de stad waarin ze gevestigd was. Maar in de zestiende eeuw was de macht van de paus (door de Reformatie) en de keizer (door de opkomst van de dynastieke staat) sterk afgenomen. Die nieuwe staten waren veel beter georganiseerd en gericht op centraal bestuur. Dat was ook een van de redenen waarom de Nederlanden in opstand waren gekomen: omdat Spanje allerlei nieuwe belastingen invoerde, die de lokale overheden zelf wilden innen en in het eigen land wilden besteden.

Daarom gingen die nieuwe overheden ertoe over eigen universiteiten te stichten en wilden ze ook veel meer dan voorheen het geval was invloed hebben op die universiteiten. Dat was ook in de Noordelijke Nederlanden het geval en dus moest de Leidse universiteit vanaf het begin twee heren dienen: Holland én Leiden.

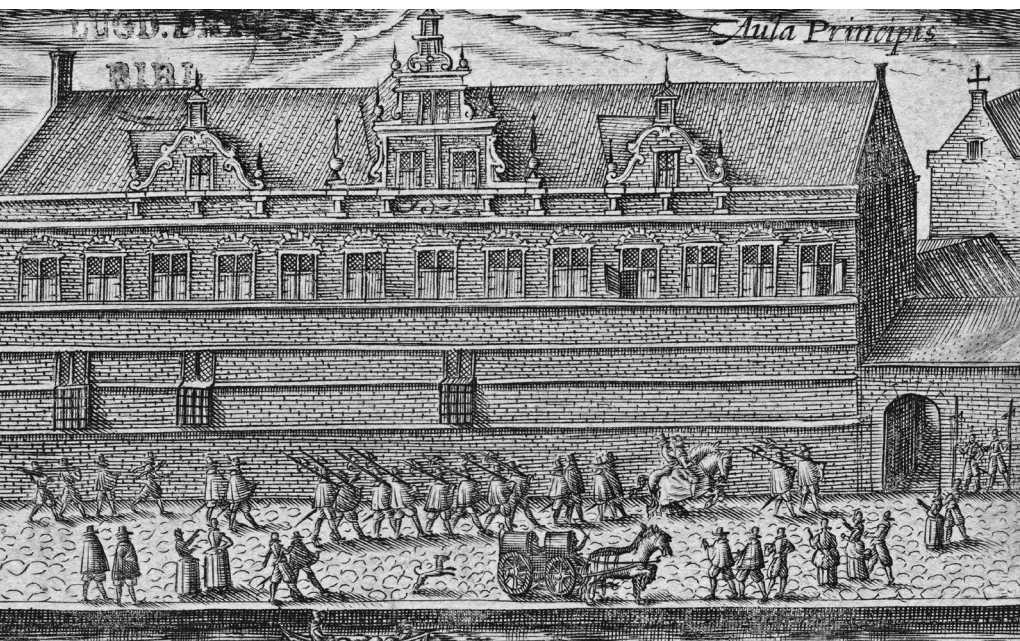
Dit betekende dat de universiteit, om haar eigen onafhankelijkheid te bewaren, moest schipperen tussen de verschillende

overheden, provinciaal en lokaal. De Senaat, dat wil zeggen alle professoren samen, moest er alles aan doen om zeggenschap te houden over het onderwijs. Ook de statuten van de universiteit probeerden een evenwicht te vinden tussen deze drie partijen: de Staten, de stad en de Senaat.

De statuten van de universiteit legden de belangrijkste verantwoordelijkheid bij drie vertegenwoordigers van de Staten van Holland, de zogenaamde curatoren. Dat dienden 'gequalificeerde ende bequame personen' te zijn. Meestal hadden ze gestudeerd – vooral in Leiden, meestal rechten – en bezaten ze grote ervaring in de politiek of het bestuur van stad of provincie. Gebruikelijk was dat de eerste curator de adel vertegenwoordigde (hij was ook de voorzitter). Een andere werd gekozen uit Hoge Raad of het Hof van Holland (en vertegenwoordigde de rechterlijke macht). De derde vertegenwoordigde de politieke macht in het algemeen en was burgemeester of pensionaris van een van de grote steden van Holland.

Maar omdat de stad door de komst van de universiteit een deel van haar macht (het heffen van belasting, het spreken van recht) had moeten afstaan, eiste ook zij een positie op in het bestuur. Daarom werden naast de drie curatoren van de Staten ook de vier burgemeesters van de stad opgenomen in het bestuur van de universiteit. Daarmee hadden de burgemeesters een meerderheid, maar daar staat weer tegenover dat een burgemeester maar voor twee jaar benoemd werd en een curator voor het leven.

Ook de stadhouder wenste een vinger in de pap. Hij was weliswaar de dienaar van de Staten, maar door het grote aanzien en de hoge adel van de Oranjes was zijn invloed groot. Willem van Oranje was sterk betrokken bij 'zijn' universiteit en ook de bemoeienis van Maurits was intens. Hij richtte bijvoorbeeld een aparte ingenieursopleiding op aan de universiteit. Die ingeni-



Het Barbaraklooster aan het Rapenburg, waar de universiteit tot 1577 gevestigd was

eurs had hij nodig bij het oorlogvoeren. Prins Willem III werd zelfs aangeduid als de 'Hoogste Curator' van de universiteit. Zijn macht was vrijwel absoluut.

Curatoren hadden een duidelijke taak. Ze benoemden de professoren en stelden hun salaris vast. Ook bepaalden ze welke onderwerpen de nieuwe professor moest onderwijzen en hoe het onderwijs er uit zou zien. Daarnaast hadden ze de verantwoordelijkheid voor de financiën van de universiteit en het beheer over de gebouwen en instellingen. Ze werden daarbij terzijde gestaan door een secretaris en een rentmeester.

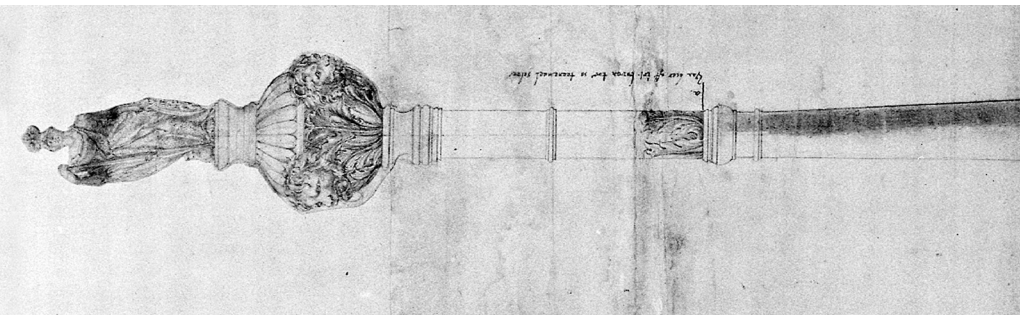
44 De rentmeester zorgde voor het geld. De universiteit werd

aanvankelijk gefinancierd uit de opbrengsten van kloostergoederen die de Staten ter beschikking van de universiteit hadden gesteld, voornamelijk die van de abdij van Egmond. Het ging daarbij vooral om landerijen die aan boeren in pacht gegeven werden. Naast de pacht bestonden de inkomsten daarvan uit het zogenaamde tiendrecht, het recht op een tiende deel van de opbrengst van het land.

Op de rekening van de rentmeester staan allerlei tienden vermeld, de 'grove tienden' van graangewassen, en de 'smalle tienden' van vruchten, maar ook de 'krijtende tienden' of 'bloedtienden' van dieren. Maar omdat die opbrengsten hoe langer hoe minder de kosten dekten, werd de universiteit steeds meer afhankelijk van jaarlijkse toewijzingen van de Staten. Dit verminde haar onafhankelijk uiteraard aanzienlijk.

De secretaris van de universiteit was een machtig man omdat curatoren niet vaker dan vijf of zes keer per jaar bij elkaar kwamen en hij, samen met de burgermeesters, het dagelijks bestuur vormde. Jan van Hout, die niet alleen secretaris van de stad maar ook secretaris van curatoren was, had een enorme invloed. Johan van den Bergh was zowel burgemeester als secretaris van curatoren en wist later zelfs zijn twee schoonzonen tot secretaris benoemd te krijgen. Bij een van hen was de aanstelling nota bene onderdeel van het huwelijkscontract.

En dan was er de Senaat, ook wel het 'lichaam' van de universiteit genoemd. Dit omvatte alle professoren samen, maar in het begin ook iedereen die in Leiden gepromoveerd was. De leiding van de Senaat was in handen van de *rector magnificus*, die door de stadhouder gekozen werd uit een lijst van drie professoren, door de Senaat opgesteld. De rector had regelmatig contact met de dienstdoende burgemeester, hij was vaak in Den Haag om de vergadering van de Staten bij te wonen of om aanwezig te zijn bij de ontvangst van ambassadeurs of andere be-

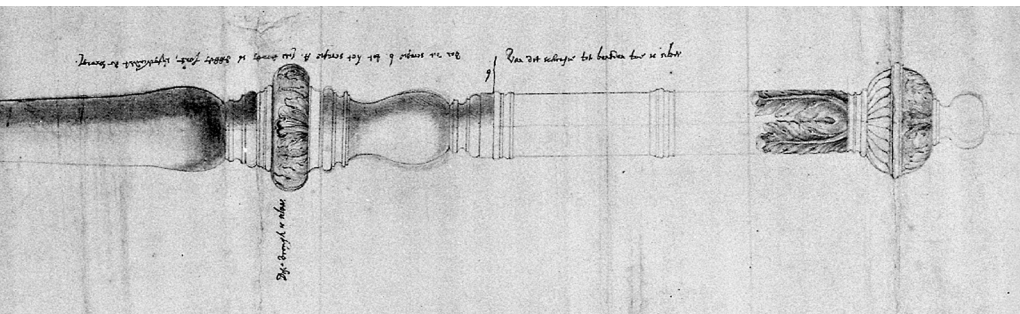


Ontwerp voor de pedellenstaven, ca. 1594

langrijke gasten. Ook had hij het dagelijks toezicht op de studenten.

Hij werd bij dit alles terzijde gestaan door de vertegenwoordigers van de vier faculteiten, de assessoren (tegenwoordig heten zij decanen). Samen met de curatoren bepaalden zij de omvang en de inhoud van de vakken die onderwezen werden. Dit konden ze soms op een heel precieze manier doen, door een bepaald boek voor te schrijven of een bepaalde manier waarop dit boek behandeld moest worden. Maar vaker werd de opdracht van de professor vrij algemeen gehouden en kon hij ook zijn eigen voorkeuren inbrengen.

Het overleg tussen Senaat en stad, of liever tussen rector en assessoren en burgemeesters was intensief. Dat was nodig omdat de stad goed geïnformeerd wilde worden over het juiste aantal studenten en of er geen misbruik gemaakt werd van de belastingvrijdommen. Niet alleen studenten schreven zich namelijk in, maar ook allerlei 'bijhang', bedienden van studenten en allerlei onderwijzers (in schermen, paardrijden, tekenen, of Frans en Italiaans), maar ook de plaatselijke chirurgijns, apothekers, artsen en advocaten. Zij moesten van de stad wel gewoon belasting betalen.



De belangrijkste ‘vrijdom’ was het zogenaamde *Forum Privilegiatum*, de eigen rechtbank van de universiteit. Alle studenten, of ze zelf aanklager waren of aangeklaagd werden, hadden het recht hun zaak voor die rechtbank te brengen. Omdat veel zaken te maken hadden met problemen tussen studenten en burgers van Leiden, eiste de stad een belangrijke stem in de rechtbank. Tijdens rechtszittingen werd de Senaat vertegenwoordigd door de rector en de vier assessoren, terwijl de stad vertegenwoordigd werd door de vier burgemeesters en twee schepenen. Bovendien trad de schout van de stad op als aanklager.

De rechtbank behandelde zowel civiele als criminele zaken, maar civiele zaken kwamen het meest voor: achterstallige betalingen: openstaande rekeningen bij de Leidse middenstand of kamerhuur die maar niet betaald werd. Zo werd de Poolse graaf Samuel Koretsky in april 1607 in hechtenis genomen op last van zijn schuldeisers. Zijn schulden beliepen het astronomische bedrag van rond de 6.600 gulden, verdeeld over 23 schuldeisers. Andere vaak voorkomende klachten betroffen belediging of niet nagekomen trouwbeloften, verzoeken om scheiding van tafel en bed, of soms een verzoek van een familie om een student die de kluts kwijt was een tijdje op te sluiten.

Meer tot de verbeelding spreken natuurlijk de criminele zaken. Hier was teveel drank vaak de aanleiding. Dan sloegen de studenten aan het vechten en afgehakte oren en neuzen konden daarvan het gevolg zijn, maar ook regelrechte doodslag. Erekwesties die uitliepen op een duel kwamen eveneens regelmatig voor. Opmerkelijk is hoe mild de oordelen van de rechtbank vaak uitvielen, ook bij zware misdrijven. Als de student maar 'eerlijke', dat wil zeggen invloedrijke ouders had, en berouw toonde, kon zelfs doodslag tot gratie leiden.

Onderdeel van het overleg met de stad was ook het optreden van de stadswacht. Die was, althans volgens de studenten, vaak niet berekend op de omgang met de (internationale) studentenbevolking. In het begin van de zeventiende eeuw werd dan ook een aparte studentenwacht in het leven geroepen. Deze nachtwacht was beter getraind en moest in nauwe samenwerking met de Senaat de veiligheid op straat garanderen. De wacht werd betaald door de Staten en de stad en de stad eiste dan ook de benoeming op van de kapitein ervan.

Dat zo'n stadswacht nodig was, blijkt wel uit andere zaken van de vierschaar. Het ingooien van ruiten bij Leidse burgers of het aanranden van Leidse meisjes kwam vaak voor. Handgemeen met de lokale bevolking kon uitlopen op het terroriseren van een hele buurt. En dan was er nog het slaags raken van groepen studenten van verschillende nationaliteiten. Vooral de kloppartijen tussen Nederlandse en Duitse studenten konden grote grimmigheid aannemen. De Nederlandse werden uitgescholden voor 'hasekop', de Duitsers voor 'mof'.

Hoewel de statuten en allerlei vormen van overleg bedoeld waren om goede samenwerking te bevorderen, bleken onderlinge conflicten tussen de verschillende bestuurders nooit helemaal te vermijden. Als er conflicten waren tussen curatoren en burgemeesters, trokken curatoren meestal aan het langste

eind. In tijden van crisis, bijvoorbeeld in 1618, bij het gevecht tussen Arminianen en Gomaristen, konden de Staten het heft zelfs in eigen hand nemen. Bij de stad en de studie lagen de verhoudingen vaak veel ingewikkelder. In 1657 bijvoorbeeld ontbood het stadsbestuur professor Thysius op het stadhuis omdat hij op de titelpagina van zijn boek van de 'Academia Batava' gesproken had, de Hollandse universiteit dus. Dat had 'Academia Lugduno-Batava' moeten zijn, de Leidse universiteit. Onmiddellijk reclameerde de Senaat in Den Haag dat de stad Leiden inbreuk deed op de rechten van de Staten van Holland.

Een jaar later publiceerde de universiteit een hele lijst met klachten over overtredingen van haar privileges. Burgemeesters behandelden de rector als een bediende, ze eisten de benoeming op van allerlei universitaire ambtenaren, ze schrapten eigenmachtig studenten die vrijgesteld waren van belasting en dwongen professoren bij te dragen aan de betaling van stedelijke bouwprojecten. Bovendien hadden ze aanzienlijke studenten, 'onder dewelcke veeltijds sijn princen, hertogen, edellieden en de gequalificeertste kinderen van het landt', in de gevangenis gezet.

De burgemeesters antwoordden dat ze dat allemaal mochten, omdat zij immers ook curatoren waren. Maar dat betwistte de Senaat nu juist. De statuten immers bepaalden dat de Senaat bij belangrijke problemen het advies van curatoren moest winnen. Bij problemen met de stad betekende dit dat ze het probleem aan de tegenstander voorlegde. Dat kon niet de bedoeling zijn. De Staten moesten de knoop doorhakken, maar die verkozen vaagheid boven helderheid. Dan hielden zij het makkelijkst de touwtjes in handen.

PROFESSOREN

De professoren werden benoemd door de curatoren, maar niet alleen door hen. Vaak waren bij een benoeming ook de burgemeesters betrokken, het huis van Oranje of de Synode van de Gereformeerde Kerk. Daarnaast konden allerlei niet-officiële, politieke of levensbeschouwelijke groepen proberen de beslissing te beïnvloeden. Bij belangrijke benoemingen werd ook de hulp ingeroepen van diplomaten of belangrijke intellectuelen en zelfs de invloed van een buitenlandse vorst kon de doorslag geven. Soms werd ook de faculteit zelf of een invloedrijke professor om raad gevraagd.

Uit het krachtenveld van al deze betrokkenen kwam over de eeuwen heen toch zoiets als een 'benoemingsbeleid' tevoorschijn. Ten eerste was er het benoemen van een aantal 'honorarii', mannen van grote faam die de reputatie van de universiteit konden vestigen of bestendigen. Lipsius en Donellus, Scaliger en Clusius, Salmasius en Heinsius, tot en met Wyttenbach aan het eind van de achttiende eeuw toe, ze hadden allemaal een uitzonderlijke aanstelling en bijzondere beloning. Maar dat was duur en moest dan ook gecompenseerd te worden.

Dit deed men door te letten op de eigen kweek. Niet alleen om financiële redenen, maar ook om te kunnen kiezen uit een kleine voorraad van jonge, vaak nog maar net afgestudeerde, veelbelovende geleerden, openden curatoren de mogelijkheid om onderwijs te geven 'om ervaring op te doen'. De universiteit betaalde niet voor deze colleges, maar voor de jonge geleerden schiep het de mogelijkheid de aandacht op zich te vestigen en zich te kwalificeren voor een professoraat.

Soms, en hier toonden curatoren zich erg creatief, nam dit de vorm aan van een competitie, waarbij twee of meer jonge mannen door het geven van colleges wedijverden om één professoraat. Wedstrijden als deze konden zelfs leiden tot een dubbele



Hugo de Groot (1583-1645)

benoeming, waarbij twee jonge professoren het toch al geringe salaris van een beginnend professor deelden. Op deze manier heeft Leiden veel talent aan zich weten te binden. In 1599 mochten wel vier studenten om één leerstoel in de *artes* vechten, onder wie Gerardus Joannes Vossius (1577-1649), die een grote faam zou verwerven als geleerde en in 1630 weggekocht werd door Amsterdam.

Bij de meeste kandidaat-professoren werd bij sollicitatie vooral gelet op het verloop van de studie en op de praktijkerva-

ring die hij had opgedaan. In de zeventiende eeuw had een Leidse professor gemiddeld bijna drie universiteiten bezocht – om precies te zijn 2,7 – waarvan tweederde buiten de Republiek. Meestal waren dat Duitse universiteiten, gevolgd door Parijs en Orléans. Bij de medische professoren was vooral Italië favoriet. In de achttiende eeuw werd die internationale ervaring iets minder: het gemiddelde lag nu op twee universiteiten, waarvan driekwart binnen de Republiek.

Een doorsnee Leidse professor had, na een studie van zes jaar of langer, gemiddeld tien jaar praktijkervaring na zijn studie (als predikant, arts of jurist) voor hij werd aangesteld in Leiden. Ongeveer 30 procent was eerder professor geweest aan een andere universiteit. Er is maar één uitzondering op deze voorkeur voor ervaren docenten: wie meteen na zijn studie in het onderwijs terecht kwam was meestal de zoon van een professor. In de achttiende eeuw werd ook die beroepservaring minder en werden vooral mensen benoemd die alleen ervaring hadden aan een andere universiteit.

Professoren in de zeventiende eeuw waren geen teruggetrokken geleerden van perkament. Ze waren mannen van vlees en bloed, die midden in hun omgeving stonden en hartstochtelijk deelnamen aan een wat wij ‘het maatschappelijk debat’ noemen. Ze meenden een duidelijke voorbeeldfunctie te hebben, van toewijding en harmonie, ook al konden ze vaak slaande ruzie hebben. Ze eisten vooral het recht op met rust gelaten te worden, zodat ze zelf konden bepalen wat hun taak was en hoe ze die vervulden.

‘Otium’ wilden ze hebben, vrije tijd. ‘Wil men roepers en quacsalvers, dy geheele daege spreken connen’, dan waren die, volgens de hoogleraar Grieks, J.F. Gronovius, ‘overal genoeg te krijgen en voor cleynen loon; maar wil men gerenommeerde mannen hebben, dy moet men liberaliter tracteeren, niet alleen

met gage, maer oock otio', die moest men dus niet alleen goed betalen, maar ook niet teveel storen. Hij vertrouwde dit aan het papier toe nadat curatoren, in 1666, weer eens geklaagd hadden dat de professoren hun colleges verzuimden.

Gronovius en een aantal van zijn collega's reageerden furieus. Geleerdheid eiste studie en overpeinzing, professoren waren, zo zeiden ze, geen schoolmeesters. En ook met zijn geschriften droeg de professor bij aan het nut van de studie en de eer van de academie. En wat deed hij niet allemaal nog meer! Een hele lijst van taken somde Gronovius op: college geven, zowel publieke als private, onderwerpen voor scripties bedenken ('theses' zei hij), ze nakijken, examineren, promoveren, oreren. "t Heeft velen haer gesontheit, jae 't heeft eenigen 't leven verkort', klaagde iemand die zijn naam niet durfde noemen.

Meer en meer gingen de Leidse professoren een eenheid vormen. Aanvankelijk hadden de toga's van de faculteiten bijvoorbeeld verschillende kleuren, oranje voor theologen, rood voor juristen, groen voor medici en wit voor de 'artisten'. Al snel werd het voorschrift dat de professoren 'met blauwe tabbaerden ende bonetten' gekleed moesten gaan en in de loop van de zeventiende eeuw kleurde dat donkere blauw naar zwart. Ook gingen de professoren gezamenlijke maaltijden houden, tweemaal per jaar.

Ook bepaalde rituelen brachten meer eenheid in de Senaat. De inaugurele (inwijdings) rede, uitvloeisel van de eerste rede die een middeleeuwse doctor uitsprak, werd vaker gehouden. In de tweede helft van de zeventiende eeuw hield ongeveer de helft van het Leidse professoraat zo'n oratie en na 1700 deed vrijwel elke nieuwe professor het. Ook moesten professoren vanaf de jaren tachtig een toga dragen bij promoties en begravingen. Toen de predikanten hetzelfde wilden, kregen ze te horen dat dit 'tegen de oude gewoonte' was.

STUDENTEN

Binnen vijftig jaar na haar stichting trok de universiteit al bijna vierhonderd studenten per jaar en bijna de helft daarvan kwam uit het buitenland. In de zeventiende eeuw studeerden ongeveer 25.000 studenten in Leiden. Aanvankelijk schreven die zich vooral in bij laagste faculteit, die van de *artes*, zodat de universiteit vooral een verlengstuk was van de Latijnse school (gymnasium zouden wij zeggen). Maar aan het eind van de eeuw was het aantal *artes*studenten teruggelopen tot minder dan 10 procent. Met de medische faculteit ging het precies omgekeerd: van minder dan 10 procent groeide die tot bijna een derde van alle studenten. Rechten groeide van 30 naar 40 procent.

Rechten was het meest gewilde vak. Daar promoveerden ook de meeste studenten: ruim 50 procent. Opvallend is dat er ook bij de medicijnen steeds meer gepromoveerd werd. Lokale bureaucratieën eisten steeds vaker een echte bul als bewijs van academische studie. De studie werd ook steeds duurder. Hoewel de meest studenten uit de hogere middenklassen afkomstig waren, kwamen aanvankelijk ook veel kinderen van gewone handarbeiders studeren, vooral als ze uit de buurt kwamen en thuis konden blijven wonen. Maar hun aantal liep vanaf het eind van de zeventiende eeuw sterk terug.

De universiteit kreeg vooral meer kinderen van hoge komaf. Soms was dat zelfs de hoogste adel. Op 14 april schreef de Poolse prins Janus Radzivill zich in, samen met zijn opperhofmeester, zijn hofmeester, zijn huisleraar en twaalf adellijke vriendjes. Die kwamen natuurlijk niet om een vak te studeren of een bul te verwerven. Zij waren er vooral om zich voor te bereiden voor een maatschappelijke positie. Meestal liepen ze een aantal colleges (doorgaans rechten), maar daarnaast verbeterden ze hun kennis van een of andere moderne taal en bovenal hun vaardigheid in schermen en paardrijden.

Zo had je broodstudenten en deftige studenten, zij die voor een vak kwamen en zij die ingewijd wilden worden in een hoogburgerlijke of adellijke levensstijl. Die twee mengden bij voorkeur niet en het is opvallend hoezeer de studenten van een bepaalde klasse of regionale afkomst de neiging hadden bij elkaar te kruipen. De Engelsen, Fransen en Duitsers verbleven vrijwel allemaal in eigen huizen of herbergen. Zulke herbergen konden zelfs door landgenoten uitgebaat worden, zoals de Yarmouth Arms waar Peter Powell zijn Engelse gasten ontving.

De regionale clubs waarin studenten zich voor onderlinge steun of gezelligheid organiseerden heette *nationes*, naties dus, en ze veroorzaakten door grote verschillen in cultuur en opvatting van eer, grote herrie. De universiteit probeerde die naties dan ook de kop in te drukken, maar gezien het feit dat het verbod steeds herhaald moest worden waren ze niet erg succesvol. Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw kreeg het universiteitsbestuur meer greep op dergelijke clubs.

Voor arme studenten die theologie wilden studeren, kreeg de universiteit in 1592 het zogenaamde Statencollege. Het werd ondergebracht in het voormalige Cellebroedersklooster, aan de Cellebroedersgracht (nu Kaiserstraat). De Staten stelden 31 beurzen ter beschikking (de ridderschap mocht zes studenten sturen, de grote steden twee en de kleine één). De uitverkoren jongelieden (vaak niet ouder dan vijftien jaar) moesten wel een stevig toelatingsexamen doen. En op hun gedrag werd streng toezicht gehouden door een regent en een subregent. Een schaftmeester en een poetsvrouw zorgden voor hun dagelijkse behoeften.

Het dag- en weekrooster van zo'n bursaal werd nauwkeurig vastgelegd. Om vijf uur 's morgens (in de winter zes uur) moesten ze opstaan en hun kamer op orde brengen. Een uur later moesten ze gewassen en gekamd op appèl verschijnen er was er

ontbijt. Bij elke maaltijd was er Bijbellezing en zo werd elk jaar de hele Bijbel een keer doorgenomen. College lopen deden de bursalen met de gewone studenten, maar na afloop moesten ze netjes terug naar het College. Onderling werd er Latijn gesproken en om negen uur moesten ze naar bed. In 1605 kreeg de Waalse kerk haar eigen, veel kleinere College, aan de Groenhuizenstraat.

Ondanks die grote onderlinge verschillen vertoonde de studentenbevolking ook wel overeenkomsten. Zo kwam in de loop van de zeventiende eeuw het dragen van een zogeheten Japanse rok in zwang. De meeste studenten droegen zo'n ding en dit bepaalde het straatbeeld zo erg dat een toerist dacht dat er een epidemie was uitgebroken: hij hield al deze pyjamadragers voor patiënten aan de beterende hand. Daarnaast vielen de studenten natuurlijk op door het dragen van een degen en ook hun hoeden en pruiken en de boeken onder hun arm verrieden zowel hun landsaard als de reden waarom ze in de stad waren.

Veel studenten woonden in bij professoren, die daar een goede bijverdienste aan hadden. Studenten – en dat konden er wel tien of twintig zijn – hadden dan niet alleen kost en inwoning, maar ze kregen er ook vaak onderwijs of werden overhoord na hun college. Maar de meesten woonden gewoon bij privéburgers, die hun bereidheid tot verhuur tot in de negentiende eeuw met een Latijns bordje aan hun huis aangaven: *Cubicula Locanda*, kamers te huur. Bij elkaar vormden de studenten zo'n drie procent van de stadsbevolking, maar omdat ze meestal aan of in de buurt van het Rapenburg woonden, ontstond daar toch een soort studentenwijk, een *quartier latin* zou men in Parijs zeggen.

De universiteit trok zich ook de algemene vorming of het vermaak van de studenten aan. Zo werd in de ruimte onder de bibliotheek, in de Faliebagijnkerk, een eigen schermsschool in-

gericht met een eigen schermmeester, de befaamde Ludolf van Ceulen, die tegelijk schermles en wiskunde gaf. In 1633 richtte de universiteit bovendien een soort golfbaan voor de studenten op, een *paille-maille*, bij de Haagse of Witte Poort. Ook konden de studenten 'kaetsen met den raquette', tennissen dus, in verschillende banen bij de Doelensteeg.

Verder konden de studenten naar toneel – er waren zelfs Engelse 'strolling players' die speciaal voor hen de stad aandeden – en ook de markten en kermissen gaven veel vermaak. Zelfs het bezoeken van kerkdiensten kon daaronder gerekend worden, maar dat gold dan niet de preek maar het bekijken van de jonge dochters van de burgerij. Soms werd die dochters, onder strenge begeleiding, toegestaan studentenfeestjes te bezoeken, maar vaker brachten studenten, als ze verliefd waren, een serenade aan de schone. Ze huurden dan muzikanten in en zongen, niet zelden 'hooch by drank', de meisjes toe.

ONDERWIJS

Het academisch jaar was intensief maar kort: naast de vrije woensdag en zaterdag waren er de vele vakanties – meestal twee weken met Pasen, Pinksteren en Kerst en anderhalve maand in de zomer – terwijl bovendien veel lessen uitvielen tijdens boekveilingen, anatomische demonstraties en grote jaarmarkten. Zo bleven er meestal slechts zo'n 160 tot 170 dagen over voor de publieke colleges.

Die publieke lessen waren gratis toegankelijk voor iedereen die zich (na betaling van vijftien stuivers) had ingeschreven. Ze werden gegeven op maandag en dinsdag, donderdag en vrijdag. Op woensdag en zaterdag waren het altijd private colleges, 'buitengewone lessen'. Die privélessen werden meestal gegeven aan groepjes studenten die voor een bepaald onderwerp of de uitleg van een bepaald boek een professor inhuurden. Ze

betaalden hem contant en zo kwam het dat professoren vaak veel meer private dan publieke colleges gaven.

Bewijs van een vooropleiding werd niet gevraagd, maar om de colleges te kunnen volgen moesten de studenten wel Latijn kunnen verstaan en een zekere bekendheid met de klassieke literatuur hebben. Ook de beginselen van methodisch denken en redeneren moest men beheersen. Aanvankelijk werd die kennis ook getoetst. Als ze onvoldoende was, werd de student aangeraaden eerst nog wat Latijnse school te doen. Zoveel als doenbaar was, werd ook bij de keuze van het onderwerp en de manier van behandeling rekening gehouden met het niveau van de studenten.

Een student moest vooral leren een aantal belangrijke boeken te begrijpen en te analyseren. Hij moest die kennis ook bij de hand hebben, opslaan in zijn geheugen en verwerken in dictaten. En hij moest op basis van zijn kennis in staat zijn te spreken in bestuurlijke of religieuze bijeenkomsten. Hij moest 'vir bonus dicendi peritus' worden, een fatsoenlijk en welbespraakt mens. In de achttiende eeuw zou de klemtoon meer komen te liggen op de uitoefening van een beroep, maar in de zeventiende eeuw was men meer geïnteresseerd in het vormen van een elite.

Soms dicteerde de professor zijn college, maar in het algemeen moedigden curatoren dat niet aan. Professoren moesten bij voorkeur 'uit het hoofd' lesgeven. De studenten moesten aantekeningen maken en kregen zelfs het advies om verschillende soorten dictaat aan te leggen, alfabetische registers of systematische verzamelingen van uitspraken en voorschriften. Ze werden aangemoedigd om na te denken over wat ze gehoord hadden en het op hun kamer uit te werken.

In het ideale geval begon een cursus met een algemeen overzicht en werkte de professor gaandeweg toe naar meer specifieke

ke kwesties of zaken. Eerst werd de theorie behandeld, dan de praktijk, waarbij de professor begon met wat zeker was om vervolgens te behandelen waarover verschil van mening bestond. Veel aandacht werd besteed aan de training van het geheugen. En men wilde vooral concreet zijn. Wie met een bepaald voorbeeld kwam, een stukje bewijs of een behandelingsmethode bij de hand had, kreeg een hoger cijfer.

Inleidende cursussen waren bijna altijd behoudend van karakter. Filosofie had haar eigen canon, uitgaande van Aristoteles. De medische faculteit hield vast aan Hippocrates en Galenus, de rechtenfaculteit bracht een zeer traditionele behandeling van het Romeinse recht en de theologische faculteit behandelde de kerkelijke dogma's. In een latere fase van het onderwijs werden gevarieerdere meningen en modernere methoden geïntroduceerd.

De volle breedte van deze vorm van onderwijs kwam tot uiting in de zogenaamde disputaties. Dit waren bijeenkomsten waarop gedrukte stellingen verdedigd werden tegen de oppositie van medestudenten. Ze golden als onmisbaar didactisch middel. 'De lessen zijn als predication, de collegia als catechizatie,' schreef Gronovius. Zo kon de professor controleren of de studenten begrepen hadden wat hij had verteld.

Dat waren dus oefendisputaties, *exercitii gratia* zoals dat heette. Uiteindelijk was dit de voorbereiding op de disputerie voor een bepaalde graad, de *disputatio pro gradu*. De universiteit verleende de twee graden, 'magister' voor de *artes*, en 'doctor' in de andere faculteiten. Eerst werd gecontroleerd of de student de ondervering wel zou doorstaan, dan moest hij een privaat examen afleggen voor de faculteit en ten slotte moest hij een door hemzelf geformuleerde stelling in het openbaar verdedigen.

In de zeventiende eeuw kwam ook het verschil op tussen publieke en private promoties. In het eerste geval diende alles uit

de kast gehaald te worden. Het Groot Auditorium van het Academiegebouw aan het Rapenburg was met tapijten behangen, de jonge doctor droeg een zwarte damasten toga, hij werd met muziek naar huis begeleid. Maar dat was duur en vandaar dat de private promotie vaak geprefereerd werd. Die vond plaats in de Senaatskamer, waarbij alleen de faculteit aanwezig was en er dus geen publieke discussie plaatsvond.

WETENSCHAP

De wetenschap was in de zeventiende eeuw iets heel anders dan wat er tegenwoordig onder verstaan wordt. Wetenschap moest een onaangevochten autoriteit hebben, bij voorkeur niet aan kritiek blootgesteld, maar steeds weer bevestigd door de menselijke rede. Wetenschap gebaseerd op kritiek en proefondervindelijk onderzoek begon ook voorzichtig door te breken in de zeventiende eeuw, maar het was nog niet gebruikelijk

Wetenschap was opgebouwd rond een bepaald dogma, een leersysteem. Voor de *artes*, het grondbeginsel van alle kennis, was dat Aristoteles. Voor de medici was Hippocrates, de Griekse arts uit de vierde eeuw voor Christus, de grote autoriteit. De wijsheid van de juristen ging terug op het Corpus Juris, de verzameling wetten en commentaren daarop die op gezag van keizer Justinianus in de zesde eeuw na Christus was samengesteld. En de theologen hadden natuurlijk de Bijbel.

Wel was het zo dat mettertijd, door de ontdekkingsreizen en de waarnemingen van astronomen, vooral de autoriteit van Aristoteles aan het wankelen raakte. En daarmee wankelde dan het hele gebouw van de wetenschap. Alternatieve stellingen en systemen werden naar voren gebracht en dat gaf vaak scherpe discussies die niet altijd in het geleerde Latijn gevoerd werden of binnen de muren van de universiteit bleven.

60 Dit bleek met name bij de ruzie tussen de aanhangers van



Jacobus Arminius (1560-1609),
Hoogleraar Godgeleerdheid van
1603 tot 1609



Franciscus Gomarus (1563-1641),
Hoogleraar Godgeleerdheid van
1594 tot 1611

Gomarus en Arminius, twee Leidse theologen die verschil van mening hadden over een centraal leerstuk in de theologie: de voorbeschikking, ofwel predestinatie. De vraag was of God alles had bepaald, dus ook of de mens in de hemel zou komen of niet. Was de mens, zoals Gomarus zei, altijd geneigd tot het kwade of verlangde hij, wat Arminius beweerde, ook naar het goede? Was hij iemand die het goede kende maar het kwade deed, of iemand die, doordat hij het goede kende het kwade kon overwinnen?

Dergelijke debatten waren gedeeltelijk het gevolg van het benoemingsbeleid van de Leidse universiteit. Curatoren deden hun best om een evenwicht te vinden tussen de verschillende filosofische en wetenschappelijke trends van hun tijd. Met name

op het gebied van de theologie en filosofie konden dogmatische verschillen op die manier heftige discussies veroorzaken en zelfs politieke onrust. Toch benoemden curatoren bij voorkeur vertegenwoordigers van tegenover elkaar staande systemen.

Dus steeds als ze een 'rekkelijk' iemand aanstelden (zeg maar: een volgeling van Arminius), zochten ze er een 'preciezer', dogmatische denker naast (een volgeling van Gomarus). Bij filosofie leidde dat eerst tot de benoeming van vertegenwoordigers van verschillende versies van het aristotelisme. Later betekende het dat men een aanhanger van Aristoteles benoemde naast een volgeling van Descartes. Weer later kon men een aanhanger van Descartes combineren met een volgeling van Newton.

Dit betekende niet dat de universiteit uit was op herrie. Want in het algemeen slaagde men erin om de onderlinge strijd te beheersen. Ook waar de scholen onverzoenlijk tegenover elkaar stonden, bleek de universitaire wetenschap zelf toch vooral een kwestie van het vinden van een veilig midden of een geleidelijke overgang. En als de geleerden zich daar niet uit eigen beweging aan conformeerden, werden ze er door curatoren soms hardhandig toe aangemoedigd.

Op termijn had dit wel grote gevolgen voor de vakken die werden onderwezen en de manier waarop dit gebeurde. Aanvankelijk was de logica het belangrijkste vak in de *artes*, maar dit maakte geleidelijk plaats voor iets dat natuurlijke filosofie heette, de beschrijving van de wereld op basis van een mengsel van redenering en waarneming. Niet de 'sluitredenering', die van vooronderstelling naar conclusie redeneert, maar de 'analogie-redenering', de vergelijking, kreeg de overhand.

Of men nu een cultuur met een taal vergeleek, de stofwisseling van planten met de menselijke seksualiteit, chemische processen met menselijke gevoelens of de verschillen in het lokale recht met de rationaliteit van het Romeins recht, overal bleek de



De Arminiaensche Dreckwagen (1618), spotprent op de Arminianen

analogie een handig gereedschap. Zo werd het onbekende herleid tot het bekende en de werkelijkheid verhelderd door het gebruik van rationele modellen.

De debatten die uit die tegenstellingen voortkwamen waren bijzonder nuttig. Fundamentele wetenschappelijke kwesties kwamen zo aan de orde, zoals het verschil tussen systematische versus empirische kennis of tussen mechanische en organische verklaring. Ten tweede vormden ze, omdat ze bijna altijd van invloed waren op theologische en politieke problemen, een soort bliksemafleider. De discussie bleef binnen de muren van de uni-

versiteit. En daardoor werd de universiteit een soort informatie-dienst die de grote onderwerpen van de tijd voor het publiek vertaalde en toegankelijk maakte.

Die discussies tonen ook het belang van de universiteit in de maatschappelijke en politieke meningsvorming. Het godsdienstige debat, met de Joden of met de katholieken, werd gezien als een essentieel deel van het werk van professoren in de theologie, net als het geven van advies over bepaalde boeken of strijdpunten. De rechtenfaculteit werd regelmatig officieel geraadpleegd in allerlei aangelegenheden, van het huwelijk tussen leden van eenzelfde familie tot aan zaken als woekerrente, ordeverstoring, pacht, testamenten, eigendomsrecht, zeeroverrij en kaping.

Een vergelijkbare dienstverlening werd ook verwacht van de andere faculteiten. Zo beantwoordden de medische en de filosofische faculteit in 1594 gezamenlijk een vraag die het Hof van Holland ze had voorgelegd. Het Hof wilde een uitspraak over de zogenaamde waterproef. Als een vrouw in het water werd gegooid en ze bleef drijven, was dan bewezen dat ze een tovenares was? Beide faculteiten concludeerden dat de vrouw altijd zou verdrinken tenzij ze kon zwemmen en dat de proef niet het minste juridische bewijs verstrekke.

VAN RENAISSANCE NAAR BAROK

De Leidse universiteit in de eerste eeuw van haar bestaan was een echte renaissance-universiteit. Ze noemde zich Academie, ze kende befaamde humanisten onder haar professoren, ze gaf zich met hartstocht over aan de studie van de mens en wilde een leerschool voor het leven zijn. Maar was zij ook een calvinistische universiteit? Of misschien een echt Hollandse universiteit?

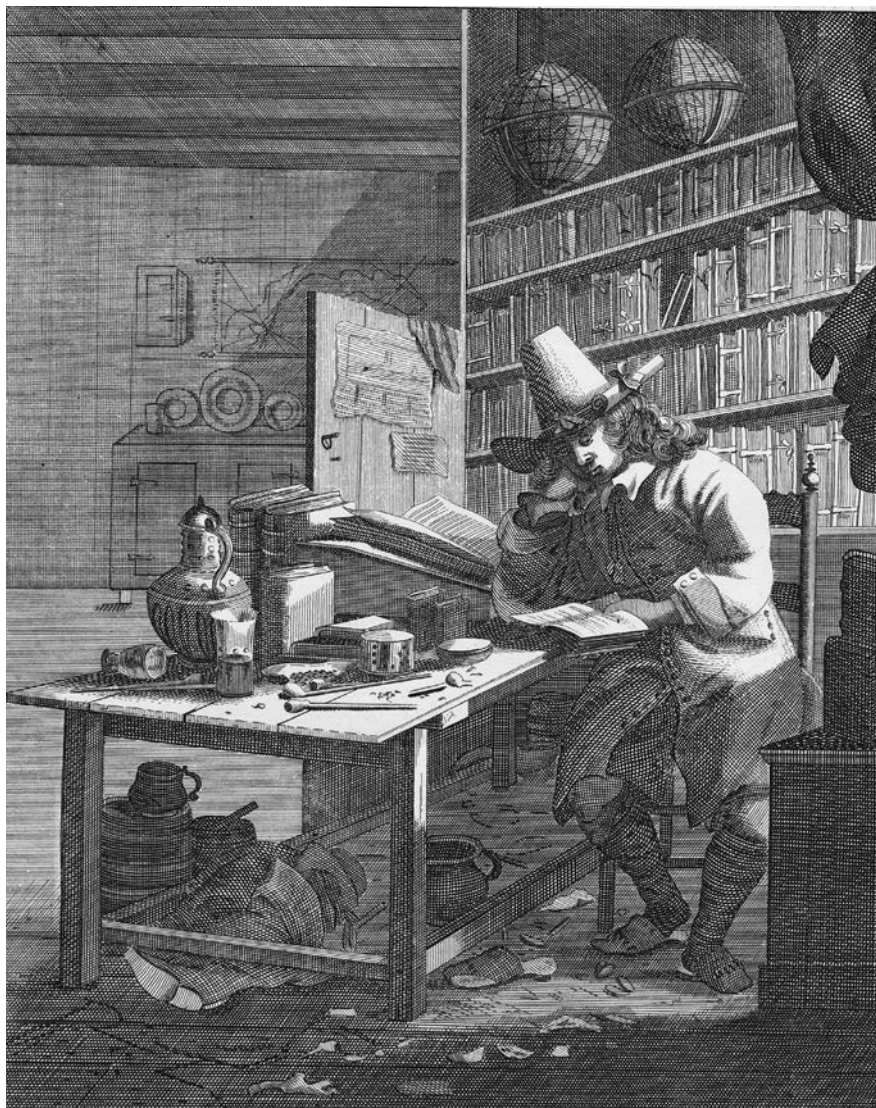
64 Het eerste, een calvinistische universiteit, is Leiden nooit ge-

weest. Natuurlijk, Filips II zag in de Leidse universiteit niets anders dan het werk van een 'Calvinistische secte' die uit was op 'de veranderinghe van onse oude Catholycsche Roomsche Religie'. Iedereen die er studeerde, hield hij voor een ketter en zou nooit een baan of functie binnen zijn rijk mogen bekleden. Ouders die hun kinderen er naartoe stuurden zouden hun bezit kwijt raken en gezeseld worden.

Maar hoewel de universiteit een aantal calvinistische hardhoofden onder haar professoren telde, waren de meesten nogal vaag over hun geloof. Van Lipsius of zijn collega in het Grieks, Vulcanius, wist niemand wat ze eigenlijk geloofden, de plantkundige Dodoneus was katholiek gebleven en zo ook zijn juridische collega Sosius. De meesten waren wars van scherpstijperij. Toen Danaeus probeerde zijn collega Caspar Coolhaes ontslagen te krijgen omdat hij hem verdacht van 'heterodoxie', kon hij zelf zijn biezen pakken. En dat gebeurde ook met Gomarus die van Arminius af wilde.

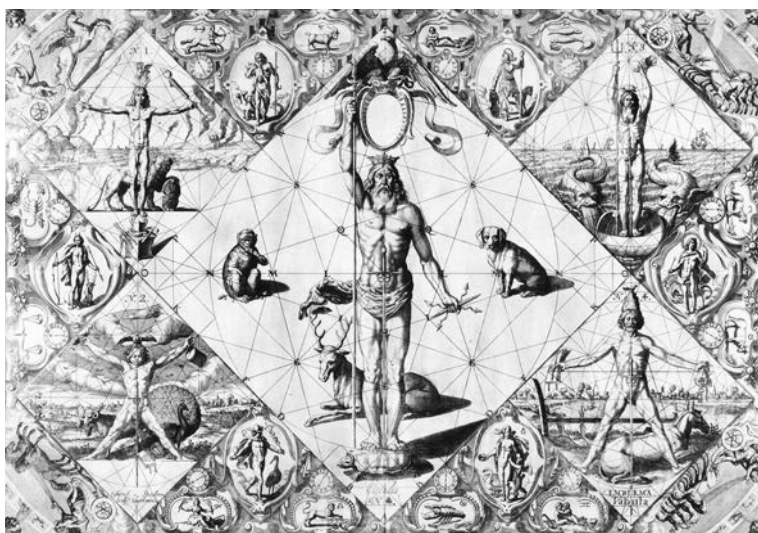
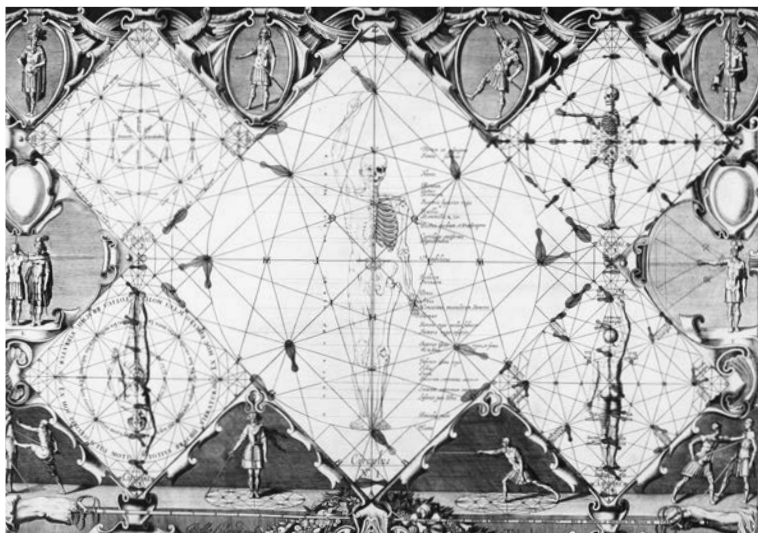
Het enorme krakeel dat op de ruzie tussen Arminius en Gomarus, tussen remonstranten en contraremonstranten volgde, sloeg van de leerstoel op de kansel over en van de kerk op de politiek. Het kostte Van Oldenbarnevelt uiteindelijk de kop en Prins Maurits, de leider van de contraremonstranten, slaagde erin de macht aan zich te trekken. Tijdens de Dordtse Synode, van november 1618, werd niet alleen de kerk gezuiverd, maar ook de Leidse universiteit. De curatoren werden de laan uitgestuurd en een aantal profesoren kreeg ontslag. De hele theologische faculteit werd vernieuwd.

Maar dit betekende niet dat er contraremonstranten benoemd werden. Zo wisten juist de nieuwbenoemde theologen, mensen als Walaëus en Rivetus, te voorkomen dat de faculteit onder het gezag van de kerk kwam. En ook in de andere faculteiten, met name de filosofische, werden mensen benoemd die





Geleerde, derde kwart zeventiende eeuw



hun geleerdheid belangrijker achtten dan hun geloof. De Leidse universiteit was veeleer een rekkelijke dan een precieze instelling en ze zou dat altijd blijven.

Een Hollandse universiteit dan? Dat lijkt een betere omschrijving. De universiteit was gesticht in het grote gevecht om de provinciale autonomie en ze leefde op het ritme van de grote politieke gebeurtenissen die er plaats vonden. Niet alleen de troebelen van 1618, maar ook die van het rampjaar 1672 (met de Franse inval, toen de gebroeders De Witt vermoord werden en Willem III tot stadhouder werd benoemd) hadden hun effect op de universiteit. De studenten kwamen onder de wapenen, maar het universiteitsbestuur keek de kat uit de boom. Inmiddels was de universiteit, net als de stad, braaf orangistisch en van zuivering was eigenlijk geen sprake.

Leiden was ook een Hollandse universiteit in de zin dat ze in de rijkdom van de provincie deelde. Holland bracht ongeveer 60 procent van de gemene middelen van Republiek op en kon meer geld aan zijn universiteit besteden dan de andere provincies. Leiden wilde dan ook Hollands blijven en toen er, in 1586, tijdens het bewind van Leicester, plannen gesmeed werden om de universiteit naar Utrecht over te plaatsen, reageerde men furieus.

Dat deed men ook toen Amsterdam in 1630 het plan opvatte om een eigen universiteit in het leven te roepen en daartoe alvast twee Leidse professoren, Vossius en Barlaeus, wegekocht. Curatoren bewogen hemel en aarde, maar kregen alleen voor elkaar dat de nieuwe instelling geen universiteit mocht heten – het werd ‘illustere school’ – en dat er geen graden verleend mochten worden. Twee jaar later werd in Utrecht ook zo’n school opgericht en die werd in 1634 wel universiteit, zonder dat curatoren er iets tegen konden doen.

En de Leidse universiteit was inmiddels een echte barokke

universiteit geworden, die zich overgaf aan de praalzucht en de politieke onderdanigheid die daarbij paste. Het bezoek dat de prins van Toscane, Cosimo III de' Medici op 10 januari 1668 aan de universiteit bracht mag wat uitzonderlijk heten, maar het gaf precies aan welk beeld de universiteit van zichzelf naar buiten wilde brengen.

De prins werd in zijn logement bezocht door de rector magnificus en een deputatie van vijf professoren en uitgenodigd om een oratie te komen aanhoren. Buiten het Academiegebouw werd hij opgewacht door de voltallige Senaat die hem naar een met tapijten versierd Groot Auditorium bracht waar curatoren al gezeten waren. Gronovius hield een prachtige toespraak met veel genealogie en veldheren en keizers en andere vrienden van de geleerdheid. Vervolgens kreeg de prins van professor Heinsius en anderen in Latijnse verzen lof toegezwaaid. De hele universiteit bracht hem vervolgens naar zijn logement terug, maar na het middagmaal kwam het voltallige curatorium hem met een Franse redevoering nog eens voor de genoten eer bedanken.

Er kwam veel groter nadruk op het ceremonieel te liggen. Promoties moesten voortaan met muziek opgeluisterd worden, en dat kon des te beter toen de Engelse medicus Baldwin Hamley, die in 1625 te Leiden gepromoveerd was, bij het eeuwfeest in 1675 de universiteit 1.000 gulden schonk, waarvoor een orgel aangeschaft werd. In 1677 werd bij promoties het dragen van toga verplicht gesteld en twee jaar later werd bepaald dat elke nieuwe professor na zijn oratie plechtig naar huis begeleid zou worden. Ook bij zo'n oratie moest men voortaan in toga verschijnen. In 1681 schonken curatoren zich uit zelfrespect een verhoogde zetel in het Groot Auditorium, 'met tapijten bekleet ende eenigermaten van de andere zitplaatsen gedistingueert'.

70 Intussen had de universiteit een traditie opgebouwd in het

‘harangueren’, het oreren op de grote Oranje en zijn schitterende daden. In 1687 kreeg de student Arend van Wassenaer de gelegenheid een rede te houden op de verjaardag van de prins. Ook stelden curatoren een penning beschikbaar om de jeugd aan te moedigen ‘tot het maecken en reciteren van publycque oratien ofte poemata’. De grote daden van de doorluchtige vorst lagen daarbij als thema voor de hand. Een reeks van redevoeringen was het gevolg, en omdat die alleen van studenten waren werd ook professoren te kennen gegeven dat ze Willem III moesten ophemelen.

Gronovius zou in totaal zes keer over Willems wapenfeiten oreren, onder andere over de herovering van Namen en de terugkeer van de prins in de Republiek in 1691. Op 29 juni 1696 hield Bidloo, rector magnificus in dat jaar, misschien wel de meest bizarre redevoering. De aanleiding was een vrijdelde moordaanslag op Willem III. In een overvol en toepasselijk opgetuigd Groot Auditorium wees Bidloo Lodewijk XIV aan als brein achter de aanslag. Ten bewijze daarvan had hij ‘allerhande moortinstrumenten’ voor zich uitgestald, ‘verciert met gouden lelien, om niet alleen door ’t aenhooren van d’oratie maer door het gesicht van dese moortinstrumenten, soodanigh opgeschickt, dien Con. te verbeelden als soodanigh’. Je zou het een vroege vorm van *powerpoint* kunnen noemen.

- p. 73** *Herman Boerhaave (1668-1738)*
- p. 74** *Willem Jacob 's Gravesande (1688-1742)*
- p. 75** *Bernhard Siegfried Albinus (1697-1770)*
- p. 76** *Gerard Noodt (1647-1725)*
- p. 77** *Boven: Model van een luchtpomp, uit de collectie van het Theatrum
Physicum
Onder: Model Overtoom, uit de collectie van het Theatrum Physicum*
- p. 78** *Preparaat, waarschijnlijk vervaardigd door Frederik Ruysch
(1638-1731)*
- p. 79** *Menselijke foetus, uit de collectie-Brugmans*
- p. 80** *Ontwerp voor de opstelling van de Papenbroeck-marmers in
de Orangerie*

3

DE ACHTTIENDE EEUW



In de achttiende eeuw bleef de Leidse universiteit de belangrijkste universiteit van de Republiek. Ze was groot geworden door dezelfde oorzaken die de Republiek groot gemaakt hadden: door durf en creativiteit, maar ook doordat de omringende landen in de problemen waren. In de achttiende eeuw hadden die veel grotere landen hun problemen opgelost en kreeg de Republiek met een heel andere wereld te maken. Dus ook de universiteit.

Een opvallend verschijnsel dat in toenemende mate de bezorgdheid van curatoren wekte, was de terugloop van het aantal studenten en de toenemende concurrentie van andere onderwijsinstellingen. In 1648 bracht de vrede in Duitsland het herstel van het academisch leven daar en langzaamaan verminderde de stroom Duitse studenten. Ook de andere landen probeerden hun studenten binnenslands en op hun eigen universiteiten te houden.

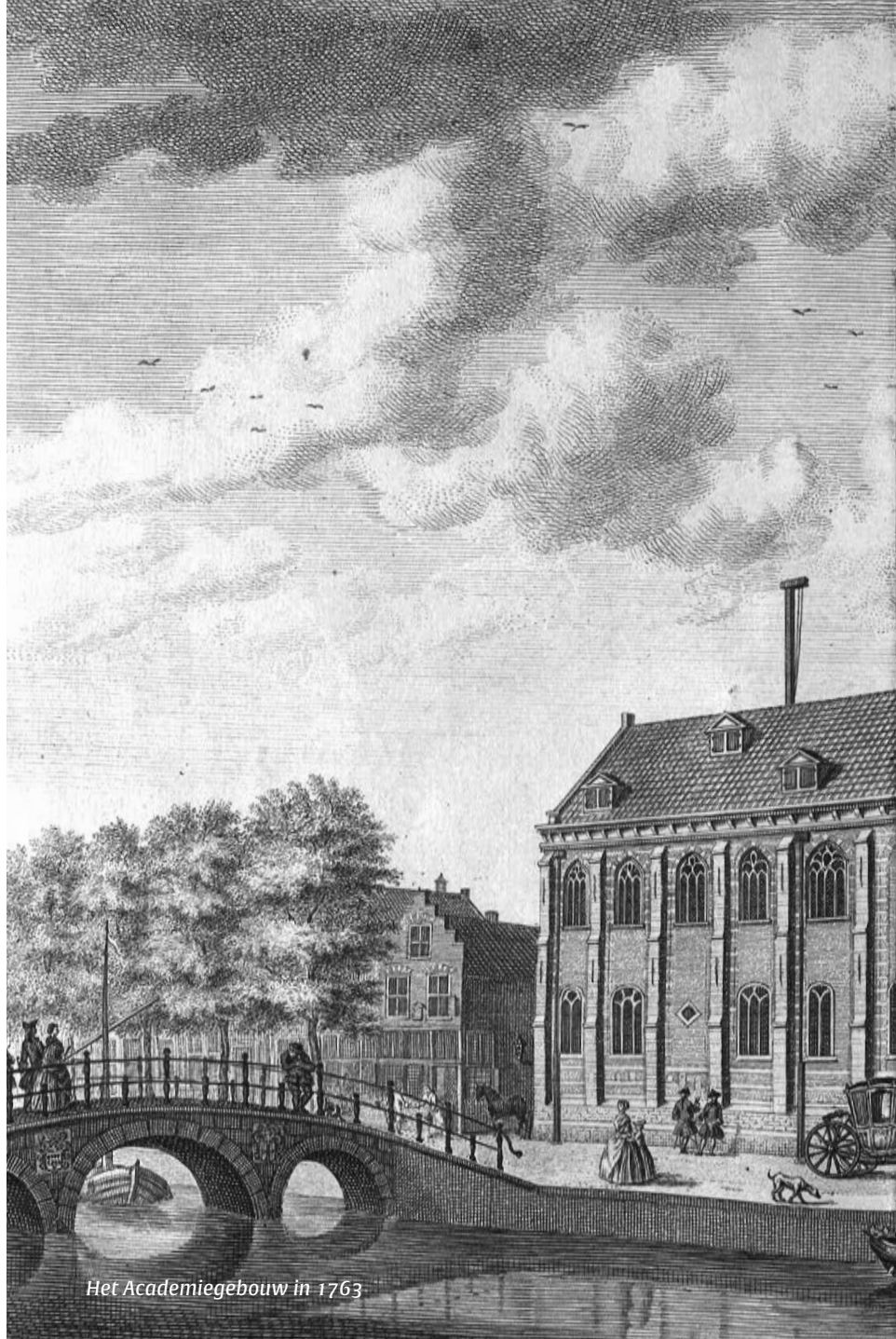
Binnen de Republiek waren nog meer ontwikkelingen die het aantal studenten deden afnemen. Er kwamen allerlei andere vormen van middelbaar en hoger onderwijs. De Franse school bijvoorbeeld bood een modern programma aan met moderne talen en wis- en natuurkunde en kaapte daarmee veel studenten weg van de universiteit. De studenten die wel kwamen, kwamen vooral voor een graad, studeerden doelgericht en waren bovendien afkomstig uit een smallere, hogere laag van de bevolking.

De belangrijkste klacht was dat het middelbaar onderwijs niet deugde. De studenten begonnen niet goed voorbereid aan hun hoofdstudie, omdat ze onvoldoende toegerust aan de *artes* begonnen. Curatoren wezen drie oorzaken aan: verzuim of te vroeg verlaten van de middelbare school, de mogelijkheid elders een graad te halen, al waren de studenten 'nog soo ignorant en onwaardig', en de beunhazerij van lieden die zelf geen flauw idee van wetenschap hadden maar toch in privé-instellingen onderwijs aanboden. Die klachten zijn dus van alle tijden.

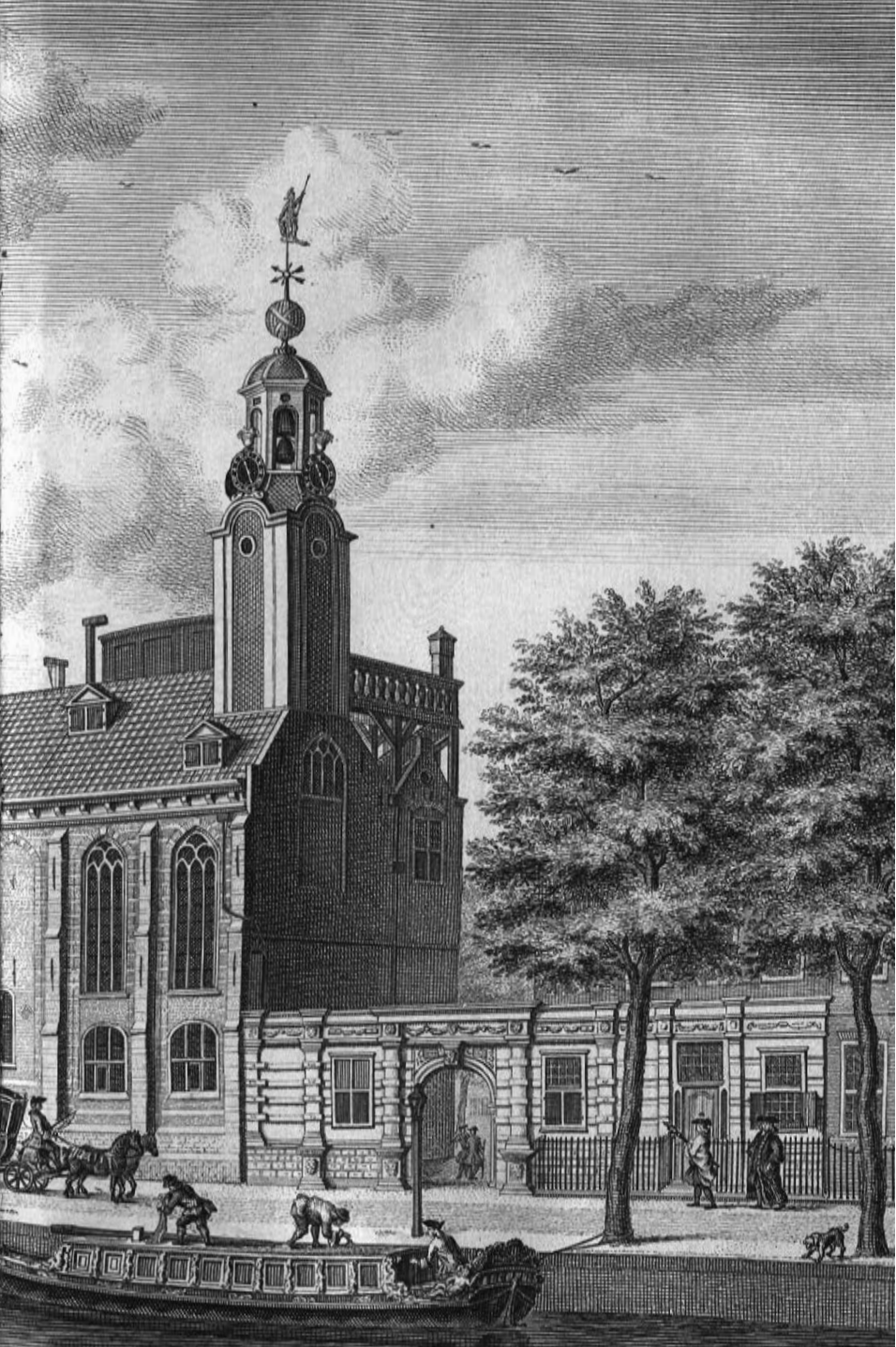
Er was nog zo'n probleem: 'de al te licentieuse en weelderige opvoedinge van de ouders omtrent hare kinderen'. De ouders waren te rijk, hun kinderen te verwend. Die kinderen hadden helemaal geen zin om te studeren en deden dat alleen voor de sier en niet omdat ze er voor hun broodwinning van afhankelijk waren. Ze verlieten de Latijnse school zonder Latijn te kennen, wilden meteen naar een hogere faculteit en lieten zich daarvoor klaarstomen door 'soodanige praeceptores, die haer op de alderfacielste en ligste manier beloven te sullen tot haer promotie bequaem maken'.

En dan kwam er nog bij dat de universiteit veel meer concurrentie kreeg van andere instellingen. De Republiek was inmiddels voorzien van een dicht netwerk van universiteiten en illustere scholen. Die illustere scholen mochten dan wel geen graden verlenen, maar ze trokken wel studenten naar zich toe die anders in Leiden de *artes* zouden studeren. Dordrecht en Rotterdam bleken succesvolle instellingen, om nog maar te zwijgen van de illustere school van Amsterdam, die eigen leerstoelen in de rechtsgeleerdheid (1640), geneeskunde (1660) en theologie (1686) inrichtte en zo wel heel veel op een universiteit ging lijken.

Intussen hadden Groningen (1614) en Utrecht (1634) volledige universiteiten gekregen en ook Franeker (1585) en Harderwijk



Het Academiegebouw in 1763



(1647) trokken, door het gemak waarmee daar een graad verkregen kon worden (gekocht eerder) veel studenten bij Leiden weg. Ook in het buitenland groeide het aantal universiteiten en namen de overheden allerlei protectionistische maatregelen.

Dat konden ze in Holland ook, moeten de curatoren van de Leidse universiteit gedacht hebben. Maar dan moesten de Staten van Holland wel meewerken, natuurlijk. Curatoren stelden voor dat Holland alleen de Leidse diploma's erkende en dat alleen wie in Leiden gestudeerd had in Holland een academisch beroep mocht uitoefenen. Dit was een voorstel dat met name de universiteit van Utrecht die in deze tijd voor ongeveer een derde uit Hollanders, vaak Amsterdammers, bestond, in de hartstreek raakte. Ook probeerde de universiteit de oprichting van nieuwe illustere scholen, zoals in 1710 in Den Haag en in 1756 in Zierikzee te voorkomen.

Het grootste probleem van de Leidse universiteit in de achttiende eeuw was misschien wel de gedachte dat een succesformule alleen maar voortgezet hoeft te worden. In dat opzicht was de universiteit een echt onderdeel van het haar omgevende staatsbestel. Evenals Holland zelf moest de universiteit tot de conclusie komen dat ze niet alleen kon varen op de eigen inventiviteit en wendbaarheid. Ook factoren die buiten haar macht vielen, zoals het reilen en zeilen van de Republiek in Europa, bepaalden haar succes. Het buitenland keek inmiddels met veel minder bewondering naar de Republiek dan het in de zeventiende eeuw gedaan had.

HOLLAND EN LEIDEN

'Holland may be regarded as the great emporium, not less of literature, than of every commodity', noteerde de Engelse schrijver en arts Oliver Goldsmith in zijn *Polite Learning* (1759). Holland kon gezien worden als de grote marktplaats van zowel de let-

teren als andere handelswaar. Alle talen werden er begrepen, bestudeerd en gesproken. Alle nuttige vernieuwingen in de kunsten en ontdekkingen in de wetenschap werden hier gepubliceerd. De Hollandse kennis en kunde kwam, volgens Goldsmith, vooral uit het buitenland. De Hollandse universiteiten leken volgens hem op de handelshuizen, waar enorme bedragen omgingen, zonder dat ze zelf kapitaal hadden.

Goldsmith had gelijk wat de handel en de economie van de Republiek betreft. Maar niet waar het de wetenschap en de universiteit betrof. De Leidse universiteit slaagde er ook in de achttiende eeuw in om grote geleerden aan te trekken. En ondanks iets teruglopende studentenaantallen bleef Leiden een grote trekpleister voor buitenlandse studenten. En die staken, eenmaal in Leiden, hun bewondering niet onder stoelen of banken. Juist in de achttiende eeuw, de eeuw van de Verlichting, werd de Leidse universiteit 'de eerste van Europa'.

De Zwitserse arts Albrecht von Haller bijvoorbeeld, een student van Boerhaave, was juichend over zijn verblijf te Leiden, tussen 1725 en 1727. 'Nichts ist rührender', schreef hij 'als die Rapenburg beym Mondschein zu sehen'. Niets was zo ontroerend als het Rapenburg bij maanlicht. En ook over de universiteit was hij vol lof. Die verkeerde in bloeiende toestand. Hij roemde de vlijt van de hoogleraren en de rijkdom van de collecties. Het anatomisch theater, de bibliotheek, de Hortus, hij vond het allemaal zeer goed verzorgd.

Er was ook kritiek: nogal wat passanten hadden last van het klimaat en van de Leidse stinkgrachten. Ook de kledij en de omgangsvormen daar, de lompe imitatiedrift met betrekking tot alles wat Frans was, trokken de spotlust. Goldsmith noemde de gemiddelde Hollander 'a well cloathd vegetable', een aangeklede groente, en zijn dame een in mof en rokken verpakte stoof. Ook viel de botte winzucht op die er heerste. Joseph Shaw vond

dat hij in de herbergen onthaald werd op extreem hoge prijzen en hij moest zelfs een gulden betalen om zijn reiskoffer ergens een half uurtje neer te zetten. 'En het was nog veel vreemder dat ik vier barbiers achter elkaar moest ontbieden voor ik er één had die wist hoe ik mijn pruik moest opbinden.'

De bezoekers waren vooral gefascineerd door de verzamelingen. Een enorme dadelpalm in de Hortus, een cactus van acht meter hoog, een gigantische aloë, als het maar groot was, was het erg leuk. Dat gold ook voor het ambulacrum: een nijlpaard, een neushoorn, een leeuw, slangen van zes of zeven meter lang, een hertenkop met een enorm gewei. En als het niet groot was, was het vreemd: een kat met vleugels, de hand van een zee-meermin, een spreeuw met lange oren. Bij een gevleugelde draak merkte Johann Beckmann, de latere hoogleraar in Göttingen, op dat zoiets niet bestond. Hij kreeg prompt te horen dat het ook een muis kon zijn, met wat kunst tot vliegwerk gebracht.

Het anatomisch theater bleef een trekpleister. De Engelsman Thomas Penson was aanvankelijk erg onder de indruk en vroeg zich af of hij wel naar binnen durfde te gaan. 'Want zoals er in een bos allemaal bomen door elkaar staan, zo stond hier wel een leger botten (leek het) van dode mannen, vrouwen en kinderen, die ons zo aanstaarden en toegrijnsden alsof ze ons met een wilden veranderen in skeletten zoals zij zelf.' Maar al snel kreeg iedereen een Engelse catalogus in handen gedrukt, begon de rondleiding en week de benauwenis. Vooral die verkoop van catalogi en de manier waarop de rondleiders door middel van bizarre verhalen de bezoekers geld probeerden af te troggelen, was iets dat de buitenlanders opviel.

Ook onder de professoren bevond zich een groot aantal rariteiten. Via de dagboeken van de buitenlandse bezoekers kunnen we het Leidse professoraat op pantoffels of met een hoge pruik betrappen en dit inkijkje is nietsverhullend. Lulofs en Al-



Interieur van de bibliotheek, 1712

lamand, Schultens en Ruhnkenius, Van Royen en Rücker, Van Oudendorp en Von Pestel, aanzienlijke namen toch uit de wereld van de geleerdheid en de wetenschap, blijken tamelijk beperkte geesten, zelfingenomen provincialen en dwangmatige rodde-laars.

Tegelijk was het deze universiteit waarover Voltaire tegen Frederik de Grote met bewondering sprak. De universiteit waar grote geleerden als Boerhaave en Albinus, Noodt en Schulting,

Perizonius en Hemsterhuis, 's Gravesande en Van Musschenbroek doceerden. Het was zonder twijfel aan dit rijtje namen te danken dat de Leidse universiteit de eer had in 1765 in de befaamde *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert omschreven te worden als 'la première de l'Europe': 'Il semble que tous les hommes célèbres dans la république des lettres s'y sont rendus pour la faire fleurir, depuis son établissement jusqu'à nos jours.' Het leek wel of alle beroemde mannen uit de republiek der letteren erheen getrokken waren om haar te doen bloeien.

VERLICHTING

Het licht dat de Verlichting haar naam gaf was het licht van de rede. Redelijkheid was het belangrijkste woord van de achttiende eeuw, op de voet gevolgd door geluk en vrijheid, tolerantie en gelijkheid, beschaving en nut. Het doel dat de Verlichting zich gesteld had was het menselijk leven te verbeteren. 'Allgemeine Glückseligkeit' streefde ze na, 'utilité publique', 'the greatest happiness of the greatest number'.

Onderwijs en voorlichting, daar ging het om in de Verlichting. Iedereen die eraan deel wilde nemen, actief of passief, als schrijver of lezer, als wetenschapper of als lid van een geleerd genootschap, maakte deel uit van de 'republiek der letteren', zoals dat heette. Tot die republiek had iedere geleerde of wetenschapper toegang die zijn kennis wilde delen. Geld, geboorte of geloof deden er eigenlijk niet toe. 'Die republiek', schreef de filosoof Pierre Bayle, die een groot deel van zijn leven in Holland doorbracht, 'is een bij uitstek vrije staat. Alleen de heerschappij van de waarheid en de rede wordt er erkend.'

Communicatie, daar ging het om: met elkaar van gedachten wisselen, reizen, dat was de bedoeling, gesprekken, brieven en tijdschriften. Niet om wie je vader was of wat je gestudeerd had. 'He is a person unlearned both in sciences and languages,'

schreef Huygens aan een vriend over Van Leeuwenhoek. 'Hij heeft geen wetenschappelijke of letterkundige opleiding, maar hij is van nature heel nieuwsgierig en ondernemend.' Antoni van Leeuwenhoek was een eenvoudige winkelier, die niet meer dan lagere school had. Maar hij was wel de uitvinder van de microscoop.

Hij was daarmee een van de belangrijkste deelnemers aan een nieuw avontuur, de wetenschappelijke revolutie. Het begon in de zeventiende eeuw, maar werd gemeengoed in de achttiende. En Holland en met name Leiden, was een van de grote tussenstations ervan.

Een kort overzichtje maakt duidelijk hoe belangrijk die revolutie was. Rond 1600 was de natuurwetenschap nog geheel in de ban van Aristoteles. Rond 1700 discussieerde iedereen over Descartes en Newton. In 1600 stond de wereld nog stil in het midden van de kosmos, maar honderd jaar later was vrijwel de hele wetenschappelijke elite ervan overtuigd dat de aarde om de zon draaide. Een wat kleinere elite was inmiddels doordrongen van de gedachte dat het heelal oneindig was en ruimte bood aan veel dat vooralsnog voor menselijke waarneming verborgen was.

Rond 1600 werd materie nog steeds gezien als een vermenig van geheimzinnige kwaliteiten, 'aarde', 'vuur', 'water', 'lucht'. Rond 1700 was de materie louter kwantitatief, ze werd gezien als opgebouwd uit superkleine deeltjes, atomen. Rond 1600 was elke verandering van materie een kwalitatieve verandering, een herschikking van die geheimzinnige kwaliteiten. Rond 1700 werden de deeltjes bestierd door de wetten van de mechanica, beweging en botsing.

Rond 1600 werd nog onderscheid gemaakt tussen de mechanica van de hemel en die van de aarde. Die van de hemel was volmaakt, die van de aarde een rommeltje, waarin ruimte en tijd



in elkaar verstrikt zaten. Een eeuw later behoorde dat onderscheid tot het verleden en resteerde nog één mechanica van absolute grootheden, van absolute tijd en absolute ruimte, die, in de woorden van Newton, alleen op zichzelf betrokken waren en altijd gelijk bleven.

Van groot belang was dat men totaal andere opvattingen ging koesteren over het leven. Voor de volgelingen van Aristoteles was alles wat leefde voorzien van een ziel, en bestond er – van planten, via dieren tot aan de mens – een continuïteit, een progressieve organisatie, van zielen. Voor Descartes en zijn volgelingen bestond er eigenlijk geen verschil tussen levende en dode materie. Het verschil tussen een dood en een levend lichaam was niet anders dan dat tussen een niet en een wel opgewonden uurwerk.

Ook kreeg Europa een geheel nieuwe opvatting van het begrip natuurwet voorgezet. Voorheen was een wet vooral een morele wet, een stelsel van verplichtingen dat alle mensen bond. Voortaan werd een wet met de natuur geassocieerd. Natuurwetten waren de fundamentele regels van de natuur. Ze waren door God zelf ingesteld, maar werden niet meer door Hem veranderd.

Dit betekende ook dat men een heel andere kijk kreeg op de verhouding tussen God en Zijn schepping. Voorheen was God almachtig (ook in het maken van uitzonderingen) maar stond Hij buiten zijn schepping. Vanaf de zeventiende eeuw bestonden er geen uitzonderingen meer, maar zat God wel in Zijn schepping, de natuurwetten werden direct van Hem afgeleid. De natuur werd een tweede Bijbel.

De wetenschappelijke revolutie behelsde niet alleen nieuwe kennis, maar ook een nieuwe manier van kennen. De belangrijkste verandering was de overtuiging dat kennis een zaak was van eigen waarneming. Misschien bracht de Engelse filosoof Locke

dat wel het best onder woorden toen hij schreef dat iets met andermans ogen bekijken zo ongeveer hetzelfde was als iets met andermans hersens begrijpen. Dat kon dus niet. Alleen wat men zelf zag en begreep kon voor werkelijke kennis doorgaan.

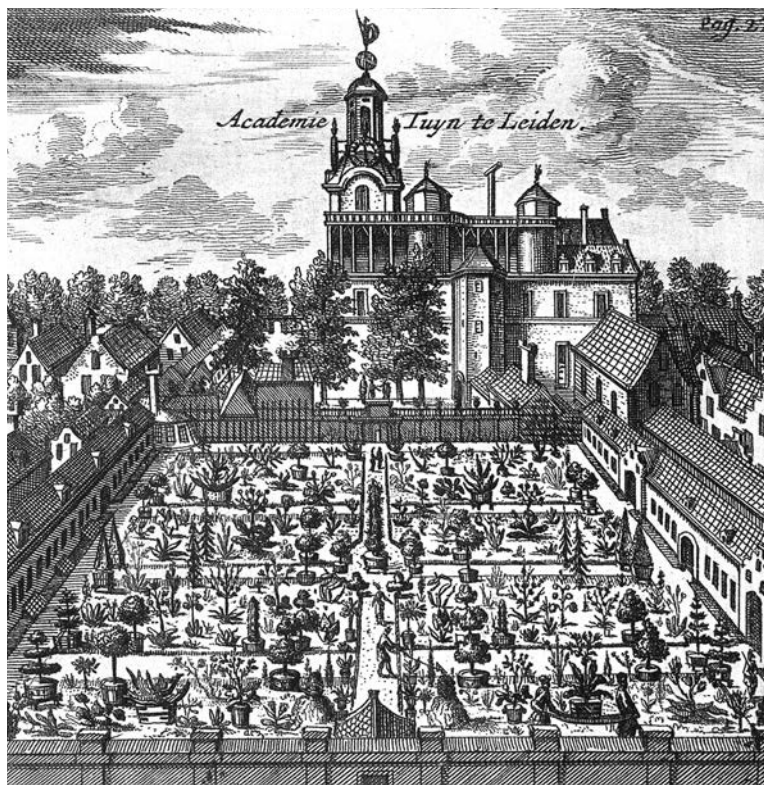
Met eigen ogen iets bekijken kon op verschillende manieren. Er waren inmiddels overal in Europa uitgebreide verzamelingen aangelegd van 'bijzonderheden', van natuur- en cultuurproducten van over de hele wereld. Er werden wetenschappelijke instrumenten uitgevonden, zoals de microscoop en de telescoop, die het menselijk observatievermogen aanzienlijk vergrootten.

Het probleem daarbij bleef wat als observatie kon gelden. Galileo Galilei ontdekte dat de planeet Jupiter manen had en Saturnus ringen. Maar een collega van hem weigerde door zijn telescoop te kijken omdat hij eraan twijfelde of een instrument dat op aarde weliswaar behulpzaam was in waarneming daarbuiten ook betrouwbaar was. Waar behoefte aan bestond, met andere woorden, was een maatstaf die een gewone waarneming tot een betrouwbare waarneming maakte.

Dat vereiste een andere opvatting van ervaring. Ervaring voor aristotelici was alledaagse ervaring, gezond verstand gesteund door gezaghebbende meningen. Het verschil met de nieuwe wetenschap was dat voortaan niet meer gekeken werd naar wat er zoal gebeurde, maar naar wat er precies en onder welomschreven omstandigheden gebeurde.

Dit is het begin van de proefondervindelijke wetenschap. Die vereiste niet alleen objectief metende instrumenten. Ook mensen die geoefend waren in het waarnemen, in het buiten beschouwing houden van hun eigen vooroordelen waren daarvoor nodig. En ten slotte een systeem waarin de waarnemingen gepubliceerd en gecontroleerd werden.

Voor veel van de aanhangers van de nieuwe wetenschap waren de universiteiten trage instellingen, bolwerken van de oude



Hortus Botanicus en achterzijde van het Academiegebouw met sterrenwacht, 1712

wetenschap, plekken waar de versleten ideeën van Aristoteles nog werden aangehangen. 'In de gewoonten en gebruiken van scholen, academies, colleges en vergelijkbare instellingen, bestemd een onderkomen te bieden aan geleerden en de geleerdheid te bevorderen', schreef de Engelse geleerde en filosoof Francis Bacon, 'is alles gericht tegen de vooruitgang van de wetenschap'.

In de praktijk viel dat wel mee. In zijn algemeenheid kan gezegd worden dat de universiteit een instelling was, waar het nieuwe naast het oude een plaats kreeg, waar het oude aristotelisme aangepast werd aan nieuwe bevindingen en de nieuwe wijsbegeerte zoveel mogelijk van een oude glans voorzien werd. Wat de zestiende en de zeventiende eeuw aan nieuws had gebracht voor geschiedenis en theologie, voor geografie en botanie, voor natuurlijke historie en anatomie, werd aan veel academies opgenomen in de lesstof en toegankelijk gemaakt in bibliotheken en tuinen, anatomische theaters en verzamelingen van zeldzaamheden.

Maar de wetenschappelijke revolutie was ook een product *van* de universiteit. Een groot deel van de wetenschappers die met die revolutie in verband worden gebracht, doceerde aan een universiteit. En door middel van het binnenhalen van nieuwe disciplines als de proefondervindelijke natuurkunde binnen het oude lesrooster, door het gebruik van nieuwe methoden van onderwijs met instrumenten en verzamelingen en door de schepping van nieuwe instellingen als laboratoria, droeg althans een aantal universiteiten actief bij tot het uitdragen van de nieuwe wetenschap. Zo'n universiteit was de Leidse.

Toch waren de meeste universiteiten niet echt bolwerken van de Verlichting. Dat waren de nieuwe academies van wetenschappen. De eerste academies waren vooral taalkundig en cultureel van aard. Pas met de Accademia dei Lincei van Rome (1603) concentreerde een dergelijk gezelschap zich op de natuurwetenschap. Vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw, met de stichting van de Royal Society (1660) en de Parijse Académie Royale des Sciences (1666) werd het startsein gegeven voor de stichting van een duizelingwekkende hoeveelheid academies en maatschappijen, waarmee Europa gestoffeerd werd.

Ook academies waren er in soorten en maten. Van de grote hoofdstedelijke, door de staat gestichte of door een Koninklijke erkenning bevestigde academies, was vooral de adel lid en vertegenwoordigers van de hoge burgerij. Zij bezaten ook aanzienlijke financiële mogelijkheden en een rijke uitrusting, bibliotheken en kabinetten, observatoria en laboratoria. Aanvankelijk richtten ze zich vooral op de natuurwetenschappen en waren ze verdeeld in speciale secties wiskunde, natuurkunde, scheikunde, botanie, geometrie, astronomie. Later kwamen daar de menswetenschappen bij en bevatten de academies ook secties voor archeologie, geschiedenis, rechtsgeleerdheid, economie, landbouw.

Naast puur wetenschappelijk onderzoek richtten deze academies zich speciaal op toegepaste wetenschap en op exploiteerbare resultaten. Door de staat in het leven geroepen en toegewijd aan het algemeen welzijn, deden deze academies aan cartografie en klimatologie, statistisch onderzoek naar de bevolkingssamenstelling en economische activiteit, naar de uitbating van natuurlijke hulpbronnen en naar de verbetering van de nijverheid en de landbouw.

Hun werkwijze bestond uit bijeenkomsten met een welomschreven program: openbare proefnemingen, debatten, lezingen en rapporten. Daarnaast werden prijsvragen uitgeschreven en gaven de academies ook periodieke publicaties uit, zoals de *Philosophical Transactions* van de Royal Society en de *Histoires et Mémoires* van de Académie des Sciences. Verder onderhielden ze een uitgebreide correspondentie en andere vormen van onderling contact.

Zo'n netwerk ontstond ook in Holland. Daarin zaten algemene wetenschappelijke genootschappen zoals de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem uit 1761 en het Bataafsch Genootschap te Rotterdam uit 1769. Andere genoot-

schappen waren gewijd aan één tak van wetenschap, zoals de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde of het Genootschap ter Bevordering van de Heelkunde, of hadden een menslievend of educatief doel, zoals de Oeconomische Tak of de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

EEN WETENSCHAPPELIJKE CULTUUR

Van dit netwerk was de Leidse universiteit het centrum. Ze was daarmee een van de belangrijkste factoren in het ontstaan van een wetenschappelijke cultuur in Holland. De daar gevoerde, niet altijd vredelievende en soms zelfs hoogoplopende debatten tussen aristotelici en cartesianen, cartesianen en newtonianen, vonden vertaald en vereenvoudigd hun weg in bredere lagen van de bevolking.

Dankzij het onderwijs kregen de verschillende systemen van de medische wetenschap en van de rechtsgeleerdheid elk hun universitaire woordvoerders. En dankzij de religieuze of politieke implicaties kregen die onderwerpen een veel grotere uitstraling dan alleen voor ingewijden. Het duidelijkst kwam dat natuurlijk tot uitdrukking in de theologie, waar naast de orthodoxie van de gereformeerde kerk steeds ook afwijkende opinies van meer vrijzinnige of wetenschappelijke strekking gehoord werden. Wat daar vernomen werd over thema's als tolerantie, uitverkiezing en natuurlijke theologie werd in alle kerkgemeenten op de voet gevolgd.

Zo bezat de Leidse universiteit de eerste publieke bibliotheek van Holland en hoewel de openingstijden gering waren, was ze voor iedereen toegankelijk. Ze had halverwege de achttiende eeuw de respectabele omvang van omstreeks 25.000 banden en wilde 'ten algemeene nutte' zijn. Professoren en studenten waren natuurlijk de eerste gebruikers, maar de bibliotheek was in wezen onderdeel van een publiek systeem van informatie-



Titelpagina van de oratie van Herman Boerhaave (1668-1738),
 De comparando certo in physicis, 1715

voorziening. Het langdurig lenen van boeken niet alleen uit een publieke bibliotheek maar ook van privépersonen en zelfs van boekhandels was heel gebruikelijk. Leiden was eigenlijk één grote bibliotheek.

In zekere zin was de stad wel, door zijn grote hoeveelheid boekdrukkers en boekwinkels en met zijn grote boekveilingen die het onderwijs dagen konden stilleggen, een uitzondering. Albrecht von Haller schreef bij zijn bezoek aan de stad in 1725: 'Ganze Strassen sind voll Buchhändler, und alle Winkel voll Druckereyen' – hele straten vol met boekhandels en drukkerijen. En daaronder waren de academiedrukkers de belangrijkste.

De traditie van de Leidse academiedrukkers stamde van Christoffel Plantijn, de Vlaamse 'aartsdrukker', die in 1582 naar Leiden kwam om zijn bedrijf een veilig filiaal te verschaffen. Toch waren het vooral de Elzeviers, Bonaventura (1583-1652) en Abraham (1592-1652), die de grote naam van Leids academisch drukwerk vestigden. Deze zeventiende-eeuwse traditie werd met verve voortgezet door de achttiende-eeuwse academiedrukkers als Pieter van der Aa (1659-1733) en Samuel Luchtmans (1685-1757). Vooral die eerste was een echte ondernemer, door de één een schurk genoemd, door de ander een durfal, iemand die een prachtig fonds opbouwde, en dat mogelijk maakte door ook de grootste vullers te drukken.

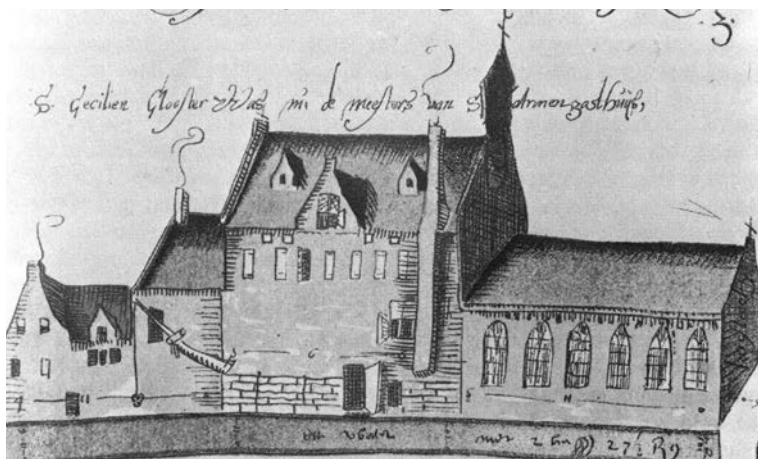
Naast de boekenverzameling was het verzamelen van 'zeldzaamheden', uit de natuurlijke historie of de cultuurgeschiedenis, een bezigheid die een breed deel van de burgerij in zijn ban hield. Ook hier gaf de Leidse universiteit het belangrijkste voorbeeld. Het bezit aan zeldzaamheden van de universiteit, te kijk voor ieder die daar belangstelling voor had, in het ambulacrum van de Hortus Botanicus en in de 'zomeropstelling' van het anatomisch theater, trok een menigte nieuwsgierigen uit binnen- en buitenland.

Dergelijke verzamelingen werden ook in andere steden gecombineerd met tuinen of anatomische theaters. Daartoe in staat gesteld door de grote handelsstromen die de provincie in contact brachten met de hele wereld, was het vooral het koopkrachtige publiek in de steden met kantoren van de handelscompagnieën, Amsterdam bovenal, maar ook Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam dat zich op het verzamelen van zeldzaamheden toelegde.

In de achttiende eeuw kregen dergelijke verzamelingen een ander karakter. Wat aanvankelijk vooral een illustratief karakter had, waar 'de groote weerelt' maar dan 'in 't klein' werd voorgesteld, werd meer en meer een specialistische bezigheid, met concentratie op bijvoorbeeld alleen naturalia en daarbinnen bijvoorbeeld op alleen schelpen. Maar het aantal verzamelaars nam ook spectaculair toe, geholpen door een omvangrijke groothandel en gespecialiseerde winkels, die aan het interieur van menig Hollands burgerhuis een exotische aanblik verleende en die de buitenlander de indruk kon geven dat Holland zelf een zeldzaamheid was.

In het verlengde van dit verzamelen kende Holland een intensieve tuincultuur en ook hierin ging de universiteit haar provincie voor. De Hortus van de universiteit, bedoeld 'tot bevordering van het Studium Medicinae', werd uiteindelijk niet zozeer een medische tuin als wel een echte plantentuin, waarvan slechts een derde van de planten medicinaal van karakter was en een groot deel van exotische herkomst. De Leidse Hortus stond hierin niet op zichzelf, maar vertegenwoordigde de wetenschap in een breed veld van geleerde liefhebberij. Na verloop van tijd kregen ook andere steden publieke tuinen, waarvan die van Amsterdam uit 1682 de grootste zou worden.

Daarna waren er veel kwekerijen op de zandgrond achter de duinen bij Leiden, Haarlem en Alkmaar. Samen met de particu-



Binnenplaats van het Caeciliagasthuis, 1732

liere tuinen, van de kleine moes- en kruidtuinen, boomgaarden en houten opstallen aan de rand van elke stad tot de prachtige parken van de grote buitenhuizen, vormden ze een collectieve activiteit, waarin wetenschappelijke, economische en maatschappelijke motieven moeiteloos verweven waren.

Een derde universitaire instelling, die een grote invloed op de wetenschappelijke cultuur van Holland zou uitoefenen was het al genoemde anatomisch theater, waar snijlessen op het menselijk lichaam gegeven werden voor een groot en divers publiek van medici, studenten en algemeen belangstellenden. In de loop van de zeventiende eeuw kwam ook de vivisectie van vooral honden in zwang, in het proefondervindelijk onderzoek naar de bloedsomloop, de functionering van de voortplantingsorganen en de werking van de klieren.

Van dergelijke anatomieplaatsen waren er vele in de provincie. De chirurgijngilden van Amsterdam, Delft, Den Haag, Dordrecht, Rotterdam, Alkmaar en Haarlem hadden allen een snij-

zaal. Met name die van Leiden, Amsterdam, Delft en Den Haag ontwikkelden zich tot veel meer dan locaties voor chirurgische lessen. In samenhang met bibliotheek, verzameling van zeldzaamheden en botanische tuin werden deze theaters ware culturele centra, waar wetenschappelijk onderzoek, artistieke productie en economisch handelen hand in hand gingen.

Ook in de verspreiding van technische kennis stelde de Leidse universiteit een voorbeeld. Maurits had in het begin van de zeventiende eeuw in Leiden een opleiding tot militair en civiel ingenieur gesticht, de Nederduytsche Mathematique. Hier werd in het Nederlands les gegeven en leerden zowel studenten als handwerkslieden de beginselen en praktijk van vestingbouw, landmeetkunde en zeevaartkennis. In de achttiende eeuw ging veel technische kennis onderdeel uitmaken van de gewone lessen in wis- en sterrenkunde, scheikunde en natuurlijke historie. De universiteit vestigde daarom allerlei kabinetten van scheikunde en natuurkunde, waar de proefondervindelijke wijsbegeerte gecombineerd werd met een geavanceerde belangstelling in elektriciteit en stoom.

Een universiteitsstad was bij uitstek de plaats voor allerlei privaattochters die de studerende jeugd les gaven in wat een 'deugdzame en edele opvoeding' heette. Ook de andere grotere steden van Holland waren het decor van het optreden van kleine 'kennisondernemers', die zich concentreerden op gebieden als reken- en taalkunde, wis- en natuurkunde, sterren- en scheikunde. Ook lessen in het boerenbedrijf of wat de koopman diende te weten, werden door allerhande rondtrekkende lieden in semi-geleerde of direct populaire trant gegeven. Populaire medische kennis, onderwerpen als land- en tuinbouw, veeteelt en natuurlijke historie, experimentele natuurkunde en scheikunde, waterbouwkunde en molenbouw: het was allemaal in Leiden aanwezig.

Zo kende Leiden vanaf het begin scherm- en rijmeesters, maar in de achttiende eeuw nam hun aanwezigheid sterk toe. Een goed voorbeeld is Gaspar de Saunier (1663-1748), een geleerde pikeur met een fascinerende staat van dienst. Zoon van een paardenmeester, thuis in de Koninklijke stallen van Lodewijk xiv en opgeleid aan de befaamde Parijse rijacademie, was Gaspar alom inzetbaar. Als het oorlog was, vocht hij, was het vrede dan hield hij er een stoeterij op na. In de jaren dertig kwam hij naar Leiden, waar hij niet alleen les gaf, maar ook publiceerde. In 1733 schonken de curatoren hem 300 gulden beloning voor zijn boek *La Parfaite Connoissance des Chevaux*, over de volmaakte kennis van het paard.

DE GROTE NAMEN

Maar de trots van de Leidse universiteit waren natuurlijk haar grote namen. Nog steeds gold de drieslag van het zeventiende-eeuwse benoemingsbeleid: een paar dure 'lichten', veel ervaren praktijkmensen en eigen kweek, zorgvuldig opgeleid en vastgehouden met baantjes en beloften. Een goed voorbeeld van deze laatste categorie is Boerhaave, die zou uitgroeien tot de beroemdste geleerde van Europa (het verhaal gaat dat men in China een brief kon posten gericht aan 'Boerhaave, Europa', en die werd dan netjes op het Rapenburg in de bus gedaan), maar die begon als bursaal met een baantje.

Hermannus Boerhaave (1668-1738) was de zoon van een predikant. Zijn vader overleed toen de jongen vijftien jaar oud was. Hij kreeg een beurs voor het Statencollege en na zijn studie theologie gaven curatoren hem een baantje in de bibliotheek en studeerde hij op eigen houtje medicijnen. In 1693 promoveerde hij, zonder ooit een college gelopen te hebben. Na een aantal jaren arts geweest te zijn, werd hij professor, eerst in 1709 in de botanie (geneeskrachtige kruiden), maar vanaf 1714 kreeg hij



Student in galakostuum, begin achttiende eeuw

ook het zogenaamde Collegium Medicum Practicum, dat wil zeggen de leerstoel in de praktische geneeskunde, oftewel het college met echte patiënten, en in 1718 werd hij ook nog professor in de chemie.

Toen had hij dus drie professoraten. Bovendien schreef hij beroemde handboeken over al die wetenschappen en kwamen niet alleen studenten van over de hele wereld om zijn colleges te volgen (men noemde hem 'Communis Europae Praeceptor', de leermeester van heel Europa), maar ook menig buitenlander voor zijn medisch advies. Hij werd er zeer rijk van, en ook zeer invloedrijk. Zelfs Peter de Grote, op zijn reis door de Republiek, bracht een bezoek aan Boerhaave, en moest wachten tot hij klaar was met zijn college.

Vooraf in het begin van de achttiende eeuw wist de Leidse universiteit zich te voorzien van grote geleerden: Voet en Vitriarius voor de rechten, Bidloo en Albinus voor de medicijnen, Gronovius en Perizonius voor de letteren. Een van de allergrootsten was ongetwijfeld Noodt, die uit Utrecht weggekaapt werd en in 1686 benoemd was om de rechtenfaculteit 'in zijn oude luyster ende reputatie' te herstellen. Noodt zou als geen ander de boodschap van de Verlichting van de Leidse leerstoel laten klinken.

Gerardt Noodt (1647-1725) was een man zonder vijanden, die zonder aanzien des persoons, maar ook zonder te kwetsen zijn mening gaf. Hij was twee keer rector magnificus en hij gebruikte dit aanzienlijke ambt om twee redevoeringen te houden die in heel Europa bekend zouden worden. De eerste, in 1699, heette *De jure summi imperii et lege regia*. Het was, in een tijd van monarchaal denken en absolutistische theorieën, terwijl Willem III oppermachtig was en koning van Engeland, een gedurfd republikeins pleidooi voor volkssoevereiniteit.

Zijn tweede redevoering, *De religione ab imperio gentium libera*, van 1706, was nog belangrijker en radicaler. Hierin hield

Noodt, in een tijd van staatskerken en dwars tegen de macht van de Gereformeerde Kerk in, staande dat vrijheid van religie een recht was, gefundeerd op het volkerenrecht. Hij moet zich, toen hij dit pleidooi voor tolerantie hield, zeer bewust geweest zijn van het gevaar dat hij liep. Getuigen verklaarden dat hij lijkebleek het kathedraal van het Groot Auditorium betrad. Vrijwel meteen werd zijn Latijnse rede in het Frans vertaald en door heel Europa verspreid.

Misschien wel de allerbelangrijkste benoeming deden curatoren in 1717 met de aanstelling van 's Gravesande in de wis- en sterrenkunde. Willem Jacobus 's Gravesande (1688-1742) had weliswaar rechten gestudeerd, maar hij schijnt tijdens die colleges vooral wiskundige berekeningen gemaakt te hebben. Hij zou in Leiden de grote vertegenwoordiger van de proefondervindelijke wijsbegeerte zijn. Onderzoek naar de natuur en de kosmos was voor hem gebod in een groter verband van filosofie. De orde in de natuur en de plichten van de mens lagen voor hem in elkaars verlengde. Als echte verlichtingsman was hij medeoprichter van het *Journal Littéraire*, een populair tijdschrift waarin veel aandacht besteed werd aan natuurwetenschap.

Maar 's Gravesande deed iets wat nog veel belangrijker was en dat cruciaal was voor de verandering van de Leidse universiteit van renaissanceacademie in verlichte academie. De oude instellingen van de universiteit, de verzamelingen van zeldzaamheden trokken nog wel buitenlandse bewonderaars, maar hadden inmiddels afgedaan als centra van wetenschap. Die nieuwe centra waren de nieuwe snij- en demonstratiezalen, de toekomst was aan de laboratoria.

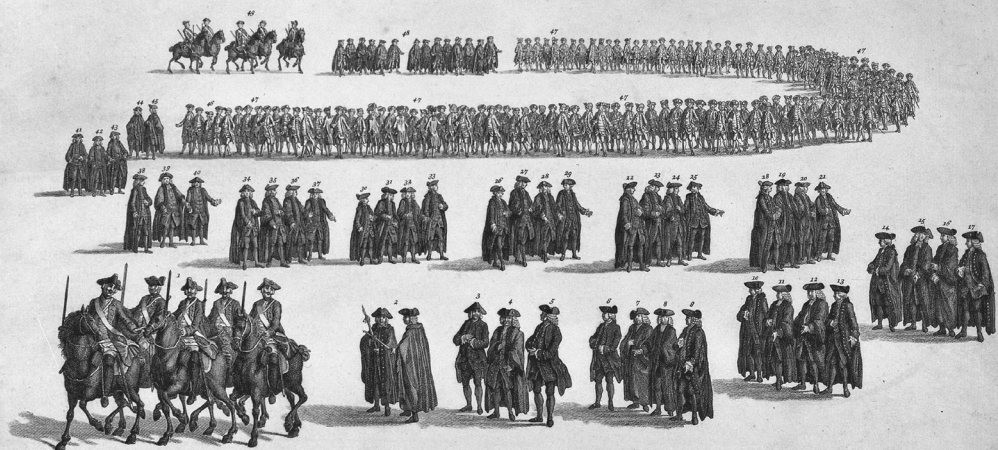
Wie de titelplaat van de door Pieter van der Aa in 1716 uitgegeven catalogus van de Leidse universiteitsbibliotheek bekijkt (zie p. 92), ziet een sokkel met daarop Minerva. Rondom die sokkel staan vier afbeeldingen: een laboratorium, een anatomisch

theater, een sterrenwacht en een apotheek. De bibliotheek, zo was de suggestie, had een nieuwe doelstelling gekregen en was onderdeel geworden van de proefondervindelijke wijsbegeerte. Wie deze prent legt naast de vier jaar eerder gedrukte afbeelding van de Hortus en de achterzijde van het Academiegebouw, ziet dat de universiteit inmiddels werk gemaakt had van die gedachte.

De Hortus botanicus fungeerde in de eerste plaats als een proeftuin voor alle plantensystemen die er intussen gelanceerd waren. Door zijn grote internationale contacten slaagde Boerhaave er in een verscheidenheid aan plantensoorten bijeen te brengen die, als we Linnaeus mogen geloven, in geen andere hortus in Europa aanwezig was. De tuin was inmiddels ook sterk uitgebreid, eerst met een zogeheten 'Afrikaansche ronde kas', verwarmd door 'een groote onderaardsche stoof'. Onder Boerhaave werd ook de Maliebaan bij de Hortus ingelijfd en bovendien gebruikte hij zijn eigen tuin in Oud-Poelgeest als dependance van de Hortus. Meer dan 8000 bomen, heesters en planten kon men er zien.

In 1745 kreeg de Hortus ook een nieuwe oranjerie, gebouwd door de befaamde Franse architect Daniël Marot. Dit was een gebouw met twee vleugels, de een voor planten in de winter, de andere voor de nieuwe verzameling naturalia. In tegenstelling tot vroeger was die laatste geen allegaartje van toevallig verworven 'uitheemsche wonderen', maar een systematisch vergaarde collectie. Zo waren op last van de prins van Oranje brieven uitgegaan naar de koloniën 'omme van de particulariteyten daar bevonden specimina over te zenden'. Met behulp van de VOC breidde de tuin zo zijn verzameling uit, niet alleen van planten en kruiden, maar ook van mineralen en geprepareerde dieren.

108 Een goede indruk van de collectie geeft de Duitse econoom



TREIN VAN DE STATIE UIT DE ACADEMIE NAAR DE PIETER'S KERK den 8 Febr. 1775.

Cortège van hoogleraren, functionarissen en studenten op weg van het Academiegebouw naar de Pieterskerk op 8 februari 1775

Johann Beckmann, die in 1762 een uitgebreid bezoek aan het kabinet bracht. 'Heel rijk en voortreffelijk' vond hij het, de schelpenverzameling 'een van de meest volledige'. Nog nooit had hij zulke mooi nautilusschelpen gezien. Ook de steensoorten, kristallen, koralen, de edelmetalen en de producten die daarvan gemaakt waren, wekten zijn bewondering. Dat deed ook de afdeling opgezette dieren, een veelheid van vogels, buidel- en schubdieren, een hermelijn in zomer- en wintervacht, foetus- en van nijlpaard en olifant, wolven, beren, leeuwen, tijgers, rendieren. En ten slotte zag hij, in een aparte kamer, zeldzaamheden van culturele herkomst, zoals een verzameling Japanse en Chinese kledij, huisraad en religieuze voorwerpen.

Het middendeel van het gebouw werd ingericht als museum van klassieke oudheden. In 1741 bleek dat Gerard van Papenbroeck, de laatste mannelijke telg uit een rijk Amsterdams koop-

mansgeslacht, zijn verzameling 'Antique Marmora' aan de Leidse universiteit had vermaakt. Dat was de eigenlijke reden dat die nieuwe orangerie gebouwd werd. Op 27 september 1745 werd het gebouw officieel geopend en kon men er de 'marmora', antieke fragmenten met inscripties, urnen en sarcofagen bewonderen.

'Kijk dan', nodigde professor Oudendorp de studenten uit, 'Jupiter, Serapis, Apollo en Bacchus in verschillenden kledij en versierd met hun eigen attributen, naakte Venussen, prachtige cupido's, Silenus, Pan, faunen, Hercules strijdend met Antaeus, of trots met de gouden appels van de Hesperiden, en ten slotte de godinnen Domina Urbs, Fortuna, Salus, Abundantia en Nehalennia, en het afschrikwekkende hoofd van Oceanus met zijn visserslieden.' Papebroeck had het allemaal voor Leiden verzameld.

Maar het grootste wonder in de Hortus waren niet de oud- en zeldzaamheden, dat waren de laboratoria. Naast elkaar en op de prent van 1712 goed zichtbaar. Ze waren ondergebracht in huizen aan de Nonnensteeg, met hun achterkant dus naar de Hortus. Het chemisch laboratorium dateert van 1669, maar zat toen aan de Doelensteeg. Na verhuizing en onder het beheer van Boerhaave bezat het laboratorium zes gewone ovens, vier destilleerovens, een smeltoven en een digereeroven. Boerhaave deed er zijn duizenden destillaties en soortelijk gewichtbepalingen samen met studenten, en hij zorgde er ook voor dat het aantal staanplaatsen voor studenten uitgebreid werd.

Het fysisch laboratorium was nog ouder. In 1674, na een bezoek aan de Royal Society, verzocht professor Burchard de Volder (1643-1709) om een laboratorium om de studenten 'by experimenten' te kunnen lesgeven. Hij kreeg daartoe een aparte aanstelling, een huis aan de Nonnensteeg en een budget om instrumenten te kopen. Het eerste instrument dat hij kocht was

een luchtpomp, gemaakt door instrumentmaker Samuel van Musschenbroek. Behalve vacuümproeven deed hij allerlei hydrostatische proeven en mechanische demonstraties. Verder kende het laboratorium een variëteit aan optische instrumenten zoals microscopen en spiegels.

Op 15 maart 1724 droegen curatoren het laboratorium over aan 's Gravesande en toen begon zijn *finest hour*. Hefbomen, windassen, katrollen, botsings- en centrifugaaltoestellen, valtoestellen, instrumenten om waterdruk te meten, hydrostatische balansen, cilinders voor samengeperste lucht, heliostaten, maar ook hele molens op schaal nagemaakt, hijswerktuigen overtoemen. Ook zijn belangstelling voor stoommachines zette hij om in een verzoek aan curatoren om een machine 'om in het klein te doen zien hoe door middel van het vuur het water uit diepe mijnen of geïnuundeerde plaatsen met beter succes als door enige molens omhoog kan worden gedreven'. Zo bezat het Leidse laboratorium al in 1730 een eigen stoommachine, door Jan van Musschenbroek vervaardigd, misschien wel de eerste stoommachine die in Nederland te zien was.

En dan was er ten slotte nog de sterrenwacht, eveneens goed zichtbaar op de prent van 1712: een platform dat over de hele lengte van de smalle beuk van het Academiegebouw was geplaatst en waarop twee achzijdige koepeltjes stonden, voorzien van kleppen die geopend konden worden naar het hemelgedeelte dat men wilde bekijken. Dat platform dateerde al van 1632, maar toen was het belangrijkste instrument van de sterrenwacht nog steeds een door Blaeu vervaardigd kwadrant. Toen De Volder de baas werd mocht hij meer instrumenten kopen en vooral onder 's Gravesande werd het instrumentarium sterk uitgebreid, met onder meer een objectief met een brandpuntafstand van 15 meter, een spiegeltelescoop van Hearne en een passage-instrument gemaakt door Sisson.

- p. 113** *Zelfportret van de Leidse Jager Eduard Stollé, 1831*
- p. 114** *Sebald Justinus Brugmans (1763-1819)*
- p. 115** *Johan Rudolph Thorbecke (1798-1872)*
- p. 116** *Abraham Kuenen (1828-1891)*
- p. 117** *Hendrik Kern (1833-1917)*
- p. 118-119** *Maskeradeprint, 1935*
- p. 120** *Rectorale rede in de Pieterskerk bij het derde eeuwfeest
op 8 februari 1875*

4

DE NEGENTIENDE EEUW



De negentiende eeuw is vaak voorgesteld als een saaie eeuw, de eeuw van Biedermeier en bourgeoisie, van behaaglijkheid en zorgvuldig weggemoffelde gevoelens. Maar tegelijk was het de eeuw van de romantische roes en het gedreven liberalisme, van ijzer en staal en koloniale expansie. Het jonge koninkrijk begon aan die eeuw als een klein land. Dat was de Republiek ook geweest, maar dat was wel een machtig klein land. Die macht ging echter in de achttiende eeuw verloren, zoals in 1780 dramatisch duidelijk werd, in de Vierde Engelse oorlog. Toen bleek hoe groot en sterk het omringende buitenland was en hoe intern verdeeld de Republiek.

Economisch en politiek was het land in de achttiende eeuw in een soort verstarring geraakt. Politieke problemen konden niet opgelost worden door de provinciale verdeeldheid, economische problemen bleven liggen door de sociale verdeeldheid. De Republiek maakte schulden maar de provincies wilden er niet voor opdraaien. Holland raakte geïsoleerd van de rest, Oranje van de Republiek. In 1780 bleek Engeland oppermachtig op zee en slaagde het er in de Nederlandse internationale handel vrijwel stil te leggen.

De patriottentijd en de Franse overheersing brachten geen soelaas. Het ene regime volgde het andere op en al kwamen er allerlei noodzakelijke hervormingen – juridische en fiscale eenheid, een moderne bureaucratie en parlementaire invloed – het werd uiteindelijk allemaal geassocieerd met een gehate bezet-

ter, met Frankrijk. Hoe overtuigd men in 1795 ook afscheid genomen had van het huis van Oranje, de terugkeer van Oranje leek uiteindelijk onvermijdelijk. Het leek zelfs logisch dat deze Willem VI Koning Willem I werd van een verenigd koninkrijk. Wel opmerkelijk was dat dit koninkrijk ook België omvatte.

De Grondwet van 1815 was dan ook een compromis. Ze wilde een brug slaan 'tusschen het grondwettelijk recht der Republiek der Vereenigde Nederlanden en dat van de Wedergeboorte'. Maar die wedergeboorte lag in handen van Willem I en de tragiek was dat hij aan het hoofd kwam te staan van een staat die eerder op de tekentafel dan in de werkelijkheid tot stand kwam.

De samenvoeging van Nederland en België leek, hoe vreemd dat ook klinkt, op de verdeling van Polen. Die samenvoeging paste beter bij de koning dan bij zijn koninkrijk. Hoezeer hij zijn best deed van Nederland en België 'een volmaakte eenheid' te maken, de tegenstellingen bleven de overhand houden. België wilde niet en in 1830 scheurde het jonge koninkrijk uiteen. Tien jaar later abdiceerde de koning.

In de woelige jaren 1840 kon Nederland zich buigen over een nieuw evenwicht. In 1848 werd dat gevonden, in dat jaar kreeg het land een moderne Grondwet. Voortaan was de Tweede Kamer de baas en de minister verantwoordelijk, niet de koning. En die Tweede Kamer werd direct door (een deel van) het volk gekozen. Tot dan toe uitgesloten groepen van de samenleving werden bij de politiek betrokken. Daarmee was de achttiende eeuw werkelijk afgesloten. En accepteerde men dat Nederland een klein land was.

In deze periode moest het land een nieuw gevoel van eigenwaarde zien te verwerven, moest het een natiegedachte formuleren die de politieke onmacht omzette in nationale trots. Aanvankelijk was het Nederlands nationalisme, in de woorden van de Groningse historicus Kossmann, een nationalisme van ge-

leerden, van mensen die terugkeken naar de zestiende en zeventiende eeuw: 'het was noch romantisch noch burgerlijk-liberaal'.

Pas met de opkomst van het liberalisme, rond de jaren veertig, kreeg Nederland een politieke stroming die romantiek en vrijheid preekte. Dit liberalisme was tegen de volkssoevereiniteit en tegen rationele politieke ordening; vóór vrije groei en vrije instellingen. Het zou het karakter van de negentiende eeuw sterk bepalen. En daarin speelde een aantal Leidse professoren die het debat beheersten een grote rol: Thorbecke, Kuenen, Cobet, Vissering, Buys en Fruin.

EEN NIEUW HOGER ONDERWIJS

Met het nieuwe koninkrijk kreeg Nederland ook een eigen hoger onderwijswet, het zogenaamde *Organiek Besluit* van 1815. Het hoger onderwijs moest vooral 'geleerd' zijn volgens die wet. De professor stond centraal, elk nut of elke 'broodstudie' werd verworpen, wetenschap werd gezien als 'een welomlijnd en uniform stelsel van kundigheden', zoals de Leidse historicus Johan Huizinga het omschreef, 'praktisch en edel, niet diep noch avontuurlijk'. Het *Organiek Besluit* was vooral een compromis, tussen een beetje nieuw en veel oud.

De studie begon met een brede vooropleiding. Wie theologie of rechten ging doen moest eerst uitgebreid letteren studeren, wie medicus wilde worden deed wis- en natuurkunde. De wet voorzag verder in onderwijs aan drie hoge scholen, te Leiden, Utrecht en Groningen. Leiden kreeg de titel van 'eerste' hoge school, met voorrang 'in subsidiën en tractementen'.

Daarnaast mocht elke provincie behalve Utrecht, Groningen en Drenthe zijn eigen atheneum oprichten. De omschrijving van de doelstelling van zo'n atheneum was: 'zooveel mogelijk algemeene verspreiding van smaak, beschaving, geleerdheid'. Ter



Universiteitsbibliotheek, 1862

contrast: die van de hoge scholen was 'den leerling tot eenen geleerden stand in de maatschappij voor te bereiden'.

Het *Organiek Besluit* bepaalde dat er vijf faculteiten zouden zijn. Naar Frans voorbeeld werd de laagste faculteit, die van de *artes*, gesplitst in een faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren en een faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen. Het onderwijs moest in het Latijn gegeven worden. Een volgorde waarin de vakken bestudeerd moesten worden was er niet. Wel kende de wet twee academische graden, die van kandidaat en doctor. De laatste werd gekoppeld aan de uitoefening van allerlei maatschappelijke functies die in het diploma werden aangeduid.

De verplichting in het Latijn les te geven gaf het universitaire onderwijs iets antieks, zeker in vergelijking met het buitenland waar vrijwel altijd de landstaal gebruikt werd. Bijkomend bezwaar was dat het onderlinge niveauverschil van de Latijnse scholen zeer verschillend opgeleide studenten aan de universiteit bracht. Wie goed Latijn geleerd had, verveelde zich bij de

inleidende vakken, voor wie het Latijn niet goed beheerste, konden de lessen niet eenvoudig genoeg zijn.

Ruim zestig jaar moest men het doen met deze wet. Maar met de Hoger Onderwijswet van 1876 werd alles anders. De vooropleiding werd verplaatst naar het inmiddels geschapen gymnasium. De studie werd ook veel meer gericht op specialisatie en voor al die specialismen werden aparte graden ingevoerd. Dit betekende dat het algemeen vormende karakter van het hoger onderwijs definitief passé was.

De nieuwe wet stelde niet minder dan 17 doctoraten in en omschreef 61 verplichte vakken. Het veld van de wetenschap was voortaan nauwkeurig verkaveld: de vakken waren streng gedefinieerd en van elkaar gescheiden. Wat buiten de specialismen viel, viel buiten de universiteit. De verzakelijking van het universitaire onderwijs en het uiteenvallen van de universiteit door specialisering maakten weldra een storm van kritiek los. Toch zou er pas een kleine honderd jaar later een nieuwe hoger onderwijswet komen.

BESTUUR

Het *Organiek Besluit* van 1815 handhaafde het College van Curatoren, maar dit betekende niet dat de situatie van de achttiende eeuw werd voortgezet. De universiteit van de oude maatschappij was een instelling met grote bestuurlijke en financiële onafhankelijkheid en vergaande voorrechten, de universiteit van na 1815 was een rijksinstelling zonder uitzonderingspositie. In de voorgaande eeuwen hadden de curatoren hun eigen financiële beleid kunnen voeren, sedert 1815 diende een door de koning goedgekeurde begroting als leidraad bij door of namens het departement te verrichten betalingen. Voorheen konden ze naar eigen inzicht nieuwe hoogleraren benoemen, maar voortaan benoemde de koning, zij het op voordracht van curatoren.

Ook in ander opzicht werd de macht van curatoren uitgehold. Hun taak bleef omvangrijk: de naleving van de hoger onderwijs-wetten, de zorg voor de kwaliteit van het onderwijs en voor de academische gebouwen en andere bezittingen, de benoeming van het lagere personeel. Maar in de wet van 1876 werd vooral hun 'schakelfunctie' tussen ministerie en universiteit beklem-toond. Sedert 1876 waren de curatoren van vertegenwoordigers van de universiteit bij het ministerie eerder vertegenwoor-digers van het ministerie bij de universiteit geworden.

Nog steeds waren curatoren vrijwel altijd juristen, vaak oud-studenten van de universiteit. Meestal waren het politici, vaak waren ze van adel. Ondanks hun ontegenzeggelijke autoriteit nam hun invloed ook binnen de universiteit af. Aan het eind van de negentiende eeuw kreeg de faculteit bij benoemingen een zwaarwegende stem. Bovendien groeide de universiteit in deze periode sterk. Een college dat minder dan één keer per maand bijeenkwam en dat slechts door één permanente secretaris werd bijgestaan, moest wel tekortschieten.

In het begin van de negentiende eeuw was de relatie tussen professoren en curatoren ronduit slecht. De hooghartige hou-ding van curatoren wekte veel onlustgevoelens. 'Pedante Sions-wachters' noemde de jurist Van Assen de curatoren en hij ver-dacht ze ervan dat ze zelfs het Latijn van de leslijst niet begrepen. Aan het eind van de eeuw was de relatie even slecht maar waren de verhoudingen omgekeerd. De professoren legden een veel groter zelfbewustzijn aan de dag. Bovendien wilden ze een orga-nisatie, die sneller kon reageren op ontwikkelingen in de weten-schap en de maatschappij. Ze wensten een grotere medezeg-genschap en een grotere onafhankelijkheid van het ministerie.

De verhouding tussen professoren en studenten was aanvan-kelijk vooral afstandelijk. De Senaat beschouwde het studenten-leven als iets waarvoor de studenten zelf verantwoordelijk wa-



Sterrenwacht, 1861

ren. Er waren wel informele betrekkingen, zoals het befaamde 'theeslaan'. Dit bestond hoofdzakelijk uit verplichte visites, waarbij opmerkingen over het weer doorgaans afgewisseld werden door lange stiltes.

Halverwege de eeuw ging de Senaat meer in het studentenleven interfereren. Straffe maatregelen werden bedacht om de discipline te vergroten, bijvoorbeeld het 'consilium abeundi', een klemmend advies om de studie te staken. Het verschijnsel van het ontgroenen, waarbij nieuwe studenten hardhandig ingewijd werden in het studentenleven, was een probleem waarover de Senaat zich steeds vaker moest buigen.

Ook in de colleges wijzigde de verhouding tot de studenten. De voertaal was aanvankelijk Latijn, ook al konden de meeste studenten dat slechts met moeite volgen. Bijgevolg dicteerden de professoren veel. Pas halverwege de eeuw, in de jaren zestig, raakte het Nederlands meer in gebruik en gingen de professoren over op de vrije voordracht.

Aan het eind van de negentiende eeuw werd het contact tussen professoren en studenten ook in het onderwijs intensiever. De tendens was het hoorcollege zoveel mogelijk te laten waarnemen door repetitoren of te vervangen door een handboek. Het eigenlijke universitair onderwijs moest plaatsvinden in klei-

ne werkgroepjes of via de begeleiding in het laboratorium.

Ook onder professoren heerste aanvankelijk een zekere afstandelijkheid. Dat was ook wel nuttig, want de onderlinge verschillen konden groot zijn: verschil in honorering, collegegelden en bijverdiensten, verschil tussen conservatieven en liberalen, tussen traditionele gelovigen en moderne christenen. Deze verschillen werden enigszins overbrugd door een gezamenlijke hoogburgerlijke herkomst. Bovendien werden de professoren steeds liberaler en vrijzinniger in hun opvatting.

WETENSCHAP

De meest vooruitstrevende opvatting van wetenschap van de achttiende eeuw was de proefondervindelijke methode, die terugging op Newton. Ze vond in Leiden een van haar warmste aanhangers. Maar het succes van die methode betekende niet, ook in Leiden niet, dat andere opvattingen meteen afgedaan hadden. In veel opzichten werd de proefondervindelijke methode pas echt algemeen aanvaard in de tweede helft van de negentiende eeuw. In de tussentijd heersten drie opvattingen naast elkaar, het klassieke model, het museale model en het experimentele model.

Het klassieke model was een vorm van geleerdheid die zich afspeelde rondom verzamelingen in kabinetten. Ze richtte zich op indeling en classificatie en werd vooral mogelijk gemaakt door rijke privépersonen. Rond 1800 werd die methode afgewisseld door een grootschaliger en professioneler wetenschapsbegrip. Deze wetenschap werd vooral beoefend in de grote musea en ziekenhuizen. Ze classificeerde niet maar analyseerde en vergeleek. Omstreeks 1860 moest dit type wijken voor een wetenschap die zich hoofdzakelijk in laboratoria afspeelde, universiteitslaboratoria meestal, methodisch gericht op tellen en meten, materieel gericht op manipulatie en beheersing.

Iets vergelijkbaars is te zien in de wetenschapsinstellingen. In de achttiende eeuw waren dat vooral de kleine kabinetten. In de negentiende eeuw vielen die kabinetten uiteen in musea en laboratoria. In het eerste geval leidde dit tot het ontstaan van institutionele verzamelingen, het British Museum te Londen, het Museum Friedricianum te Kassel, nog later het Musée National in het Louvre. Zij verzamelden alles en werden dus enorm.

Maar men ging in toenemende mate over op een andere indeling. Er kwamen thematische, gespecialiseerde musea, bijvoorbeeld musea voor klassieke oudheden of musea voor vreemde culturen of voor planten en dieren. Musea speelden een andere rol in de universitaire opvoeding dan de algemeen vormende musea van voorheen. Die vorming vond voortaan plaats via de wetenschap. Het uitgangspunt was dat de wetenschappelijke methode zelf vormend werkte.

Bildung noemde men dat met een Duits begrip. De beste vertaling ervan is de cultivering van de eigen persoonlijkheid. Die vond plaats door de beoefening van de wetenschap, in het samengaan van onderwijs en onderzoek. Dat kon dus alleen aan de universiteit plaatsvinden.

Men kon daarbij uitgaan van elke discipline. Sommigen zagen de filologie, het opzuigen van de waarden van de Griekse en Romeinse cultuur, als de beste training, anderen prefereerden de filosofie. Het uitgangspunt bleef de beschaving met behulp van de wetenschap. En die kreeg voor het eerst gestalte in een nieuwe onderwijsvorm, het zogenaamde *seminar*, het werkvertrek waar de professor samen met zijn studenten werkte en waar hun een eigen bibliotheek ter beschikking stond.

Uiteindelijk kon elke wetenschap dienen als inwijding in de wetenschappelijke cultuur, maar het klassieke voorbeeld voor het samengaan van onderwijs en onderzoek was niet een bibliotheek, maar een laboratorium, het laboratorium van Justus



Interieur Academisch Ziekenhuis, 1889

Liebig in het Duitse Giessen. Wat in 1826 begon als een eenvoudig oefenlaboratorium voor farmaceuten werd het eerste echte moderne laboratorium waar grootschalig onderzoek en onderwijs gecombineerd werden.

De reputatie die het laboratorium onder leiding van Liebig kreeg, resulteerde binnen vijftien jaar na het begin ervan in groepen van vijftig studenten of meer. Maar hij stond niet alleen. Bunsen in Heidelberg, Kolbe in Leipzig, Bayer in München, ze gaven de wetenschap in hun laboratorium een equivalent van het kunstenaarsatelier met dezelfde meester-gezel verhouding en de introductie in het gilde door middel van training in de praktijk.

LEIDSE INSTELLINGEN

Aan het eind van de achttiende eeuw waren ook in Leiden de kabinetten de belangrijkste universitaire instellingen. In de loop

van de negentiende eeuw werden ze uitgebouwd tot imposante musea. Tussen 1818 en 1825 werd de ruimte rond het Hof van Zessen (Rapenburg, Houtstraat, Papengracht) aangekocht en verbouwd tot museum. Aanvankelijk was dat bedoeld voor zowel natuurlijke historie en oudheden, en als het kunst- en natuurkundig kabinet. Maar de directeur van het Museum van Natuurlijke Historie, C.J. Temminck, slaagde er in het gebouw vrijwel alleen voor zichzelf te krijgen. Het Museum van Oudheden, in 1837 verhuisd naar de Breestraat, kreeg het vrijgekomen pand aan het Rapenburg. In 1937 kreeg ook 's Rijks Ethnografisch Museum, inmiddels omgedoopt tot Rijksmuseum voor Volkenkunde, zijn eigen gebouw, het voormalige Academisch Ziekenhuis aan de Steenstraat.

Ook de 'oude' instellingen, Hortus, bibliotheek, sterrenwacht, fysisch kabinet, werden vergroot. Tussen 1816 en 1819 was de Hortus onder leiding van Sebald Justinus Brugmans uitgebreid met niet minder dan 8500 m². In 1830 kreeg de tuin, als gevolg van de Belgische opstand, het hele Rijksherbarium uit Brussel, met directeur en al (C.L. Blume), erbij.

Ook de bibliotheek werd een aantal malen verbouwd, met in 1870 een nieuw voorgebouw. Tien jaar eerder kreeg Friedrich Kaiser een eigen sterrenwacht, door H.F.G.N. Camp ontworpen. De Hortus moest daarvoor een deel van het gewonnen terrein prijsgeven. Een jaar eerder werd een eveneens door Camp ontworpen laboratorium geopend, bestemd voor natuur- en scheikunde, anatomie en fysiologie. Het stond en staat op de zogenaamde 'ruïne', de plek waar in januari 1807 een kruitschip was ontploft. Daar was dus ruimte voor grootschalige nieuwbouw.

Die directeuren hadden overigens niet de neiging deze instellingen in dienst van het onderwijs te stellen. De grote rijksmusea wilden vooral wetenschappelijke verzamelingen zijn. Bovendien zagen ze zich allengs meer als nationale dan als

universitaire instellingen. Ook de sterrenwacht en het grote laboratorium richtten zich eerder op wetenschappelijk onderzoek dan op onderwijs. En de universiteitsbibliotheek was maar een paar uur per dag open.

Daarbij kwam dat het Walenweeshuis aan de Oude Vest, dat de universiteit vanaf 1818 tot academisch ziekenhuis diende, niet geschikt was voor onderwijs. Pas in 1873 kreeg de universiteit een nieuw ziekenhuis, eveneens door Camp gebouwd, aan de Steenstraat. Dit was wel voor zijn onderwijsfunctie geschikt, maar kon daardoor weer geen echt ziekenhuis zijn. Het betekende voor een groot deel van de negentiende eeuw dat van de samenhang van onderzoek en onderwijs in de verschillende musea en laboratoria, op een enkele uitzondering na, weinig terecht kwam.

Toch kreeg die samenhang met het voortschrijden van de tijd vastere vorm. De generatie medici die in de jaren zestig van de negentiende eeuw aan de universiteit kwam, voelde het gemis van een goed academisch ziekenhuis, van een grote hoeveelheid patiënten en van goed geoutilleerde laboratoria veel scherper dan de generatie vóór hen. De universiteit als louter onderwijsinstelling was een idee dat bij de meeste professoren in de jaren zestig al niet meer aangehangen werd. Door de invoering van de nieuwe Hoger Onderwijswet van 1876 onderging niet alleen het onderwijs, maar ook het geheel van universitaire instellingen een aanzienlijke uitbreiding.

Al eerder, in 1874, was het Zoötomisch Laboratorium gebouwd, ook op de plek van de kruitramp. Dit gebouw van Johan Frederik Metzelaar vertoont nog duidelijk trekken van de oudere laboratoria. In 1876 werd een veel moderner gebouw voor biologie aan de oprijlaan van de sterrenwacht in gebruik genomen. En in 1877 bouwde de toenmalige rijksbouwmeester, K. de Boer, een vier verdiepingen tellend gebouw voor de biblio-



Pathologisch anatomisch laboratorium met standbeeld van Boerhaave, ca. 1900

theek aan de noordzijde van de Faliebagijnkerk. In 1885 werd haaks hierop naar het Rapenburg toe nog een boekenmagazijn geplaatst. Hierin werden voor het eerst ‘seminars’ ondergebracht, instituutsafdelingen met een eigen gespecialiseerde bibliotheek.

In 1885 leverde rijksbouwmeester J. van Lokhorst zijn eerste Leidse laboratorium af, het Boerhaavelaboratorium voor pathologische anatomie, vlakbij het ziekenhuis. In dat jaar begon eveneens de grote verbouwing van het chemisch-natuurkundig laboratorium op de ruïne met twee nieuwe vleugels om het geschikt te maken voor het nieuwe laboratorium voor onderzoek bij extreem lage temperaturen van professor Kamerlingh Onnes. Ook voor de fysioloog Einthoven werd daar, aan de Zonneveldstraat, een laboratorium ingericht.

Architectonisch van groter belang was het complex van drie

laboratoria voor scheikunde en farmacie, eveneens van de hand van Van Lokhorst, net buiten de singels op het landgoed Vree-wijk, dat tussen 1898 en 1901 tot stand kwam. In 1899 werd het Academiegebouw uitgebreid met een nieuw collegegebouw aan de Nonnensteeg. En in 1908 plakte Van Lokhorst hier een nieuw botanisch laboratorium aan vast. Dit gebeurde allemaal in de neogothische stijl, die in die tijd in de mode was.

LEIDSE WETENSCHAP

Tot in de negentiende eeuw was de wetenschap, ook in Leiden, beschaafd vermaak voor geleerde eenlingen. Beschaving bijbrengen was ook de belangrijkste taak ervan. Elke wetenschap was een mooi afgerond geheel en alle wetenschappen samen vormden een harmonieuze eenheid. Die samenhang was van God gegeven. Dit maakte van de man van wetenschap tegelijk een wijsgeer, iemand die zijn wetenschap in dienst stelde van het bewijs dat Gods schepping een doel had. Al het geschapene had een functie en stond in dienst van de mens.

Elke wetenschap kreeg zo zijn eigen oogmerk. In de faculteit van wis- en natuurkunde had de natuurlijke historie het meeste aanzien. Ze werd beoefend door ook in het buitenland geachte geleerden als Brugmans, Reinwardt en Jan van der Hoeven. Daarin lag de doelmatigheid van de schepping, de orde en hiërarchie als het ware voor het opscheppen. Van het laagste plantje klom de natuur op tot de mens die de kroon op de schepping was.

Ook de medici bestudeerden de gehele mens en niet alleen de zieke. Geleerden als Macquelin en Pruijs van der Hoeven (de broer van Jan), bestudeerden daarbij ook de geestelijke gezondheid van de mens, zijn omgeving en zijn cultuur. Profylaxe, het voorkomen van ziekten, speelde een grote rol. Onder theologen als Van Voorst en Clarisse heerste een vorm van religieus ge-

zond verstand, de overtuiging dat de zaken van God wellicht de rede te boven maar er nooit tegenin gingen.

De letterenfaculteit bekleemtoonde vooral de vorming van een harmonieuze persoonlijkheid. Grote namen als Wyttenbach, Bake en Cobet hielden er de faam van Leiden in de klassieke letteren levend. Ze wensten smaak bij te brengen en gevoel voor vorm en ze werden daarin gesteund door hun collega's van de oosterse letteren en filosofie, Van der Palm en Van de Wijnpersse. Onder juristen tenslotte vormde het Romeins recht de band tussen de rechtsgeleerdheid en de klassieke letteren.

Rond het midden van de negentiende eeuw kwam de wetenschap zoals die door Leidse professoren beoefend werd geheel in het teken te staan van de 'wijsbegeerte der ervaring', van het positivisme, zoals dat heette, de vaststelling en onderlinge samenhang van de feiten. Ook buiten de faculteit der wis- en natuurkunde werd de natuurwetenschappelijke methode als enig ware aangeprezen. De harde feiten, keiharde kennis, daar ging het om.

Bij juristen als Vissering, Goudsmit en Buys betekende dit dat de klemtoon kwam te liggen op de ontwikkeling van de staat. Bij theologen – giganten als Scholten en Kuenen – kwam de historische bestudering van de Bijbel centraal te staan. Ook bij letterkundigen als Dozy, Juynboll en Kern (Oosterse letteren), Jonckbloet (Nederlands), Cobet (Grieks) en Fruin (geschiedenis) verschoof de aandacht van de literatuur naar de geschiedenis, van de taalbeschrijving naar het woordenboek. En bij medici ging de belangstelling uit naar de fysiologie, naar de mens als materie.

In de jaren zeventig deden zich weer andere geluiden horen, verschijnselen van onvrede met een al te overzichtelijk kennisbegrip en met een al te dwangmatig positivisme. En aan het eind van de negentiende eeuw was er van dat geharnaste ken-

nisideaal weinig meer over. Juristen hielden zich liever bezig met begrippen als recht en rechtvaardigheid, en letterkundigen keken meer naar zaken als esthetiek en vaderlandsliefde.

Ook onder theologen is dan een ethische wending waar te nemen, terwijl medici de behandeling van de zieke mens in het centrum van hun aandacht plaatsten. Wis- en natuurkundigen (Lorentz en Kamerlingh Onnes met name) bogen zich vooral over de samenhang van ervaring en theorie. Het betekende voor allen een ommekeer in de waardering van de kennis, minder afstandelijk voor sommigen, relativistischer voor anderen, abstracter voor derden.

STUDIE

In 1876 verviel de verplichte propedeuse. Wel bleef voor de medici een natuurwetenschappelijke voorbereiding vereist. De eisen voor de verschillende doctoraten liepen nogal uiteen. Vooral het verschil tussen de twee grootste studierichtingen, medicijnen en rechten, is opmerkelijk.

Wilde een toekomstige arts tot het kandidaatsexamen toegelaten worden dan moest hij eerst een omvangrijk examen afleggen in de faculteit der wis- en natuurkunde. Het kandidaats omvatte vervolgens de ontleedkunde, fysiologie en weefselleer, algemene ziektekunde en geneesmiddelenleer. Het doctoraal omvatte ziektekundige ontleedkunde, farmacie, bijzondere pathologie en therapie, gezondheidsleer, geneeskundige praktijk aan het ziekbed, theoretische heekunde en theoretische verloskunde. Daar bovenop bestonden nog doctoraalexamens in de heekunde en verloskunde. Voor de promotie was het schrijven van een dissertatie vereist.

De jurist daarentegen kende geen propedeuse, zijn kandidaatsexamen omvatte de inleiding in de rechtswetenschap en in de economie en de geschiedenis van het Romeins recht. Het



Een college van professor Thorbecke die, in tegenstelling tot veel andere collega's, volle zalen trok

doctoraal bestreek het Nederlands burgerlijk recht, het handelsrecht, het strafrecht en het Nederlandse staatsrecht. Het aparte doctoraat in de staatswetenschap kende een ander doctoraal programma. En tot 1921 bleef het mogelijk op louter stellingen te promoveren.

Dit verschil in studie weerspiegelde een opmerkelijk verschil in maatschappelijke strategie bij de twee grootste vrije beroepen die het land toen kende. Terwijl de juridische beroepsgroep zich in haar poging om de markt te beïnvloeden concentreerde op traditionele waarden, familiebedrijven en oude maatschappen, kozen de medici ervoor zich via de moderne wetenschap te profileren.

De grootste verschillen deden zich voor in het gebruik van de promotie. De juristen gingen hoe langer hoe meer promoveren (aan het eind van eeuw wel 75 procent). Bij medici nam het promoveren juist af, maar de medische dissertatie was inmiddels



Interieur van de Sociëteit Minerva, 1829-1830

uitgegroeid tot een volwaardige studie, vrucht van jarenlang onderzoek. Het juridische proefschrift bestond meestal uit een paar bladzijden stellingen of hooguit vaardig uitgevoerd compileerwerk, ook wel 'een omslachtig soort van visitekaartje' genoemd. Deze verschillen – en de daaraan gekoppelde beeldvorming – werden pas ongedaan gemaakt in de jaren zestig van de twintigste eeuw.

Gedurende de hele negentiende eeuw was rechten de grootste faculteit, gevolgd door die van de medicijnen. Letteren bleef stabiel en klein, terwijl theologie (eerst groot) en wis- en natuurkunde (eerst klein) elkaar afwisselden. Die grote omvang van theologie aan het begin van de eeuw was overigens kunstmatig: aanvankelijk hoefden theologiestudenten geen collegegeld te betalen en konden ze gemakkelijk beurzen krijgen.

Onder de vroege studiebevorderende maatregelen kan ook een welwillende examinering gerekend worden: tussen de 60 en

70 procent van de studenten voltooide de studie. In het onderwijs lag eerder de nadruk op aanwezigheid op college dan op het doen van examens, eerder op vorming dan op training. De sociale achtergrond van de student in deze periode was hoofdzakelijk juridisch-bestuurlijk, in belangrijke mate hoog-burgerlijk.

Halverwege de eeuw trad hierin verandering op. Doordat theologen door het conservatievere Utrecht en medici door de in deze tijd opgerichte klinische scholen weggelokt werden, werd de universiteit bijna louter een juridische faculteit. Er werd ook strenger geëxamineerd, en bij de medici nog strenger dan bij de juristen. Dit was het gevolg van de veranderende opvattingen over de doelstelling van het hoger onderwijs: meer op de praktijk gericht.

Het is in deze tijd, dat er een uiterst opvallende omslag plaats vindt in de sociale samenstelling van de studentenbevolking: vanaf de jaren zestig haalde de Leidse universiteit voor 50 procent en meer haar studenten uit de middenklasse. 'Menig klein-handelaar en winkelier die een goede zaak heeft, acht zijn zoon te goed voor dien nederigen werkkring en zendt hem vol illusiën omtrent eene schitterende toekomst naar de universiteit', verzuchtte de Leidse wiskundige Van Geer in 1887. Optimistische toekomstverwachtingen brachten, in deze periode van economische groei, neringdoende ouders ertoe althans één zoon naar de universiteit te sturen.

Die verandering in de sociale achtergrond van de studenten suggereert dat de universiteit in de negentiende eeuw ging reageren op de economie. De universiteit was altijd gezien als een instelling die de elite versterkte en de sociale kloof verbreedde. Maar zeker in de tweede helft van de eeuw werd ze een instrument van verbetering van sociale positie. En daarmee verzachtte ze de sociale spanningen die een maatschappij op grond van economische verandering te verduren krijgt.

De grote veranderingen dateren natuurlijk van de nieuwe onderwijswet van 1876. Het effect daarvan lijkt zich aanvankelijk niet in de aantallen te vertalen. Met nog geen 5.000 studenten in de periode 1875-1905 lijkt de universiteit als geheel te stagneren. Maar daarbij moet bedacht worden dat veel Amsterdamse studenten na 1876 wegbleven omdat het Atheneum illustre nu de Universiteit van Amsterdam was geworden en men daar kon promoveren.

STUDENTENLEVEN

In het studentenleven van de oude maatschappij speelde sociale afkomst een grote rol. Dat bleek vooral bij de ontgroening, de inwijding van de nieuwe student in de studentenmaatschappij. De vernederingen die daarmee gepaard gingen konden tot grote frustratie leiden en tot scheuring in de gelederen. In 1839 was een groenschandaal de opmaat tot de officiële oprichting van het Leidse Studenten Corps. Dit Corps slaagde er op termijn in gedurende bijna een halve eeuw alle studenten in zich te verenigen. Het kreeg zelfs de officiële goedkeuring van de professoren.

Daarmee kwam aan het ontgroenen geen eind, met grote regelmaat bleven de schandalen zich voordoen. Naast geweld en drinkdwang richtten de meeste klachten zich op het seksueel 'ontbolsteren' van de groen. Het groentheater, opgevoerd bij de afsluiting van de groentijd, bestond vooral uit scabreuze scènes. In 1911 publiceerde de Leidse sinoloog professor J.J.M. de Groot bij wijze van protest de tekst van het theater van dat jaar. Abraham Kuyper, ooit minister-president, werd er naakt in opgevoerd. Het schandaal leidde tot dagenlange Kamerdebatten, een verhitte Senaatsvergadering en het vertrek van De Groot naar Berlijn.

Het belangrijkste organisatorische aspect van het Corps, naast

het uitbaten van een eigen sociëteit, met zijn kroeg, eettafels en bibliotheek, was het in leven roepen van de onderafdelingen. Dit konden sportclubs zijn of regionale clubs die studenten met eenzelfde herkomst bijeenhielden, maar het belangrijkste waren de jaarclubs en disputen. Jaarclubs waren groepjes die zich op eigen initiatief samenstelden uit de nieuw aangekomen studenten. Een nieuwe student kreeg ook een patroon toegewezen, een ouderejaars die de jonge student op zijn eerste schreden in het studentenleven begeleidde.

De disputen zijn eigenlijk kenmerkender. Ze dateren al van het eind van de achttiende eeuw. Zoals de organisatie van het Corps een kopie was van de Senaat, zo bootsten de studenten op het dispuut de lessen van de professoren na. Aanvankelijk waren het vooral literaire disputen, allemaal met ronkende Latijnse namen (*Tandem Fit Surculus Arbor, Non Sordent in Undis, Litteris Sacrum*). Later kwamen daar speciale vakdisputen bij, voor theologen, medici en juristen.

De gang van zaken op een dispuut was de volgende. De bijeenkomsten vonden meestal één keer in de twee weken plaats, om een uur of zes. Het ledental was gewoonlijk klein, rond de tien. Men had een eigen lessenaar (bekleed met groen laken, vol inkt-, wijn- en kaarsvlekken) en een eigen archiefkist met wetboek en notulen. De avond viel meestal uiteen in twee delen, een lezing met een beoordeling en de verdediging van een aantal stellingen. Uiteindelijk volgden vele *pocula* (glazen drank) en een avondbroodje.

Tijdens dit alles werden vaak boetes uitgedeeld voor overtredingen van de wet: te lang aan het woord, te kort, interrumpen enzovoort. Van de opbrengst werd een kas gevormd, die verteerd werd op het jaarlijkse reisje. Daarnaast organiseerde men gewone gezellige bijeenkomsten, op zondagmiddag bijvoorbeeld of door de week rond zes uur. Die begonnen met water-



*Johannes Kneppelhout (1814-1880),
publiceerde onder de schuilnaam
Klikspaan over het studentenleven*



*Nicolaas Beets (1814-1903),
schreef onder het pseudoniem
Hildebrand*

chocolade en lange beschuitjes, en eindigden met bommetjes bitter en glaasjes madera.

Al deze gebruiken werden doorleefd beschreven door de Leidse studentauteurs. Grote namen zijn daaronder, als Gewin en Hasebroek, Gerrit van de Linde ('De Schoolmeester') en Nicolaas Beets ('Hildebrand'), Johannes Kneppelhout ('Klikspaan') en François Haverschmidt ('Piet Paaltjens'). Zij riepen een betoverde wereld op, waarin vriendschap en vrolijkheid, scherts en melancholie de boventoon voerden. Een wereld waarnaar iedereen na zijn studententijd terug leek te verlangen.

De studenten waren ook maatschappelijk actief. Een van de eigenaardige vormen van hun engagement was de bereidheid om in tijden van politieke onrust onder de wapenen te komen. Dit had zich ook al in de zeventiende (1672) en achttiende (1784) eeuw voorgedaan. Uit 1815 dateren de Flankeurs, die een verlate poging deden Napoleon bij Waterloo tegen te houden. Dit

was allemaal heel kleinschalig en vooral amateuristisch.

Maar in 1830, toen de koning het volk te wapen riep tegen de Belgen, meldde één derde van het studentencorps zich aan, deels uit nationalisme, deels aangelokt door wat dichter en korporaal Gerrit van de Linde zou noemen het 'maagdverleidend jager pakjen (groen en canarie)'. In 1848 kwamen de studenten bijeen als Corps Rustbewaarders en de Pruisische dreiging deed in 1866 *Pro Patria* ontstaan, een vereniging die op brede professorale steun kon rekenen.

Een van de meest fascinerende verschijnselen uit het studentenleven was ongetwijfeld de maskerade. Zo'n maskerade was een gekostumeerde optocht met een historisch thema die studenten in de negentiende en twintigste eeuw organiseerden bij een lustrum van de universiteit. Zo'n maskerade mobiliseerde het hele Corps en vereiste maanden voorbereiding.

In de ontwikkeling van de maskerade zijn vier aspecten van belang. In de eerste plaats is er een groeiende aandacht voor de historische nauwkeurigheid. In toenemende mate werden bronnen geraadpleegd en specialisten geconsulteerd. Tegelijk werden de kostuums mooier en gedetailleerder. Dat werd ook in de hand gewerkt door het feit dat vanaf 1850 de optocht niet meer in februari en 's avonds, maar in juni en overdag gehouden werd.

Daarnaast is er het nationale aspect. Het vaderlands gevoel diende bij de maskerade centraal te staan. Bovendien werd steeds vaker de eis gehoord dat de hoofdpersoon een Oranje moest zijn. En tenslotte speelde ook het morele aspect, de voorbeeldfunctie van de uitgebeelde figuren, een rol. Aan het eind van de negentiende eeuw verflauwde de historische inspiratie, om plaats te maken voor groot vertoon en zelfs theater.

Dit was de hoogtij van het verschijnsel. De maskerade werd een *Gesamtkunstwerk*, met praalgebouwen en toneelvoorstel-

lingen. De organisatie kwam steeds meer in handen van specialisten, dramaturgen, veel van de bijrollen werden door gehuurde krachten vervuld. In het begin van de twintigste eeuw ontwikkelde de maskerade zich tot een groots spektakel, dat een week duurde en van heinde en ver bezoekers trok, maar dat tegelijk zijn eigen financiële graf groef en waaraan in de crisis van de dertiger jaren elk draagvlak ontviel.

Klein- of grootschalige evenementen als deze konden niet verhullen dat het studentencorps aan het eind van de negentiende eeuw uiteenviel. Deels kwam dit omdat studenten geen lid meer van het Corps werden. Dit zogeheten nihilisme baarde ook de Senaat zorgen, omdat men onder professoren inzag dat een belangrijk deel van de socialisatie en vorming van de studenten binnen het studentenleven plaatsvond.

Een splijtzwam vormden ook de eerste vrouwelijke studenten. Die meldden zich al in 1873, twee Russinnen, Olga von Stoff en Fanny Berlinerblau. Zij wilden in Leiden medicijnen studeren en werden door de rector ingeschreven in het *Album Studiosorum*. Maar de medicus Simon Thomas stuurde hen weg omdat hij gynaecologie geen studie voor meisjes vond. Vijf jaar later had Maria Catharina Slothouwer meer succes, misschien omdat zij Nederlandse letteren ging studeren.

Deels ook verbrokkelde het studentenleven in verschillende levensbeschouwelijke geledingen. Zo werd in 1893 de Rooms-Katholieke studentenvereniging *Sanctus Augustinus* opgericht, en in 1901 de *Societas Studiosorum Reformatorum* (SSR). Intussen had Leiden ook zijn vereniging voor vrouwelijke studenten gekregen, de vvsL in 1900. Gezelligheid 'in eigen kring' werd de leus.

Op deze gezelligheid kreeg de politiek over het algemeen weinig vat. Wel toonden de studenten zich geëngageerd bij de Groot-Nederlandse gedachte, het idee dat Nederland een grote taalge-



meenschap was waar ook Vlaanderen en Zuid-Afrika bij hoorden. Aanvankelijk richtte hun enthousiasme zich vooral op de Boeren in Transvaal. Later bleek de Vlaamse beweging de harten te verwarmen. Maar ook voor de internationale vredesbeweging bleken veel studenten zich te willen inspannen.

STAD, LAND EN WERELD

Ook in de negentiende eeuw waren de universiteit en de stad sterk op elkaar betrokken. De burgemeester was vanouds lid van het College van Curatoren, menige professor en student was uit de stad afkomstig, verschillende universitaire instellingen waren voor Leidse burgers toegankelijk. De musea leverden lering en vermaak, de Hortus gaf gemoedsrust en de sterrenwacht een besef van eigen klein- en Gods grootheid. Naast deze meer informele of dagelijkse aanrakingen, waren andere institutioneel van aard en op den duur vormden ze een hecht weefsel tussen stad en studie.

Een van de eerste negentiende-eeuwse instellingen die opereerden op het raakvlak van universiteit en stad was de zogenaamde industrieschool, die bedoeld was om de Leidse nijverheid te bevorderen. Scholen als deze waren op initiatief van Koning Willem I opgericht 'om de sluimerende natie op te wekken en tot werkzaamheid aan te sporen'. Onder de ietwat excentrieke leiding van professor A.H. van der Boon Mesch werden niet alleen aanstaande of reeds praktiserende fabrikanten en architecten, maar ook eenvoudige timmermans- en smidsjongens ingewijd in de geheimen van de scheikunde, zoals deze van toepassing waren 'op kunsten en fabrieken'.

Naarmate de eeuw vorderde werden verschillende universitaire instellingen nadrukkelijker ingebed in de stedelijke voorzieningen. Het academisch ziekenhuis bijvoorbeeld, aanvankelijk een schimmig zaaltje voor een klein aantal interessante

patiënten, werd een groot, modern ziekenhuis, dat naast klinisch interessante gevallen uit humaniteit ook veel minvermogene Leidenaren opnam.

Ook tussen stad en studenten bestonden er allerlei banden. Studenten namen deel aan de grote stadsfeesten, ze namen zelfs het voortouw om de in verval geraakte 3 oktoberviering weer nieuw leven in te blazen. En met hun maskerade hielden ze de hele stad (en de verre omtrek) in de ban. Op de publieke bijeenkomsten van literaire genootschappen en bij optredens van het muziekgezelschap van *Sempre Crescendo* werd de Leidse burgerij uitgenodigd. En de Leidse Maatschappij van Weldadigheid kon rekenen op het lidmaatschap en de vrijgevigheid der studenten.

Maar het waren toch vooral de professoren die als het ware de band tussen stad en studie belichaamden. Zij waren het die de vele lokale genootschappen van literaire of studieuze aard aanzien verleenden, hun lezingen waren tegelijk een soort volksuniversiteit *avant la lettre*. Daarnaast was er geen kerkgenootschap, schoolbestuur, adviescollege of charitatieve instelling, of meerdere professoren waren er lid van. Ook de onderscheiden kiescolleges bevatten zonder uitzondering de namen van Leidse professoren.

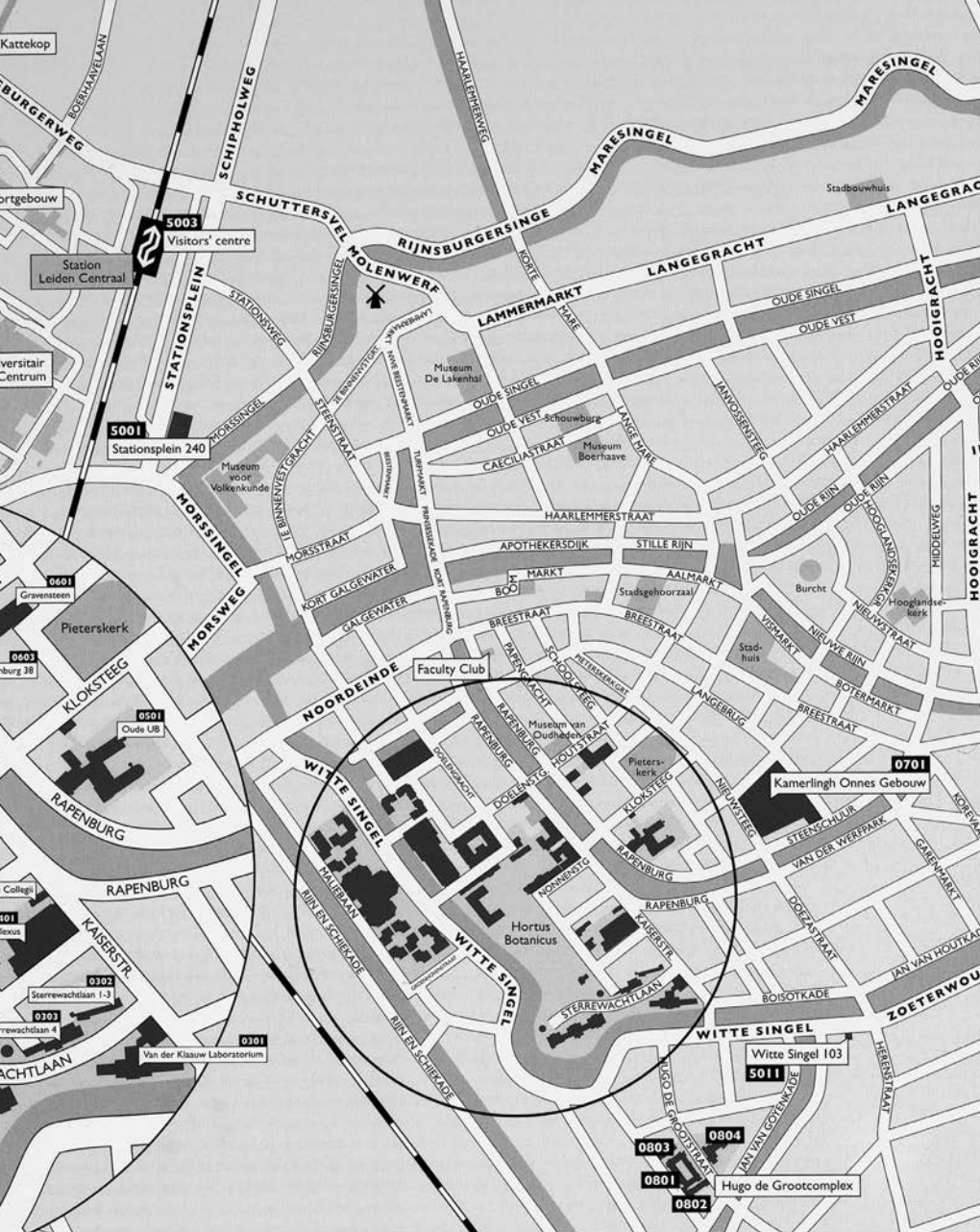
Naarmate de eeuw vorderde nam het stedelijk engagement van de professoren duidelijk toe. Een willekeurig gekozen adresboek van de stad toont de omvang van hun maatschappelijke functies. Zo zaten er vrijwel altijd drie of meer professoren in de gemeenteraad. Er was geen school of hofje of er zaten professoren in het bestuur. Of het nu verongelukte vissers of een zwembad betrof, een zendelingengenootschap of instituut voor doofstommen, een vereniging tot verbetering van de volksgezondheid of een maatschappij tot opvoeding van wezen in het huisgezin, een pensioenvereniging voor werklieden of de Leidse

broodfabriek, steeds waren de Leidse professoren present.

In 1815 kreeg de Leidse universiteit ook nationaal een eigen positie. Die *status aparte* was met zoveel woorden omschreven in het *Organiek Besluit*, waarin ze aangeduid werd als de 'eerste' van het land. Bij het smeden van de nationale eenheid speelden de Leidse professoren een stevige rol. Dat laat zich natuurlijk vooral aan de letterenfaculteit illustreren.

Voor Matthias de Vries bijvoorbeeld was de taal niet de beschaaftde schrijftaal, maar de taal, 'zooals zij, in het hart des volks leeft en bloeit, vrij en onbelemmerd, los en levendig, doch tevens rein en onvervalscht'. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* was een oorspronkelijk Leidse schepping en wilde een 'taalmuseum' zijn, 'een schatkamer van al de rijkdommen onzer moedersprake'. De Vries stond ook aan de wieg van de eerste en enige Nederlandse leerstoel voor de vaderlandse geschiedenis, die in een afsplitsing van de zijne in 1860 een feit werd. Nuttig en nationaal diende die leerstoel te zijn en met bezetters als Fruin en Blok was de nationale inspiratie, hoe uiteenlopend hun invulling ook was, overduidelijk.

Belangrijke thema's in dit nationalisme waren de nationale eenheid boven geloofsverdeeldheid en het gewicht van cultuur boven politiek. Daarom richtten ook de Leidse hoogleraren zich in de liefde voor hun land rond de eeuwwende bij voorkeur op de strijd van de Boeren in Zuid-Afrika of op de Vlaamse kwestie. In een vergelijking die bekliffde, legde Fruin een verband tussen de Nederlandse opstand tegen Spanje en die van de Boeren tegen Engeland. Vrijwel alle Leidse hoogleraren waren korte of langere tijd lid van de Leidse afdeling van de Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging. In de twintigste eeuw zou de Groot-Nederlandse gedachte zich meer op Vlaanderen richten, of op een beter bestuur in Indië.



- p. 153** *Albert Einstein (1879-1955)*
- p. 154** *Hendrik Lorentz (1853-1928)*
- p. 155** *Heike Kamerlingh Onnes (1853-1926)*
- p. 156** *Johan Huizinga (1872-1945)*
- p. 157** *Willem Einthoven (1860-1927)*
- p. 158-159** *Boven: Ouderejaars op de uitkijk naar aankomende studenten (groenen), ca. 1920*
 Onder: Twee van drie glas-in-loodramen van kunstenaar Harm Kamerlingh Onnes met afbeelding van de ontdekking van het Zeemaneffect
- p. 159** *Boven: Student met paranimfen op weg naar de promotie, ca. 1920*
- p. 160** *Ontwerp vaandel van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden*



5

DE TWINTIGSTE EEUW



5

DE TWINTIGSTE EEUW

In de negentiende eeuw was er veel veranderd en begon Nederland op een modern land te lijken. Alles veranderde, en de veranderingen gingen steeds sneller. Dit betekende ook dat veel mensen het tempo niet konden bijhouden. Zo werd Nederland een land dat zijn verleden achter zich liet en tegelijk probeerde zich aan het verleden vast te houden.

De feiten spreken voor zich. De bevolking van Nederland liep op van ruim vijf miljoen in 1899 tot bijna zeven miljoen in 1920. De grote explosie kwam na de Tweede Wereldoorlog. In de jaren zestig telde Nederland rond de twaalf miljoen inwoners. Nu telt Nederland bijna zeventien miljoen Nederlanders, van wie ongeveer 10 procent gerekend wordt tot de zogenaamde 'etnische minderheden'.

Intussen werd het land een van de meest verstedelijkte samenlevingen van de wereld. De 'Randstad' werd inderdaad één grote stad met hier en daar wat groen ertussen. Daarnaast kende het land een grote hoeveelheid middelgrote steden van 150.000 of meer inwoners en bleef de afstand tot het platteland gering.

Wat er aan afstanden restte werd overbrugd door de aanleg van een omvangrijk spoorweg- en wegennet. En niet alleen de fysieke afstanden werden geslecht, ook de mentale: Nederland kreeg een dicht bestel van kranten, regionaal en nationaal. Vanaf de jaren dertig klonk in menig huiskamer de radio, in de jaren vijftig de televisie en dertig jaar later begon het internet aan zijn opmars.

Ook de politiek veranderde. De grote levensbeschouwelijke stromingen zoals die aan het eind van de negentiende eeuw waren ontstaan, de liberalen en de protestanten, de socialisten en de katholieken, organiseerden zich in 'zuilen', van laag tot hoog, van vakvereniging tot politieke partij. Aan de voet stonden die zuilen ver uiteen, maar aan de top werkten de elites samen.

Het politieke landschap veranderde dramatisch. Het electoraat werd met grote stappen uitgebreid tot algemeen kiesrecht voor elke volwassene, ook voor vrouwen (1918) en arbeiders. Hadden aanvankelijk de liberalen en de protestanten de dienst uitgemaakt, na de Eerste Wereldoorlog werd de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) de grootste van het land en na de Tweede Wereldoorlog werden 'rooms-rode' coalities het hart van de politiek in Nederland.

De economie bleef niet achter. Vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw voegde het handelsland dat Nederland was zich in de rij van geïndustrialiseerde landen. Tegelijk bleven agrarische activiteiten, handel en diensten van grote betekenis. Deze combinatie zorgde voor een evenwichtig economisch bestel dat Nederland tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw is blijven kenmerken.

De economische expansie resulteerde ook, sedert de jaren zestig, in een welvaartsverhoging van ongekeerde omvang, verdeeld over uiteindelijk de gehele bevolking. Nederland werd het land met de grootste middenklasse van Europa. Daarmee versterkte het zijn kenmerkende burgerlijke cultuur die zich uitte in spaarzaamheid en arbeidzaamheid, gezagsgetrouwheid en stapsgewijze lotsverbetering.

Maar de twintigste eeuw wordt ook en met reden 'de meest rampzalige van alle eeuwen' genoemd. De gruwelen van de Eerste Wereldoorlog gingen Nederland, dat neutraal wist te blijven, grotendeels voorbij. Maar de Tweede Wereldoorlog bracht het

land bijna aan de afgrond: de economie werd gekannibaliseerd en het land leeggeroofd, en ten slotte was er de nood van de Hongerwinter en de schade van de bevrijdingsoorlog.

Een blijvend schuldbesef ontstond vanwege het feit dat Nederland lijdzaam toekeek hoe 75 procent van zijn Joodse bevolking werd afgevoerd en vermoord. Toch kwam het land snel weer op de been. Al aan het eind van de jaren vijftig keerde de oude welvaart terug en ontstond een nieuwe maatschappij met behulp van oude middelen. De verzuiling, nu omgezet in het poldermodel van keihard onderhandelende maar samenwerkende sociale 'partners', was wederom in staat de grote onderlinge verschillen op te vangen.

In de jaren zeventig evenwel ging het hele bestel op de schop. Nederland, als geen ander land gewend aan stabiliteit, raakte in een verwarring die tot op de huidige dag voortduurt en die een diep verlangen naar de oude orde combineert met een bozig vermogen tot paniek. Het systeem van verzuiling implodeerde, de bijbehorende organisaties verloren hun samenhang of basis.

Een op autoriteit en soberheid gericht land zette zich in snel-treinvaart om in een welvaartsstaat, waar zelfontplooiing en luxe de toon zetten. Een op arbeid en gezin geënte maatschappij rende van vrije tijd naar individualiteit. De consumptiemaatschappij (van koelkast tot auto) en de verzorgingsstaat (van AOW tot WAO) hadden hun intrede gedaan.

Nu die verzorgingsstaat weer afgebroken wordt en iedereen via het internet met iedereen communiceert en ruzie zoekt, en Nederland zijn multiculturele drama maar niet kan oplossen, zijn we vooral heel erg rijk en heel erg gedesoriënteerd. En hebben we als nooit tevoren de universiteit nodig om de weg te wijzen.

WETGEVING

De Wet op het hoger onderwijs van 1876 werd pas na de Tweede Wereldoorlog aan een grondige revisie onderworpen. In 1960 resulteerde dit in de Wet op het wetenschappelijk onderwijs. Lag in de wet van 1876 de klemtoon vooral op de wetenschap en de voorbereiding op een beroep, in die van 1960 werd een direct verband gelegd tussen wetenschappelijk onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. Allerlei nieuwe vormen werden gesuggereerd, onderzoeksgroepen, werkgroepen.

Dit betekende dat het personeel aanzienlijk uitgebreid moest worden. Zoals de wet van 1876 het aantal vakken drastisch uitbreidde, zo deed de wet van 1960 dit met wetenschappelijke medewerkers en wetenschappelijke assistenten. Tegelijk werd de samenhang van het hoger onderwijs beklemtoond, nadruk gelegd op de 'verwantschap' van de wetenschappen, de gedachte dat 'de wetenschappen, welke tezamen in een eenheid worden ondergebracht, gedoceerd worden door een groep hoogleraren die elkaars vak "verstaan"'.

Nog twee andere wetten waren van groot belang. Ten eerste de Wet universitaire bestuurshervorming van 1970. Iedereen, van laag tot hoog, van professor tot portier, mocht meebeslissen over het wel en wee van de universiteit. Naast deze zogeheten interne democratisering, kwam er een externe: iedereen met een vwo-diploma had recht op een universitaire studie. De vraag was wel: als iedereen zich met alles mocht bemoeien, hoe moest er dan bestuurd worden? En: als iedereen mocht studeren, hoe moest dat dan betaald worden?

De studentenaantallen namen inderdaad explosief toe. Tussen 1950 en 1975 schreven zich gemiddeld in Leiden 1.280 studenten per jaar in, tussen 1975 en 2000 gemiddeld 3.055. Die grote toeloop leidde uiteraard tot bezuinigingen. Men bedacht twee manieren. De eerste was onderlinge taakverdeling tussen

de universiteiten, midden jaren tachtig. De universiteiten zouden met elkaar gaan concurreren om de verschillende vakken. Dit betekende dat ze meer nog dan voorheen moesten nadenken over hun eigen identiteit. Wat voor universiteit wilde men zijn, wat waren de zwakke onderdelen, wat waren de sterke?

Medio jaren tachtig werd eveneens de zogenaamde 'voorwaardelijke financiering' ingevoerd. Het onderzoek werd in programma's ondergebracht en die programma's werden door de overheid betaald. De kwaliteit ervan werd gecontroleerd door commissies van buiten de universiteit (de zogenaamde 'visitatie'). De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (Nwo, in 1950 opgericht als zwo) zorgde voor de verdeling van het geld uit deze 'tweede geldstroom', waar de universiteiten onderling om moesten concurreren.

In het begin van de eenentwintigste eeuw werd het zogenaamde bama-systeem ingevoerd: een studieduur van maximaal vier jaar en een studieopzet in twee fasen. Er kwam een *bachelor* en een *master* fase, en de studie werd opgeknipt in zogenaamde 'modulen', die hun eigen studiepunten hadden. Een student verwierf een aantal studiepunten en die punten waren inwisselbaar tussen universiteiten.

LEIDSE INSTELLINGEN

De drie laboratoria op Vreewijk, gebouwd aan het eind van de negentiende eeuw, waren het eerste *big science*-project van de Leidse universiteit. Er zouden er in de twintigste eeuw vele volgen. De eerste was een hele medische stad, naar Frans voorbeeld *cité médicale* genoemd, in het zogenaamde Boerhaavekwartier. Dit terrein lag aan de andere kant van de spoorlijn en betekende voor de universiteit een belangrijke sprong 'naar buiten'.

Het betekende ook een experiment met een bouwvorm die

vooral uit Duitsland overgenomen werd, het zogenaamde paviljoensysteem. Men dacht dat dit het infectierisico zou verminderen, maar dat bleek niet zo te zijn. Het nieuwe ziekenhuis werd onderverdeeld in tien afzonderlijke gebouwen. Meteen na de Eerste Wereldoorlog werd met de bouw begonnen, maar het fysiologisch laboratorium werd pas eind jaren vijftig voltooid. Toen bleek ook het nadeel van die gedecentraliseerde bouw: volgens berekeningen moest het personeel gezamenlijk dagelijks 327 kilometer tussen de gebouwen afleggen.

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen de bouwactiviteiten pas langzaam weer op gang. Begin jaren vijftig werd het Kamerlingh Onnes Laboratorium uitgebreid met een nieuwe vleugel en werd het Gravensteen ingericht als juridisch studiecentrum. Van eind jaren vijftig, begin jaren zestig dateren de biologische laboratoria aan de Kaiserstraat en de nieuwe kliniek voor interne geneeskunde.

Na de oorlog kreeg de universiteit er twee locaties bij voor haar onderwijs- en onderzoeksactiviteiten, in de Leeuwenhoek en aan de Witte Singel. In de Leeuwenhoek kwamen, in het verlengde van het academisch ziekenhuis, de laboratoria en (vanaf 1988) het gebouw van de sociale wetenschappen (het De la Court-gebouw, de voormalige polikliniek voor interne geneeskunde). Het Witte Singelterrein was bestemd voor een nieuwe bibliotheek en de humaniora (inclusief theologie).

In 1957 stelden Leiden en Oegstgeest samen een structuurplan vast waarin de universiteit een rechthoekig polderterrein kreeg toegewezen van ongeveer honderd hectare, tussen het Centraal Station en de snelweg A44. Bedoeld voor de huisvesting van de faculteiten medicijnen en wis- en natuurkunde, werd het gebied vernoemd naar Antoni van Leeuwenhoek. Aanvankelijk was een campus naar Amerikaans model de bedoeling.

Die zou er niet komen, maar wel een spectaculair lint van laboratoria aan de Wassenaarseweg. Vooral het uit de jaren zestig stammende Gorlaeus Laboratorium, kubusvormige hoogbouw, met daaraan een gebouw voor collegezalen in de vorm van een schotel, was spectaculair. Het tweede hoge torengedouw omvatte het Huygens Laboratorium en het Snellius, beide uit de jaren zeventig. Het Snellius huisvestte het Centraal Rekeninstituut. Recenter en dus modieuzer zijn het schuine J.H. Oortgebouw en de trillingvrije Kamerlingh Onnes Meethal. Rondom het Gorlaeus-Huygens-Oort complex is sinds 1984 het Bioscience Park ontwikkeld.

Bij het Centraal Station verrezen intussen de blauwgele blokken van het nieuwe academisch ziekenhuis, nu Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC) geheten. Het eerste deel werd in 1985 geopend, het tweede in 1996. Nog recenter zijn de imposante onderzoeks- en onderwijsgebouwen, die van respectievelijk 2005 en 2007 dateren.

Voor de humaniora kwam aan de Witte Singel een vergelijkbaar zij het natuurlijk kleinschaliger project. Besloten werd tot de bouw van een aantal clusters voor westerse en niet-westerse talen en overige faculteiten (theologie, wijsbegeerte, archeologie), een groot collegegebouw en een nieuwe bibliotheek. De bibliotheek werd in 1984 geopend door koningin Beatrix.

Ten slotte was het Rapenburg weer aan de beurt. Het College van Bestuur en het Bureau van de universiteit hadden vanaf de jaren zestig gebivakkeerd in Stationsweg 46, een utiliteitsblok dat niet bepaald in aanmerking kwam voor een schoonheidsprijs. In 1999 werd 'de oude UB' mooi gerestaureerd en ingericht als bestuursgebouw.

Deze verhuizing was een van de uitingen van de omslag in het denken over de architectonische vertegenwoordiging van de universiteit. In die omslag kreeg het Rapenburg de rol toebe-



Hortus Botanicus

deeld van beeldbepalende locatie. In 2004 werd het oude Kammerlingh Onnes Laboratorium, met behoud van de naam, maar na een elegante *restyling*, in gebruik genomen door de rechten-faculteit. Die faculteit zou ook kunnen beschikken over de eveneens geheel gerestaureerde Sterrenwacht die in 2012 werd opgeleverd.

Ook de Hortus Botanicus en het Academiegebouw ondergingen ingrijpende veranderingen. In 1990 kreeg de Hortus een Japanse tuin en in 2000 een groot, transparant gebouw met een subtropische kas en een bezoekerscentrum. Op 31 augustus 2009 heropende koningin Beatrix het gerenoveerde Academiegebouw. Na een verbouwing van drie jaar was het wederom geschikt voor de functie die het altijd had, die van het hart van de universiteit. Voortaan zouden alle faculteiten daar hun ceremoniële bijeenkomsten houden. Er kwam zelfs een *faculty club*. Al eerder, in 2004, werd de oude studentenmensa (de Bak) omgevormd tot een modern studentencentrum (Plexus), onderkomen van ruim tien studentenorganisaties en een aantal studentenvoorzieningen.

WETENSCHAP

In de loop van de twintigste eeuw drong meer en meer het besef door dat er dwars door de wetenschappen een scheidslijn liep. Men ging een nogal stram onderscheid maken tussen de menswetenschappen en de natuurwetenschappen (de befaamde 'two cultures' van C.P. Snow). Tegelijk kreeg bijna elke discipline een 'zachte' en een 'harde' kant. Een belangrijk historicus als P.J. Blok was diepgaand beïnvloed door de economische geschiedenis, waarin geteld werd en gemeten. Maar zijn collega Huizinga hield zich veel meer bezig met de geschiedenis van de cultuur en wilde juist de 'ervaring' van het verleden overbrengen.

Ook onder juristen valt dit onderscheid waar te nemen. Zowel in het privaatrecht als in de staatsleer en het strafrecht bestonden grote verschillen tussen theorie en praktijk, tussen beschrijving en voorschrift. Tegenover de economen van de liberale school die de vrijheid van het economisch leven voorstonden stonden jongere economen die de sociale gevolgen daarvan in kaart brachten. Zelfs binnen de exacte wetenschappen bestond een vergelijkbaar spanningsveld.

Op medisch gebied bijvoorbeeld was er het probleem van de vakschool contra de wetenschappelijke opleiding, de kritiek dat de universiteit wel geneeskundigen maar geen artsen afleverde. Hier en elders vormde het probleem van de specialisatie een studieterrein apart. Onder het 'nakroost van Boerhaave' bevonden zich niettemin belangrijke geleerden, zoals de oogheeskundige Van der Hoeve, de fysioloog Querido en de hematoloog Rood.

In de natuur- en scheikunde voltrok zich een scheiding tussen het oude (newtoniaanse) en nieuwe (einsteiniaanse) wereldbeeld, en tussen kleinschalig, empirisch onderzoek en *big science*. Het was de tijd van het genie Lorentz. H.A. Lorentz (1853-1928) was zestien toen hij ging studeren, eenentwintig bij

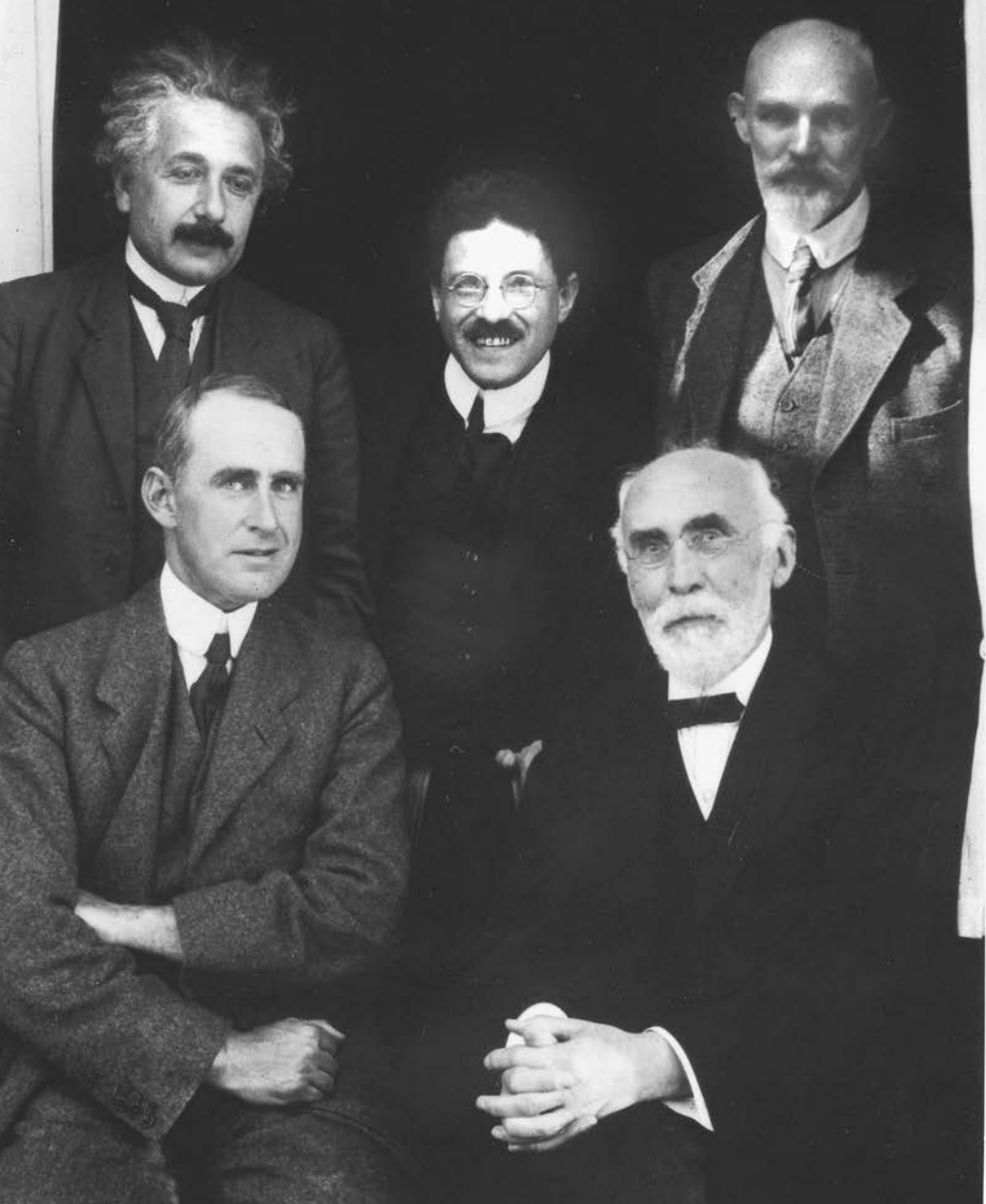
promotie, en drie jaar later was hij professor. In eendrachtige samenwerking met zijn collega, de grote experimentator Heike Kamerlingh Onnes (1853-1926) gaf hij de Leidse natuurkunde wereldfaam.

Het bracht hen beiden, kort na elkaar, de Nobelprijs (in 1902 en 1913). In 1924 kreeg ook Willem Einthoven (1860-1927) de Nobelprijs voor zijn fysiologisch onderzoek. Einstein, die vanaf 1920 bijzonder hoogleraar in Leiden was, mag eveneens onder de Leidse Nobelprijswinnaars gerekend worden, evenals Jan en Nico Tinbergen die het onderzoek waarvoor ze de prijs kregen (respectievelijk in 1969 en 1973) in belangrijke mate in Leiden verrichtten.

De rechtenfaculteit maakte ook een grote bloei door. Kon zij zich in het laatste kwart van de negentiende eeuw beroemen op grote namen als Buys, Goudsmit, Modderman, Van der Hoeven en Oppenheim, na de Eerste Wereldoorlog behield zij haar faam met internationaal vermaarde geleerden als Van Vollenhoven, Krabbe, Van Eysinga en Meijers. Na de Tweede Wereldoorlog handhaafde zij haar oriëntatie op de publieke zaak en kende een breed aanbod van vakgebieden.

De faculteit herbergde bijvoorbeeld een sterke internationale sectie, met een aantal leerstoelen voor rechtssystemen van andere landen. Daarnaast legde zij het accent op historische en sociale vakken. Zo bezat de universiteit geen economische faculteit, maar er waren wel economen van naam binnen de rechtenfaculteit. Belangrijke vernieuwende impulsen gingen uit van Nagel voor het strafrecht en de criminologie en van Daalder voor de politieke wetenschap.

Het traditionele aanbod van oosterse studies splitste zich allengs langs de grote antropologische onderzoekslijnen van de adatkenner (adat is Indisch gewoonterecht) Van Vollenhoven, de arabist Snouck Hurgronje en later de antropoloog De Josselin de



jong. Na de oorlog raakte de letterenfaculteit opgedeeld in een westers en een niet-westers gedeelte en in een gebied van 'kleine' en 'grote' letteren. Aan de ene kant bestudeerde men een taal of een literatuur, aan de andere kant werd de hele cultuur van een bepaald gebied bestudeerd, de zogenaamde *area studies*.

De sociale wetenschappen waren breed georiënteerd en omvatten culturele antropologie, psychologie en pedagogie/andragogie. Sociologie groeide uit de vooroorlogse indologie, en in 1948 kwam er een eigen opleiding onder leiding van Van Heek. Hier bleven eveneens alfa- en bèta-invloeden, evenals vragen van theorie en toepassing, van kracht, hoewel de meer harde krachten het op termijn wonnen. Dit was ook het geval met de medische faculteit, in het onderscheid in preklinische en klinische vakken. Al snel na de oorlog vond in klinische vakken een nieuwe oriëntatie op onderzoek plaats, niet alleen in de interne vakken, ook in de heelkunde.

Hoe ouderwets de laboratoria voor scheikundigen in Vreewijk inmiddels ook waren, de nieuwe ontwikkelingen in de organische, fysische en biochemie vonden er snel hun onderkomen. De natuurkundigen vonden nieuwe inspiratie in het onderzoek naar de superfluiditeit, terwijl de sterrenkundigen onder de geniale leiding van J.H. Oort (1900-1992) het melkwegstelsel in kaart brachten. Het onderzoek in de informatica concentreerde zich onder andere op communicerende processen: op de logica gebaseerde programmeertalen en grammaticale methoden voor het herkennen van patronen. De biologen richtten zich vooral op de moleculaire plantkunde en de celbiologie.

STUDENTENLEVEN

Aan het eind van de negentiende eeuw werd, door de verzuiling van het studentenleven, gezelligheid 'in eigen kring' de leus. Op

deze gezelligheid kreeg de politiek over het algemeen weinig vat. Partijpolitiek in de zin van engagement met socialisme of liberalisme werd zo veel mogelijk vermeden. Het kwam wel voor dat socialistische bladen waarop de sociëteit een abonnement had verscheurd werden. Men wilde geen politiek en al helemaal geen sociale. Corpspolitiek was toegestaan, maar voor de rest gold: schoenmaker houd je bij je leest.

Een goed voorbeeld is het gedrag van de Leidse studenten op de in 1933 te Leiden gehouden conferentie van de *International Student Service*. De Duitse delegatie bleek onder leiding te staan van een Nazi, Johann von Leers. Die had allerlei antisemitische geschriften op zijn naam en toen de rector magnificus van dat jaar, Huizinga, dit aan de weet kwam, stuurde hij Von Leers weg. Dit tot groot ongenoegen van de andere deelnemers, ook van de vertegenwoordiger van het Corps.

Daar staat tegenover dat de houding van de meerderheid van de studenten tijdens de Tweede Wereldoorlog opmerkelijk geëngageerd was. Het protest van de Leidse studenten tegen de invoering van de Ariërverklaring in november 1940 was voor de bezetter aanleiding de universiteit te sluiten. Het blad *De Geus*, dat door de Leidse broers Jan en Huib Drion in oktober 1940 was opgericht, werd de spreekbuis van het studentenverzet.

Hierin volgden zij het dappere voorbeeld van hun juridische leermeesters Telders en Cleveringa. Vooral de protestrede die Cleveringa op 26 november 1940 als decaan van de rechtenfaculteit uitsprak tegen het ontslag van professor Meijers motiveerde studenten en collega's tot een uitzonderlijk standvastige houding. Juist de Leidse universiteit stond bloot aan hardnekkige pogingen van de Duitsers om het onderwijs te nazificeren. Om dit te voorkomen diende de meerderheid van de docenten – 58 van de 93 – in mei-juni 1942, collectief haar ontslag in.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog dachten de studenten, even-

als de professoren, intensief na over de naoorlogse organisatie van de universiteit. Om de eenheid van de studentengemeenschap te herstellen, wilde het Corps zich openstellen voor groeperingen van verschillende religieuze oriëntaties, terwijl Augustinus, SSR en Unitas geheel of gedeeltelijk in het Corps zouden opgaan. Het Corps zou een echte universiteitsvereniging moeten worden, met een grotere religieuze en sociale openheid, en met lagere financiële lasten voor de betrokkenen.

Hoewel deze plannen tijdens het eerste decennium na de oorlog veel succes hadden – gezondheidszorg en huisvesting, een *Studium Generale* (populair wetenschappelijke lezingen) en een *mensa* (eettafel), sportfaciliteiten en een Academisch Kunstcentrum – begon de gedachte al in het begin van de jaren vijftig haar spankracht te verliezen. Het was vooral de schaalvergroting en de allengs sterk veranderende samenstelling van de studentenbevolking die de samenhang onder studenten en daarmee het ideaal van één grote gemeenschap deed verbrokkelen.

Uit een echte stand waarin studenten er eenzelfde, traditionele en hiërarchische levensstijl op na hielden, groeide allengs een klasse van studenten die als een onafhankelijke groep haar eigen belangen nastreefde. Die onafhankelijkheid bracht hen snel in conflict met de professoren. In beginsel was het vooral een mentaliteitskwestie. De professoren begonnen zich ernstig zorgen te maken over wat zij zagen als een ‘verwildering der zeden’. Een oud toneelstuk als *Reigen* van Schnitzler, door het studententoneel op de planken gezet, schrikte de professoren in het begin van de jaren zestig nog af door de seksuele toespelingen die erin gemaakt werden.

Tegelijk begon ook de politiek zich tot een splijtzwam te ontwikkelen. Juist op het moment dat het Amsterdamse *Propria Cures* de Leidse universiteit karakteriseerde als de ‘Borobudur der bourgeoisie’, zorgden het regeringsbeleid inzake Nieuw-

Guinea en de ontwikkeling op het gebied van de atoomenergie voor intense verdeeldheid. Weldra kwamen van alle windstreken, Midden-Amerika, Noord-Afrika, Zuidoost-Azië, de onderwerpen voor verontwaardiging aangevlogen.

Zo kwam het ook in Leiden tot protestacties zoals die in 1969 de hele universiteit beroerden. Hoewel de golven te Leiden lager bleven dan in Nijmegen of Amsterdam, werd wel van 8 tot 20 mei het Academiegebouw 'gevoerd' als permanent discussie- en actiecentrum; bij bepaalde gelegenheden was zelfs de hele Pieterskerk als zodanig in gebruik. De interne democratisering die hierop volgde en het openbreken van de oude verenigingen gaven weldra een totaal ander studentenleven te zien. In 1969 presenteerde het Collegium van het Corps zich voor het eerst niet in jacquet, maar in corduroypak.

Er waren andere tekenen des tijds. In de jaren zestig verlieten de beide religieuze studentenverenigingen hun confessionele grondslag en hervonden die ook niet meer. Aanvankelijk leken deze verenigingen op te lossen in algemeen toegankelijke jongerenclubs, maar in de jaren tachtig legden ze zich weer toe op jaarclubs en disputen en werden ze weer studentikozer van aard. Dat kan zeker gezegd worden van Quintus, de nieuwe, vijfde vereniging. Opgericht in 1979 was dit aanvankelijk een uitzondering, die studenten van andere verenigingen aantrok door 'het primaat van de onverbiddelijke gezelligheid'. Maar naarmate de andere weer gezelliger werden, werd Quintus gewoner.

Ook de massificatie van het studentenleven was van invloed. Aanvankelijk bleef het aantal studenten stabiel en laag, maar na 1925 zette een sterke stijging in. In dat jaar vermeldt de studenten Almanak 2.493 studenten (88 theologie, 882 rechten, 625 medicijnen, 429 wis- en natuurkunde, 209 letteren en wijsbegeerte en 260 indologen). Rond de Eerste Wereldoorlog bestond ongeveer een achtste uit vrouwen, maar net voor de Tweede

Wereldoorlog was dat al ruim een kwart. Dat bleef ook na afloop daarvan vrij lang het gemiddelde.

Tussen 1945 en 1960 verdubbelden de studentenaantallen: van 2.824 (2.111 mannen en 713 vrouwen) naar 5.370 (3.723 mannen en 1.647 vrouwen). Het decennium daarop liet wederom een verdubbeling zien (1970: 11.858 van wie 8.159 mannen en 3.699 vrouwen). Daarna bleef het aantal mannelijke studenten vrij stabiel (bijna 9.000 in 1985), terwijl het aantal vrouwen bleef stijgen tot gelijke hoogte als dat van de mannen, zodat in het studiejaar 1985/86 bijna 18.000 studenten ingeschreven stonden. In het jaar dat dit boekje verschijnt telt de universiteit er bijna 25.000.

Een even opmerkelijke verschuiving valt te constateren in de studiekeuze. De substantiële afname van rechten en geneeskunde, en de overeenkomstige groei van letteren en vooral sociale wetenschappen en wis- en natuurkunde, gaven een totaal ander aanzicht aan de Leidse studentenbevolking. Traditioneel werd die gedomineerd door de toekomstige bekleders van de vrije beroepen, maar voortaan waren de studenten evenwichtig verdeeld over de vijf grote wetenschapsgebieden van de universiteit.

De explosieve stijging van de studentenaantallen kende, zowel in Leiden als elders, twee opmerkelijke bijverschijnselen: het rendement van de studie, toch al nooit hoog, nam nog verder af en dat was ook met het lidmaatschap van verenigingen het geval. In 1962 bleek dat na vijf jaar studie slechts ongeveer de helft van de studenten het kandidaats bereikt had. Bijna 40 procent haalde de eindstreep niet.

Het jaar erop kwam de minister met een voorstel om de studieduur te verkorten. Dit leidde tot protest uit de hele academische gemeenschap, maar was vooral het begin van de studentenvakbeweging. Die kreeg in 1964, met de eerste verhoging

van het collegegeld, de wind in de zeilen. Belangenstrijd en bewustwording gingen hand in hand en resulteerden in de teloorgang van het traditionele studentenleven.

De geringe deelname aan het studentenleven had zich al eerder aan de aandacht opgedrongen. De toename van het aantal uit lagere milieus afkomstige studenten (in 1974 ongeveer 18 procent, terwijl bijna 50 procent uit de middenklassen kwam), de sterkere groei van studierichtingen (wis- en natuurkunde, sociologie) met geringe belangstelling voor de traditionele vormen van gezelligheid, het droeg allemaal bij tot het gevreesde 'nihilisme'. Ook de veroudering van de studentenbevolking, de toename van het aantal gehuwde studenten en van het aantal spoor- en werkstudenten was daar debet aan.

De toename van het aantal studenten veroorzaakte uiteraard een probleem in de huisvesting. Al in 1920 werd de Stichting 'Studentendorp' in het leven geroepen die zich voornam een 'studententuinstad' te bouwen, in eerste instantie met een capaciteit voor 128 studenten. Veel verder dan de stichting en het ontwerp kwam het plan niet, maar de omvang en het ideaal zijn veelzeggend. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd de Stichting Studentenhuisvesting opgericht, die allereerst de grote panden Oude Vest 35 en het Wallon aankocht, beide goed voor vijftig studenten. In 1957 volgde de oprichting van de Stichting Leidse Studentenhuisvesting, die zich op nieuwbouw concentreerde. Dit resulteerde in 1960 in de opening van de bekende 'Sterflat', later gevolgd door flatgebouwen als 'Het Hogerhuis', de 'Poddenpoel' en de 'Pelikaanhof'.

PROFIEL

De discussie over het 'profiel' van de universiteit was een van buiten opgelegd verschijnsel. Het was vooral de taakverdelingsoperatie die de universiteiten noopte zich af te vragen waarop

ze zich moesten concentreren. Eerst ging het vooral over het onderwijs en werd de oplossing gezocht in maatschappelijke relevantie en interdisciplinaire onderwijsprogramma's. De invoering van de voorwaardelijke financiering (geld voor bepaalde programma's) leidde vervolgens tot intense discussie over de herverdeling van beschikbare onderzoeksgelden.

De belangrijkste stap in de richting van een eigen Leidse 'missie' werd gezet in het eerste strategische plan van het College van Bestuur onder leiding van Vredevoogd, 'Koersen op Kwaliteit' uit 1994. De hoofdlijnen ervan waren de overtuiging dat een aantal gelijkheidsficties van de jaren zeventig losgelaten moest worden. Wie kwaliteit wilde, moest onderscheid maken en kiezen, zowel in onderwijs als in onderzoek, zowel in personeelsbeleid als in financieel beheer.

Misschien wel het belangrijkste kenmerk van dit plan was niet zozeer de klemtoon op kwaliteit als wel dat de voornaamste uitwerking gezocht werd op het terrein van het onderwijs. Het feit dat Leiden het in het aantrekken van studenten relatief slechter deed dan veel andere Nederlandse universiteiten, speelde daarbij een rol. Maar ook de overtuiging dat onderwijs en onderzoek samenhangen heeft ertoe bijgedragen dat het plan op brede steun in de universiteit kon rekenen.

Er werd een aantal belangrijke voorstellen gedaan om de onderwijskwaliteit te verbeteren: een selectieve propedeuse (bindend studieadvies), intensivering van de contacten tussen staf en studenten, disciplinaire opbouw van de colleges en selectie van het wetenschappelijk personeel ook op didactische kwaliteiten. Tegelijk had men aandacht voor de breedte van de opleiding.

Hiervoor werd gedacht aan de invoering van een algemeen vormend interfacultair studieonderdeel dan wel een anders opgezet *Studium Generale*. Ook de versterking van de rol van de stu-

die- en studentenverenigingen kwam aan de orde. Het onderwijs in de doctoraalfase moest afgestemd te zijn op het eruit pikken van excellente studenten. *Tutorials* van hoog niveau, *masterclasses* en programma's ter uitwisseling van studenten met buitenlandse universiteiten, het zou er allemaal komen.

Wat het onderzoek betreft werd het profiel vooral gezocht in een aantal zwaartepunten en in het invoeren van een interne kwaliteitscontrole. Ook wilde het plan een flexibeler personeels- en beloningsbeleid, een bredere formulering van de leeropdrachten, deeltijdinstellingen, verjonging van het personeel en het aantrekken van talent via aanstellingen voor aio's (assistenten in opleiding) en postdocs (gepromoveerde onderzoekers).

In de daaropvolgende plannen werd dit profiel verder uitgewerkt en bijgesteld. Steeds sterker werd het onderwijs gekoppeld aan onderzoek en aan een vakinhoudelijk traject. Tegelijk werd ook de voorbereiding op een professionele carrière beklemtoond en werden de faculteiten uitgedaagd daarvoor nieuwe afstudeerrichtingen in het leven te roepen. Voorbeelden zijn 'Onderneming, Recht en Management' en 'Letteren in praktijk'.

De creativiteit van deze periode mag blijken uit de schepping van wat de 'Haagse vestiging' ging heten. In 1999 werd, in samenwerking met de Technische Universiteit Delft, de Campus Den Haag geopend. Wat aanvankelijk een lezingenplatform was, ontwikkelde zich al snel tot een aantal reguliere opleidingen rechten en politieke wetenschappen. Vooral de in 2002 toegevoegde leergang Public Affairs, op het snijvlak van bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties, bleek een groot succes.

Het uitbouwen van zwaartepunten en het zoeken van samenwerkingsverbanden op het gebied van onderzoek stond voorop in alle plannen. Het onderwijs bleef daarbij in de aandacht. Dit

blijkt uit vernieuwingen als de instelling van het Pre-University College voor getalenteerde vwo-leerlingen, verbreding van de bachelorfase via major-minortrajecten en verbetering van de faciliteiten voor studenten. Maar de grote klemtoon lag op de lay-out van *graduate schools* en op internationale werving voor de postgraduate fase. Leiden werd wat ze was: een *research university*.

UNIVERSITEIT EN BEDRIJFSLEVEN

Sinds 1985 hoort dienstverlening aan maatschappij en bedrijfsleven formeel tot de kerntaken van de universiteit. Informeel was dit natuurlijk altijd al het geval. Het LUMC met zijn patiëntenzorg en zijn op de verbetering van de gezondheidszorg gerichte onderzoek, de faculteit sociale wetenschappen met centra voor maatschappelijke tegenstellingen of voor verbetering van crisismanagement, ze dragen alle in brede zin bij aan het maatschappelijk bestel. Ook was en is de universiteit via een grote hoeveelheid deskundigen en columnisten aanwezig in het maatschappelijk debat.

Van minstens zo groot belang is de veranderde verhouding tussen universiteit en bedrijfsleven. Lange tijd was die verre van vlekkeloos. Afstandelijkheid en wantrouwen waren kenmerkender dan waardering en samenwerking. De omslag vond plaats in de tweede helft van de jaren zeventig, speciaal in de Innovatienota van de regering van 1979. Daarin werden contacten tussen bedrijven (vooral midden- en kleinbedrijf) en de universiteit aangemoedigd en zogeheten transferpunten ingesteld om die te bevorderen.

Die contacten waren voor de universiteit ook van belang omdat het geld uit de zogenaamde derde geldstroom een belangrijk onderdeel van de financiële middelen ging vormen. Onder de eerste geldstroom verstaat de universiteit de middelen uit de



Lipsiusgebouw

rijksbijdrage en de tweede stroom bestaat uit geld toegekend via NWO (voorheen ZWO) of afgeleide organisaties. De derde geldstroom kent hoofdzakelijk drie bronnen: middelen afkomstig van overheidsinstellingen los van de reguliere rijksbijdrage (rijk, provincie, gemeenten), uit het bedrijfsleven en van internationale organisaties (Europese Gemeenschap, Verenigde Naties, Rockefeller Foundation, Fulbright en dergelijke) en van charitatieve instellingen (Nierstichting, Hartstichting, Koningin Wilhelmina Fonds et cetera).

Naast de veranderende houding bij staf en studenten waren vooral de bezuinigingen van de tweede helft van de jaren zeventig voor de faculteiten voor medicijnen en wis- en natuurkunde aanleiding om de steun van het bedrijfsleven te zoeken. Die steun kon verschillende vormen aannemen: subsidies voor fun-

damenteel onderzoek, contractonderzoek, betaling voor adviezen, adviseurschappen en dergelijke. Maar ook bijvoorbeeld de verhuur van ruimten en faciliteiten, de verkoop van cursussen en van licenties en octrooien.

In 1981 werd, in samenwerking met de Technische Hogeschool Delft, een transferpunt ingesteld, waar medewerkers van de universiteit mogelijke opdrachtgevers hielpen om de goede onderzoeker of onderzoeksgroep te vinden. Omgekeerd kregen ook onderzoekers steun om hun vindingen te commercialiseren of goede partners in het bedrijfsleven te vinden. In samenwerking met de gemeente Leiden en de Kamer van Koophandel stimuleerde het Transferpunt de totstandkoming van het Academisch Bedrijvencentrum, waaruit het succesvolle Science Park in de Leeuwenhoek voortkwam. Dit succes blijkt vooral uit het wereldbepaalde Leidse Centrum voor Bio-Farmaceutische Wetenschappen.

Het Science Park concentreerde zich op biomedische en *life sciences*. Met een veertigtal ondernemingen huisvest Leiden momenteel de helft van de gespecialiseerde *life science*-bedrijven in Nederland. De belangrijkste betrokkenen organiseerden zich in 2003 onder het motto 'Leiden – Life Meets Science'. Een vergelijkbaar initiatief zijn de bestuurlijke opleidingen op maat, ontwikkeld voor de publieke sector op de Haagse Campus. Zo haalden de faculteiten soms wel 30 procent, maar in ieder geval minimaal tien procent van hun budget uit de tweede en derde geldstroom.

INTERNATIONALISERING

Aanvankelijk lag de internationale inspanning van de universiteit in het verlengde van de politiek. Zo zetten de gecombineerde faculteiten van rechten en letteren zich in de eerste decennia van de twintigste eeuw hartstochtelijk in voor een 'ethische po-

litiek' – door critici ook wel 'ethische verblinding' genoemd – die met behulp van wetenschap en onderwijs Nederlands Indië wilde moderniseren en rijp maken voor de onafhankelijkheid. In die tijd bracht Leiden ook een aantal grote geleerden op het gebied van het internationaal recht voort, Van Vollenhoven en Van Eysinga met name, en maakten Nobelprijswinnaars als Lorentz en Kamerlingh Onnes Nederland 'zu einer Grossmacht in Gebiete der Physik' om de Duitse chemicus W. Voigt te citeren.

Tegen deze achtergrond – en aangewakkerd door een actieve vredesbeweging – ontstond het plan om van Den Haag de zogeheten 'wereldhoofdstad van het intellect' te maken. De architect De Bazel maakte hiervoor zelfs een ontwerp, met onder andere een Vredespaleis en een internationale academie (de *Association des Académies*). Dat de Nederlandse wetenschap niet afkerig stond tegenover dit streven blijkt wel uit een artikel van Lorentz uit 1913 in het tijdschrift *Vrede door recht*, waarin hij uiteenzette hoe de internationale wetenschap de vrede bevorderde. Vooral de geruchtmakende brochure van Van Vollenhoven, *De Eendracht van het Land*, ook uit 1913, bracht een vurig pleidooi voor Nederlands morele taak in de wereld.

Na de Eerste Wereldoorlog, die ook de internationale wetenschap in twee vijandige kampen splitste, ontwikkelde de Koninklijke Academie van Wetenschappen, onder leiding van Lorentz en Van Vollenhoven, een intensieve wetenschapsdiplomatie om de uitsluiting van de geleerden van de centrale machten uit de inmiddels opgerichte *International Research Council* ongedaan te maken. Heen en weer pendelend tussen Berlijn en Parijs probeerden ze te komen tot 'een soort wetenschappelijk Locarno', een vredescongres voor geleerden.

Ook al voor de Tweede Wereldoorlog zorgden grote Amerikaanse fondsen als de Carnegie Endowment en de Rockefeller



Universiteitsbibliotheek

Foundation ervoor dat de aandacht van de Europese wetenschap, en zeker de Nederlandse, zich op de Verenigde Staten richtte. Als Fellowship Advisor van de Rockefeller Foundation wist Huizinga belangstelling te wekken bij Nederlandse wetenschappers voor de beurzen van dit fonds, dat ook grote steun verleende aan de sterren- en natuurkunde te Leiden.

Na de oorlog zou de organisatie van de wetenschap, met name via de oprichting van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (zwo) in 1950, geheel volgens Amerikaanse lijnen ter hand genomen worden. De grote uitstraling van het Fulbright Programma zorgde er verder voor dat de Nederlandse wetenschap zich in zeer grote mate op de Verenigde Staten ging richten.

Sinds de jaren zeventig maakt de universiteit ook in toenemende mate werk van de internationalisering van haar onderwijs en onderzoek. Naast het bestaande netwerk van individuele contacten van onderzoekers en de praktijk om studenten op stage te sturen of excursies te organiseren, kende de universiteit, sinds 1967, een eigen International Centre. Twee jaar later

werd een Vaste Commissie Buitenland opgericht, die niet alleen de internationale wetenschappelijke contacten moest bevorderen, maar ook de studie van buitenlanders te Leiden en van Leidse studenten elders.

Dit initiatief was geboren uit een ideaal: de wens een bijdrage te leveren aan vraagstukken als het milieu, de verhoudingen tussen arm en rijk en het probleem van oorlog en vrede. Daar hoort ook de poging bij om het traditionele wetenschappelijke verkeer in één richting te doorbreken en geleerden en instellingen uit wat de ontwikkelingslanden heetten bij het onderzoek te betrekken. De Werkgroep (later Instituut) voor de Geschiedenis van de Europese Expansie en de Reacties daarop (IGEER), het geesteskind van de hoogleraar moderne geschiedenis Wesseling, opgericht in 1975, is er een voorbeeld van. Vergelijkbare initiatieven waren de postdoctorale opleidingen die de vakgroep talen en culturen van Zuidoost-Azië organiseerde en die deels in Leiden, deels in Indonesië plaatsvonden.

Het bestaan van collecties als die van het Rijksmuseum voor Volkenkunde vormde vanouds een belangrijke bron van inspiratie. Para-universitaire instellingen als het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, het Afrika Studie Centrum en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV, vanaf 1967 in Leiden) werden dichterbij de universiteit getrokken. Nieuwe collecties, zoals van het Documentatiecentrum voor het moderne China (sinds 1965) werden opgezet. Instellingen als het *Institute for Asian Studies*, het *Indonesia-Netherlands Cooperation Programme for Islamic Studies* en het Centrum voor Internationale Juridische Samenwerking werden hieraan toegevoegd.

Hierdoor kregen belangrijke culturele instituten in het buitenland, zoals in Jakarta, Cairo en Tokio, die altijd onder financiële druk stonden, een nieuw bestaansrecht. In Cairo werden leergangen voor studenten Arabisch en archeologie opgezet.

Het *Japan-Netherlands Institute* in Tokio verzorgt de postdoctorale opleiding Japan Prize Winners Programme voor een twintigtal getalenteerde studenten.

Op termijn kwam natuurlijk de klemtoon op ontwikkelings-samenwerking te vervallen. Vanuit 'Brussel' kreeg vooral onderzoek van interdisciplinaire aard ondersteuning. Mobiliteitsprogramma's als ERASMUS (*European Action Scheme for the Mobility of University Students*), gevolgd door LEONARDO, ISEP, en TEMPUS, alle acroniemen voor beurzen van verschillende strekking, zorgden ervoor dat ook Leiden een aanzienlijke aanwas van buitenlandse studenten te zien kreeg en veel eigen studenten de wereld in kon sturen.

Vooruitlopend op ERASMUS sloot Leiden in 1985 een overeenkomst met een aantal traditionele, meestal oude Europese universiteiten, de zogenaamde Coimbra Groep, om samen te werken. De gedachte was dat de ruim twintig aangesloten universiteiten elkaars studenten zonder heffing van collegegelden zouden opnemen. Samen met Oxford was Leiden in 1992 ook de oprichter van EUROPAEUM, een 'international university without walls', met inmiddels een tiental universiteiten. De samenwerking vindt plaats op het gebied van onderwijs en wetenschap in vooral de sociale wetenschappen, de humaniora en het wetenschapsbeleid.

OUDE TRADITIES

Zo was de oude universiteit een moderne universiteit geworden. Maar was Leiden daarmee ook een andere universiteit? Dat is maar zeer de vraag. Tradities hebben een taai leven, ook kennis en kunde kunnen er niet buiten. En universiteiten al helemaal niet.

Een van de dingen die Leiden bijvoorbeeld 'anders' maakt, is de verhouding tot het Huis van Oranje. Veel Oranjeprinsen en

-prinsessen hebben te Leiden gestudeerd. Ook kregen Wilhelmina (1925), Juliana (1930) en Beatrix (2005) het eredoctoraat van de universiteit. Op elke *Dies* verzendt de universiteit een telegram aan het Koninklijk Huis, waarin het vieren van de eigen verjaardag gekoppeld wordt aan het herdenken van Willem van Oranje, haar stichter.

Daarnaast kent de universiteit een veelheid aan andere tradities en misschien wel de belangrijkste is een combinatie van tolerantie en liberalisme. Dat was bijvoorbeeld de ervaring van de Leidse slavist Karel van het Reve. In zijn afscheidsrede beschrijft hij hoe juist die combinatie ervoor zorgde dat zelfs iemand als hij, afkomstig uit het goddeloze Amsterdam, uit het proletarische Betondorp, uit een communistisch gezin, van een als 'rood' bekendstaand gymnasium en van een nog rodere universiteit, toch welkom was aan 'de Borobudur der bourgeoisie'.

Dit impliceert een zekere ontoegankelijkheid voor modes. Het is alsof de traditie een dempende werking heeft op de manier waarop het nieuws te Leiden doordringt. Zo herinnerde Van het Reve zich ook dat het telegram van de *Dies* ooit gericht was aan prinses Juliana. Gelukkig kwam men er op tijd achter dat ze al tien jaar koningin was.

Zo konden Leidse studenten de enige jaren tevoren overleden Jan Romein uitnodigen voor een lezing. Zijn weduwe moet haar antwoord begonnen zijn met de woorden: 'Hoewel het mijn gewoonte niet is andermans brieven open te maken...' Of, zoals de weduwe van de Leidse natuurkundige Paul Ehrenfest, Tatjana Afanesjeva, ooit opmerkte: 'Nergens verloopt de overgang tussen leven en dood zo ongemerkt als in Leiden.' Ze zei dit wel tegen Einstein, die zich in het Leiden van Lorentz op zijn gemak voelde.

6

DE KERN



Er bestaat een anekdote over een zekere Jacob Maestertius, die geboren zou zijn in Denemarken, vanwaar hij naar Leiden reisde. Daar kwam hij aan, haveloos en zonder een rooie cent, maar in het bezit van een zwaard en een *corpus juris*. 'Met het een of met het ander,' zou hij gezegd hebben 'zal ik mijn brood verdienen'. Erg betrouwbaar is de anekdote niet: Maestertius was bijvoorbeeld niet geboren in Denemarken maar in Dendermonde, een stadje in Vlaanderen. Maar hij werd wel professor in Leiden en het verhaal zegt veel over de Leidse universiteit.

Het is een bekende anekdote die ook in ander verband wordt verteld. Don Quichot bijvoorbeeld kende dezelfde twee manieren om rijkdom of glorie te verwerven: 'Er zijn twee wegen', zo zegt deze dolende ridder tegen zijn dochters, 'waarlangs men eer en rijkdom kan verwerven. De ene is de weg van de Letteren; de andere de weg van Wapenen. Zelf heb ik meer wapens dan geleerdheid en ik neig tot de wapens, want ik ben geboren onder invloed van de planeet Mars.'

De keuze tussen woorden en wapens, tussen *arte et marte*, is een literair thema dat zo oud is als Homerus. In het werk van Homerus zou de *Ilias* het militaire bestaan symboliseren en de *Odyssee* het burgerlijke. Ook Homerus zelf wordt vaak vergeleken met Achilles. Achilles is dan de grote generaal, Homerus de grote dichter. De man van de roemrijke daden staat tegenover de man die ze bewaarde voor het nageslacht.

Deze twee mogelijkheden werden vaker gecombineerd. Vol-

gens Plato moest een koning kracht en wijsheid hebben, *fortitudo* en *sapientia*. In zijn *Politeia* schreef hij dat alleen zij die bewezen hadden 'de besten te zijn zowel in de filosofie als in de oorlog' koning konden zijn. De *imperator literatus*, de geleerde krijger, was een constante figuur in de klassieke literatuur, een vorst die bedrevenheid met de wapenen paarde aan kennis van poëzie en retoriek, filosofie en muziek.

Makkelijk was die combinatie niet. 'Inter arma silent musae' zei de bekende Romeinse redenaar Cicero: waar de wapens spreken, zwijgen de muzen. In de embleemboeken van de Renaissance (emblemen zijn plaatjes met een gedichtje erbij) werd de combinatie vaak als een tegenstelling afgebeeld: de pen tegenover het zwaard, de toga versus de wapens, boek versus speer, lier tegenover trompet.

En zo werden er op termijn verschillende maar toch bij elkaar horende deugden of vaardigheden mee geassocieerd: dulden en doen, theorie en praktijk, *vita contemplativa* en *vita activa*. Wie ze bezat was een soort dubbeltalent en juist de universiteit werd met dat talent, met de training ervan, in verband gebracht. En dit was bij uitstek het geval met de Leidse universiteit.

Die was immers geboren midden in de oorlog. Willem van Oranje, de stichter van de universiteit, liet zich door de meestergraveur Goltzius afbeelden als een 'geleerde krijger'. Volledig in wapenrusting gekleed speelt hij via het randwerk van de bekende gravure zijn geleerde spel. Daar zien we vier vignetten, die op het eerste gezicht scènes uit het leven van Mozes uitbeelden, hoe hij te vondeling werd gelegd in een biezen kistje, hoe hij het volk van Israël door de woestijn leidde, overdag door God geleid met behulp van een rookkolom, 's nachts met een kolom van vuur. En hoe hij op de berg de stenen tafelen ontvangt, de wetten van zijn volk, direct uit de hand van God.

De associatie is duidelijk: Willem van Oranje vergelijkt zich

met Mozes. Evenals deze leidt hij zijn volk uit het diensthuis, nu niet uit Egypteland, maar onder het juk van Spanje vandaan. Maar er zit ook een ander spel in die vier vierkantjes: ze symboliseren tegelijk de vier elementen, aarde en lucht, water en vuur. Het zijn de elementen waarin Pythagoras de werkelijkheid uiteen liet vallen en waarop de faculteit van de *artes* zijn hele natuuronderzoek baseerde. Het dubbeltalent speelde een dubbelspel.

Dat deed ook de man die van Oranje de opdracht kreeg de Leidse universiteit te organiseren, haar eerste curator, Jan van der Does. Ook die liet zijn portret graveren en ook hij liet zich afbeelden als geleerde krijger. Ook hij is afgebeeld in wapenrusting, zoals hij gekleed was toen hij samen met Jan van Hout de stadswacht aanvoerde bij het beleg door de Spanjaarden. Tegelijk rust zijn hand op een exemplaar van zijn dichtbundel, *Dulce ante omnia musae*, zoet zijn mij bovenal de Muzen.

Die samenhang van *arte et marte*, tussen woorden en wapens, tussen het passieve en het actieve leven, kan ook gezien worden als die tussen 'vrijheid en gebondenheid'. Dat wordt fraai verwoord door de filosoof Frans Hemsterhuis, de zoon van de Leidse professor Tiberius Hemsterhuis. In een van zijn essays wees hij, doelend op de Republiek, op 'het bijna ongeëvenaarde verschijnsel van een volk dat groots was in tijden van oorlog en verachtelijk tot in het bespottelijke in tijden van vrede'.

Hemsterhuis legde een verband tussen de staat van oorlog en de macht van het centraal gezag. In tijden van vrede is men geneigd de bevoegdheden van het gezag te verminderen ten behoeve van het recht. Dit gaat dan zo ver tot er van dat gezag niets meer over is en het recht niet verdedigd kan worden. Het evenwicht tussen macht en vrijheid, tussen het handhaven van je vrijheid en het afstaan van (een deel van je) vrijheid, was een herformulering van de oude tegenstelling tussen *arte et marte*.

Deze samenhang van vrijheid en gebondenheid is van grote invloed geweest in de geschiedenis van de Leidse universiteit. We zagen dat Willem van Oranje, in de brief die hij op 28 december 1574 aan de Staten van Holland schreef, de universiteit zag als 'een vast stuensel ende onderhoudt der vryheyte ende goede wettelike regieringe des lants'. Een universiteit was een probaat middel om de vijand van het land te verhinderen zijn gewelddadige bezetting te continueren. De universiteit zou zijn 'als een vast blochuys ende bewaernisse der gantscher landen'.

Waaraan Oranje deze typering ontleende is niet bekend. 'Blocchuys' heeft een duidelijk Bijbelse betekenis: 'God is mijn borch, mijn blochuys sterc end' vast', zo vertaalde Marnix van Sint-Aldegonde een van de Psalmen. Aan de andere kant is het heel goed mogelijk dat Oranje bij zijn zinsnede 'tot onderhoudt der vryheyte ende goede wettelike regieringe des lants' gedacht heeft aan de Romeinse geschiedschrijver Livius. In de eerste Nederlandse vertaling van Livius' *Ab urbe condita* (Geschiedenis van Rome vanaf de stichting van de Stad) uit 1541 komt de zinsnede voor: 'tot onderhoudinghe haerder [=van het volk] vryheyte ende haers rechts'.

Deze passage bij Livius bleek van groot belang bij het voortzetten van de Leidse vrijheidstraditie. In 1917 nam de universiteit de zinspreuk *Libertatis Praesidium* als randschrift in haar nieuwe grootzegel op. Dit nieuwe zegel was een ovale versie van het oorspronkelijke zegel uit de zestiende eeuw. Maar die zinspreuk was van veel later datum: ze was afkomstig uit een rede die Matthias de Vries hield bij het eeuwfeest van 1875. Hierin memoreerde hij, in het Latijn en voor vertegenwoordigers van andere universiteiten, hoe Willem van Oranje een universiteit had gewild, 'die zou dienen tot bolwerk van de onafhankelijkheid en van de beschaving'.

Een jaar eerder had De Vries, toen zelf rector, in zijn rede bij de

verjaardag van de universiteit, de Dies van 6 februari 1874, geschetst hoe de Leidse universiteit 'ten allen tijde is geweest het bolwerk der vrijheid'. Als Nederlandse uitdrukking verscheen de spreuk in de toelichtingen op de studentenmaskerade van juni 1875 en in het Latijn boven een allegorische prent met de naamlijst van alle professoren sinds 1575, waarvan het opschrift luidde: 'De Leidse universiteit, monument van kracht, roem van het land, bolwerk van de vrijheid'.

Sinds het eeuwfeest van 1875 dus waren *Libertatis praesidium* en de Nederlandse versie, 'Bolwerk der vrijheid', gevleugelde woorden en in 1917 werden ze tot devies verheven. Maar De Vries was niet de oorspronkelijke bedenker ervan. Dat was de classicus Petrus Hofman Peerlkamp, die erover sprak in zijn rectorale rede van 1839 waarbij De Vries als student aanwezig was. De universiteit was gesticht, zo zei Peerlkamp, 'in zulke omstandigheden, in zo'n stad, op zo'n moment, en met zo'n spoed, dat zij als bolwerk der onafhankelijkheid van Godswege uit de hemel neergedaald leek'. En Peerlkamp had dit weer van Livius.

Livius vertelde het verhaal van het dramatische conflict tussen de senaats- en de volkspartij in het jaar 305, een enorme crisis in de Romeinse Republiek. De hervormingen die eruit voortkwamen moesten de rechten en de vrijheid van het Romeinse volk waarborgen. Door het volk genomen besluiten werden bindend verklaard voor iedereen, inclusief de edelen. Een andere wet maakte het mogelijk 'bij de volksvergadering beroep aan te tekenen, bolwerk van de vrijheid enig in zijn soort'. De associatie met wat er in Nederland tijdens de Opstand gebeurde ligt voor de hand.

Zo werd er, in een hink-stap-sprong van citaten, een verband gelegd tussen de oude en de nieuwe geschiedenis van de universiteit. En dat verband was de vrijheidsgedachte. Of beter gezegd, het verband tussen vrijheid en zelfbeperking. En wat be-

langrijker is: de identiteit die hieruit werd afgeleid, kreeg de waarde van een *selffulfilling prophecy*.

Op een zeker moment werd die identiteit op de proef gesteld en leek de vrijheid definitief teloor te gaan: bij de Duitse inval van mei 1940. Een half jaar na die inval, op 23 oktober werd de zogenaamde ariërverklaring rondgestuurd aan het universiteitspersoneel. Men moest verklaren wel of geen Jood te zijn en de bedoeling was duidelijk: alle Joodse werknemers zouden worden ontslagen.

Hoe moest men daar op reageren? Wat konden mensen die niet voor helden in de wieg gelegd waren, maar voor onderwijzers, tegen een dergelijke barbaarse maatregel ondernemen? Hoe men zich voelde weten we via het dagboek van professor Cleveringa, die op dat moment decaan van de juridische faculteit was. 'Zoo voelt iedere hoogleraar thans zijn positie wankelen', schrijft hij op 27 juli, 'en leeft in de vrees, wat hij voor zijn vrouw, voor zijn kinderen moet beginnen, als de slag valt; met hem waarschijnlijk iedere rechter, iedere hogere ambtenaar, iedere geestelijke werker, die niet met de eerste levensbehoefte van doen heeft'.

De Senaat zou op 26 oktober over de ariërverklaring vergaderen, aan de hand van een krachtig protest, opgesteld door de collega van Cleveringa, de jurist B.M. Telders. Telders herinnerde daarin aan het Landoorlogreglement en vooral aan artikel 43 daarvan, dat de bezetter verplichtte bij zijn maatregelen inzake de openbare orde de wetten van het land te eerbiedigen. Het ontslag van Joods personeel was een flagrante overtreding daarvan.

De vooruitzichten waren niet gunstig. Op 27 oktober schreef Cleveringa in zijn dagboek: 'Een zeer slechten indruk heeft het gemaakt, dat de Hooge Raad heeft geteekend. [...] In Amsterdam en Delft schijnen de meesten al geteekend te hebben; alleen in



Rudolph Cleveringa (1894-1980)

Utrecht, Groningen en Wageningen is er nog hoop. Maar daar wachtte men op de Leidsche Senaatsvergadering; en die gaat niet door!

Die vergadering werd inderdaad door de bezetter verhinderd, maar men kwam toch bijeen in kleine 'kransjes' van minder dan twintig personen (het aantal mensen dat zonder vergunning mocht vergaderen). Ook nu bleken professoren geen helden. Het minimum van 25 weigeraars dat men zich gesteld had voor collectieve weigering werd niet gevonden. Van de Hoge Raad ging het goede voorbeeld dus niet uit. Nu dreigde Leiden eveneens tekort te schieten.

Ook Cleveringa was niet zonder aarzeling. 'Als ik alleen was', schreef hij een dag later, op 28 oktober, 'zou het mij niets kunnen schelen; thuis drukt mij mijn besluit mee te zullen doen zwaar wegens de kinderen. Als ik aan mijn knoedelke denk....! En toch bevredigt teekenen onder protest mij ook maar amper.

Ik ga met 25 mee tot weigering over; ik heb het gezegd, maar voel mij als op de pijnbank.'

En op 23 november, toen het besluit gevallen was dat de faculteit zou protesteren: 'Het drukt mij wegens Hiltje en de kinderen; ik vraag mij soms wanhopig af, waarom ik dit alles te verwerken krijg; waarom er nog al geen uitredding komt uit deze benauwenis. Maar Een Hoogere Macht dan de onze beschikt het zoo; ik moet klaarblijkelijk mijn kruis opnemen. Ik hoop de kracht en den moed te hebben het met waardigheid te doen; ik moet voor de kinderen zorgen; maar dit sluit in, dat ik hun geen naam mag nalaten, die bezoedeld is. Het zij zoo!' Dat is de cruciale zin: 'geen naam nalaten die bezoedeld is'.

Een van de Leidse professoren die ontslagen werd, was de jurist E.M. Meijers. De juridische faculteit besloot het eerstvolgende college-uur van Meijers voor het protest aan te grijpen. Op dinsdagmorgen om 10.00 uur, op 26 november, hield Cleveringa, als decaan van de faculteit, zijn bekende rede. Hij las de ontheffingsbrief voor 'in zijn kale naaktheid', zonder poging tot nadere verduidelijking: 'hun daad kwalificeert zich zelf afdoende'. Daarnaast beschreef hij de betekenis van zijn leermeester Meijers:

Het enige wat ik thans begeer, is: hen uit het gezicht en beneden ons te laten, en Uw blik te richten naar de hoogte, waarop de lichtende figuur staat van hem wie onze aanwezigheid hier geldt. Want het lijkt mij goed, dat wij ons op dit oogenblik nog eens duidelijk te binnen trachten te brengen, wie het is, dien een macht, welke op niets dan enkel zichzelf kan steunen, hier na dertig jarige werkzaamheid achteloos ter zijde schuift.

De rede van Cleveringa was een even moedig als weloverwogen protest. Hij onthield zich bewust van enige politieke uitspraak,

hij ging niet in op het racistische principe van de ontslagmaatregel. De rede was bovendien bedoeld om onberedeneerde studentenacties te voorkomen. Maar door het zo zichtbaar naast elkaar zetten van zwart en wit was de rede uiterst effectief. De dag erop staakten de studenten het collegebezoek en sloot de bezetter de universiteit.

Hoe belangrijk deze rede was blijkt uit een Duits overheidsrapport, dat zich in het niod bevindt. Het dateert van 28 november 1940 en maakt onderdeel uit van een wekelijkse rapportage, op basis van voorhanden gegevens, ook via infiltranten verkregen, van wat zich in Nederland voordeed. 'In deze week is het', zo schrijft de opsteller ervan, 'aan de Nederlandse universiteiten tot demonstraties gekomen tegen de invoering van de verordening van de Rijkscommissaris over het ontslaan van joods personeel'. De rapporteur meent precies te weten wie de rad-draaiers zijn: de Leidse studenten, onder aanvoering van Leidse professoren.

Een aantal van die professoren wordt met naam genoemd. De medicus Bok bijvoorbeeld zou in zijn colleges de studenten opgeroepen hebben zich voor te bereiden op 'bestimmte Ereignisse'. Het rapport bevat ook een kort verslag van Cleveringa's rede, waarbij benadrukt wordt dat de demonstratie doelbewust was voorbereid: er kwamen 500 studenten af op wat een normaal hoorcollege hoorde te zijn, en met een geluidsinstallatie konden de woorden in twee andere zalen en buiten tegelijk horen. Daarna wordt de staking beschreven. Bij het versperren van de toegang tot de collegezalen waren volgens het rapport leden van het Corps, de vvsl en Augustinus betrokken.

Voor het uiterlijk vertoon, zo vervolgde het rapport, gaven hoogleraren nog wel hun colleges, maar zij lieten daarbij de enkelen die toch kwamen opdagen weten dat zij hun gedrag afkeurden. Professor Kolléwijn werd in dit verband expliciet ge-

noemd: hij zou aan zijn zes toehoorders hebben gezegd dat ze met zes teveel waren. Niet vermeld maar voor het nageslacht wel bewaard bleven de colleges die Barge en Van Holk op die dag gaven en die eveneens een moedig protest inhielden tegen het ontslag van het Joods personeel.

Barge was professor anatomie en het geval wilde dat hij precies op hetzelfde uur als Meijers en dus tijdens het protest van Cleveringa college gaf. Hij gooide het thema van zijn college om, maar bleef wel binnen zijn vakgebied. Hij behandelde de rassenleer van de Nazi's, toonde aan dat er geen zuiver Germaans ras bestond, dat de rassenleer van het nazisme op niets gebaseerd was en dat dit dus ook gold voor de ontslagmaatregel tegen de Joden. De theoloog Van Holk, die 's middags college gaf, wijzigde eveneens zijn onderwerp, maar ook hij bleef binnen zijn vakgebied. Hij zette uiteen hoe groot de bijdrage was die het Joodse volksdeel aan de Nederlandse cultuur leverde en legde de nadruk op Baruch de Spinoza.

Over de rol van Cleveringa is het Duitse rapport zeer informatief. Cleveringa zelf stelt er in zijn dagboek zijn versie tegenover. Bij zijn arrestatie bleef hij op zijn standpunt staan: hij betwistte de Rijkscommissaris het recht een verordening als het ontslag van Joodse ambtenaren uit te vaardigen. Hij baseerde zich daarbij op de redenering van Telders en zei dat de bezetter daar hun redenering maar tegenover moesten stellen. Ook zei hij dat hij zijn studenten niet verhinderd had de lessen voor korte tijd neer te leggen, maar dat hij hun eveneens had aangeraden voor geweld te buigen.

De Duitse rapporteur noemde deze houding 'typisch für den opportunistischen Geist, der an den Leidener Universität'. Men voelt daaruit de onmacht tegenover de positie die Cleveringa gekozen had. Evenals Telders legde hij de nadruk op het Landoorlogreglement. Dat moest gevolgd worden, 'behoudens vol-

strekte verhindering'. Alleen bij oorlogshandelingen en grove verstoringen van de openbare orde mocht de bezetter ervan afwijken. Die waren bij de ontslagmaatregel niet in het spel.

Ontslagen volgden. Telders werd opgepakt en in een concentratiekamp gevangen gezet. Hij zou op 6 april 1945 in Bergen-Belsen overlijden. Ook Meijers kwam in een concentratiekamp terecht, maar overleefde. Cleveringa werd bij elkaar anderhalf jaar gevangen gezet maar kwam uiteindelijk weer vrij. Ook Barge en Van Holk zouden geruime tijd van hun vrijheid beroofd worden, maar ook zij overleefden de oorlog.

Intussen probeerde de bezetter de universiteit door aanscherping van de regels, ontslagen en 'deutschfreundliche' benoemingen om te vormen. Maar na een paar ontslagen – cruciaal was dat van de jurist R. Kranenburg in maart 1942 omdat hij in zijn boek over administratief recht onvoldoende aandacht besteed zou hebben aan de verordeningen van de bezetter – nam een groot deel van de docenten zelf ontslag (53 van de 84 hoogleraren). Tussen oktober 1940 en augustus 1944 zouden ongeveer 40 Leidse docenten voor kortere of langere tijd gevangen gezet worden.

TOT SLOT

In een intrigerend boek getiteld *The Honor Code* probeert Kwame Appiah de vraag te beantwoorden waarom we proberen 'goed' te handelen. Hij betreft daarbij de rol van onze sociale identiteit, van onze grote gehechtheid aan respect en aan een goede naam. Hij pleit voor een nieuwe klemtoon op 'eer' voor een beter begrip van ethisch handelen. En hij ruimt daarbij een speciale plaats in voor de beroepsethiek.

Elk beroep heeft zijn erecode en juist in het bijbrengen van die code, in het beklemtonen en aanscherpen ervan, ziet Appiah een middel om private morele overtuigingen om te zetten in pu-

blieke normen. Natuurlijk is de overtuiging het goede te doen omdat het goed is, primair. Maar als wij door het goede te doen respect verdienen, is dat een veel effectiever middel dan welke wet of welke dwang dan ook volgens Appiah. 'What we need are codes that are *compatible* with morality.' En daar ligt voor hem de functie van beroepscode.

Zijn voorbeeld is de militaire code, de inzet van de individuele militair voor de eer van zijn compagnie, bataljon of regiment. Geldelijke beloning of wettelijke voorschriften zijn in het heetst van de strijd weinig effectief, veel minder effectief in ieder geval dan het individuele eergevoel. En zeker is dat het geval bij het soort van daden die de normale plicht te boven gaan, risico's die men niet kan vragen, offers die toch gebracht worden. Die worden niet verricht voor het vermijden van een straf of het verkrijgen van een bonus.

Cleveringa, Barge, Van Holk en vele anderen aan de Leidse universiteit, ze handelden uit een fundamenteel gevoel voor wat goed en rechtvaardig was. Maar ze hoefden geen homerische helden, geen halfgoden te worden, om dapper te zijn. Ze konden en ze deden dat ook, binnen de waarheid van hun wetenschap blijven en binnen de beroepsethiek die erbij paste. Barge en Van Holk hadden hun leven lang geleerd wat ze die 26e november zeiden. Als ze het niet gezegd hadden, zouden ze hun hele wetenschap, hun hele beroepseer vergooid hebben.

Zo ook Cleveringa. De twee belangrijkste emoties die bij zijn rede speelden waren zijn diepe loyaliteit aan zijn leermeester en zijn even diepe gehechtheid aan een onbezoedelde naam. Het ene is een specifiek academische erecode, het tweede een meer algemene. Maar het zijn beide codes die geleerd kunnen worden. Die steeds weer herhaald en aangescherpt moeten worden. Maar die geleerd kunnen worden. Dat is een van de belangrijkste taken van een universiteit.

BIBLIOGRAFIE

Voor een gedetailleerde bibliografie verwijs ik naar mijn andere werken over de Leidse universiteitsgeschiedenis, te weten:

Het bolwerk van de vrijheid, De Leidse universiteit in heden en verleden (Leiden 2008)

De drie verschenen delen van mijn *Groepsportret met Dame: Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672* (Amsterdam 2000)

De vesting van de macht. De Leidse universiteit, 1673-1775 (Amsterdam 2002)

De werken van de wetenschap. De Leidse universiteit, 1776-1876 (Amsterdam 2005)

DANKWOORD

Mijn dank gaat uit naar mijn assistente, Corrie van Maris, naar Jos van den Broek, van wie ik weer een paar foto's mocht afdrukken en naar de meelezers van het hoofdstuk over de 20ste eeuw, Corine Hendriks, Minke Holleman, Kees Schuyt en Piet van Slooten. En ik dank Leiden University Press voor een vlekkeloze samenwerking.

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

Academisch Historisch Museum 12-13, 18, 26, 27, 30-31, 36, 37, 44, 46-47, 61, 63, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 84-85, 89, 95, 99, 102, 105, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118-119, 120, 125, 128, 131, 134, 138, 139, 143, 146, 153, 154, 155, 156, 157, 158-159 (boven), 172, 195

Anatomisch Museum LUMC 78, 79

Gemeentearchief Leiden 20, 80

Jos van den Broek 158-159 (onder), 160, 169, 182, 185

Koninklijke Bibliotheek 34-35

Museum Boerhaave 77

Rijksmuseum, Amsterdam 40, 51 (BRUIKLEEN VAN FONDATION CUSTODIA, COLLECTIE FRITS LUGT, PARIJS)

Universiteitsbibliotheek Leiden 6, 33, 38, 39, 68, 92

Vastgoedbedrijf Universiteit Leiden 150-151

NAAMREGISTER

- Aa, P. van der 100, 107
 Afanesjeva, T. 188
 Albinus, B.S. 75, 89, 106
 Alembert, J. le Rond d' 90
 Allamand, J.N.S. 89
 Alva, Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel 10
 Appiah, K. 200, 201
 Aristoteles 59, 60, 62, 91, 93, 95
 Arminius, J. 61, 62, 65
 Assen, C.J. van 127
 Bacon, F. 95
 Bake, J. 136
 Barge, T. 199, 200, 201
 Barlaeus, C. 69
 Bayle, P. 90
 Bazel, K.P.C. de 184
 Beckmann, J. 88, 109
 Beets, N. ('Hildebrand') 143
 Bergh, J. van den 45
 Berlinerblau, F. 145
 Bidloo, G. 71, 106
 Blaeu, J. 111
 Blok, P.J. 149, 170
 Blume, C.L. 132
 Boerhaave, H. 73, 87, 89, 99, 104, 106, 108, 110, 134, 170
 Boer, K. de 133
 Bok, S.T. 198
 Boon Mesch, A.H. van der 147
 Brugmans, S.J. 114, 132, 135
 Buys, J.T. 124, 136, 171
 Camp, H.F.G.N. 132, 133
 Ceulen, L. van 57
 Cicero 191
 Clarisse, J. 135
 Claveringa, R.P. 174, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201
 Clusius, C. 22, 23, 50
 Cobet, C.G. 124, 136
 Coolhaes, C. 11, 65
 Cosimo III de' Medici 70
 Daalder, H. 171
 Danaeus, L. 65
 Descartes, R. 62, 91, 93
 Diderot, R. 90
 Dodoneus, R. 65
 Does, J. van der 18, 19, 21, 22, 192
 Donellus, H. 19, 21, 50
 Dousa, Janus 18, 21 *Zie* Does, J. van der
 Dozy, R.P.A. 136
 Drion, H. 174
 Drion, J. 174
 Eddington, A. 172
 Ehrenfest, P. 172, 188
 Einstein, A. 153, 171, 172, 188
 Einthoven, W. 134, 157, 171
 Elsevier, A. 100
 Elsevier, B. 100
 Erasmus, D. 24
 Eysinga, W.J.M. van 171, 184
 Filips II 10, 20, 65
 Foreest, P. van 14
 Frederik de Grote 89
 Fruin, R.J. 124, 136, 149
 Galenus, C. 59
 Galilei, G. 94
 Geer, P. van 140
 Gewin, B. 143
 Goldsmith, O. 86, 87
 Goltzius, H. 191
 Gomarus, F. 61, 62, 65
 Goudsmit, J.E. 136, 171
 Gravesande, W.J. 's 74, 90, 107, 111

- Gronovius, J.F. 52, 53, 59, 70, 71, 106
 Groot, H. de 51
 Groot, J.J.M. de 141
 Haller, A. von 87, 100
 Hamey, B. 70
 Hasebroek, J.P. 143
 Haverschmidt, F. ('Piet Paaltjens')
 143
 Hearne, G. 111
 Heek, F. van 173
 Heinsius, D. 25, 50, 70
 Hemsterhuis, F. 90, 192
 Hemsterhuis, T. 192
 Hippocrates 59, 60
 Hoeve, J. van der 170
 Hoeven, J. van der 135, 171
 Hoeven, P. van der 135
 Holk, L.J. van 199, 200, 201
 Homerus 190
 Hout, J. van 18, 19, 22, 45, 192
 Huizinga, J. 124, 156, 170, 174, 185
 Huygens, C. 91
 Jonckbloet, W. 136
 Josselin de Jong, J.P.B. de 173
 Justinianus 60
 Juynboll, H. 136
 Kaiser, F. 132
 Kamerlingh Onnes, Harm 152
 Kamerlingh Onnes, Heike 134, 137,
 152, 155, 171, 184
 Karel v 15
 Kern, J.H.C. 117, 136
 Kneppelhout, J. ('Klikspaan') 143
 Kollewijn, R.D. 198
 Koretsky, S. 47
 Kossmann, E.H. 123
 Krabbe, H. 171
 Kranenburg, R. 200
 Kuenen, A. 116, 124, 136
 Kuyper, A. 141
 Leers, J. von 174
 Leeuwenhoek, A. van 91, 167
 Leicester, R. Dudley, eerste graaf
 van 69
 Liebig, J. 131
 Linde, G. van de 143, 144
 Linnaeus, C. 108
 Lipsius, J. 19, 20, 21, 36, 50, 65
 Livius 193, 194
 Locke, J. 93
 Lodewijk xiv 71, 104
 Lokhorst, J. van 134, 135
 Lorentz, H.A. 137, 154, 170, 172,
 184, 188
 Lorch, M. 24
 Luchtmans, S. 100
 Lulofs, J. 88
 Luther, M. 15
 Macquelin, M.J. 135
 Maestertius, J. 190
 Marot, D. 108
 Meijers, E.M. 171, 174, 197, 199,
 200
 Menijn, J. de 14
 Metzelaar, J.F. 133
 Modderman, A.E.J. 171
 Mozes 191, 192
 Musschenbroek, J. van 90, 111
 Musschenbroek, S. van 111
 Nagel, W.H. 171
 Napoleon Bonaparte 143
 Newton, I. 62, 91, 93, 129
 Noodt, G. 76, 89, 106, 107
 Oldenbarneveldt, J. van 65
 Oort, J.H. 173
 Oppenheim, J. 171
 Oranje, van
 Beatrix 168, 169, 188
 Juliana 188
 Maurits 20, 21, 24, 39, 43, 65, 103

- Wilhelmina 188
 Willem 7, 10, 11, 17, 24, 43, 188, 191, 193
 Willem I 38, 123, 147
 Willem III 44, 69, 71, 106
 Orlers, J. 23
 Oudendorp 110
 Oudendorp, F. van 89
 Palm, J. van der 136
 Papenbroeck, G. van 72, 109
 Peerlkamp, P.H. 194
 Penson, T. 88
 Perizonius, J. 90, 106
 Pestel, F.W. Von 89
 Peter de Grote 106
 Plantijn, C. 100
 Plato 191
 Powell, P. 55
 Pythagoras 192
 Querido, A. 170
 Radzivill, J. 54
 Reinwardt, C.G.C. 135
 Reve, K. van het 188
 Rivetus, A. 65
 Romein, J. 188
 Rood, M. 170
 Royen, A. van 89
 Rücker, J.C. 89
 Ruhnkenius, D. *ook wel* Ruhnken 89
 Ruysch, F. 72
 Salmasius, C. *ook wel* Saumaise 50
 Saunier, G. de 104
 Scaliger, J.J. 21, 22, 24, 25, 37, 50
 Schnitzler, A. 175
 Scholten, J.H. 136
 Schultens, J.J. 89
 Schulting, A. 89
 Secundus, J.N. Hagiensis, *ook wel* J. Everaerts 24
 Shaw, J. 87
 Sint-Aldegonde, M. van 193
 Sisson, J. 111
 Sitter, W. de 172
 Slothouwer, M.C. 145
 Snouck Hurgronje, C. 171
 Snow, C.P. 170
 Sosius, T. *ook wel* T. van Soest 65
 Spinoza, B. de 199
 Stoff, O. von 145
 Stollé, E. 113
 Telders, B.M. 174, 195, 199, 200
 Temminck, C.J. 132
 Temple, sir W. 17
 Thibault, G. 68
 Thorbecke, J.R. 115, 124, 138
 Thysius, A. 49
 Tinbergen, J. 171
 Tinbergen, N. 171
 Vissering, S. 124, 136
 Vitriarius, J.J. 106
 Voet, J. 106
 Voigt, W. 184
 Volder, B. de 110, 111
 Vollenhoven, C. van 171, 184
 Voltaire, *pseudoniem van* F.-M. Arouet 89
 Voorst, J. van 135
 Vossius, G.J. 51, 69
 Vredevoogd, L.E.H. 179
 Vries, M. de 149, 193, 194
 Vulcanius, B. *ook wel* De Smet 65
 Walaëus, A. 65
 Wassenaer, A. van 71
 Wesseling, H.L. 186
 Wijnpersse, D. van de 136
 Witt, C. de 69
 Witt, J. de 69
 Wyttenbach, D. 50, 136

